

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО
ГОСПОДАРСТВА**

О.П.КИРИЛЕНКО

Ф І Н А Н С И

(Теорія та вітчизняна практика)

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як
навчальний посібник для студентів економічних спеціаль-
ностей вищих навчальних закладів
(лист № 2/1469 від 15.09.2000 р.)**

**СМП “Астон”
Тернопіль – 2002**

ББК 65.26я73
К 43
УДК 336(075.8)

О.П.Кириленко. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика): Навчальний посібник. – Тернопіль: Астон, 2002. – 212 с.

Навчальний посібник розрахований на студентів вищих навчальних закладів, які вивчають курс “Фінанси” або “Теорія фінансів”. У ньому розглядаються сутність і функції фінансів, їх роль в економічному і соціальному житті суспільства, склад фінансової системи України, завдання та основні напрями сучасної фінансової політики, проблеми її реалізації за допомогою фінансового механізму. Окремі розділи присвячені вивченню особливостей організації фінансів суб’єктів господарювання, бюджетних установ, громадських організацій та добродійних фондів. У складі державних фінансів дана характеристика бюджетній системі, Державному бюджету України та місцевим бюджетам, системі оподаткування, державним цільовим фондам і державному кредиту.

Іл. 8. Табл. 7. Бібліогр.: 50 назв.

Автор: *Кириленко Ольга Павлівна*, кандидат економічних наук, доцент Тернопільської академії народного господарства.

Рецензенти:

Ріпна С.П., доктор економічних наук, професор.

Фліссак А.А., кандидат економічних наук, доцент.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів
(лист № 2/1469 від 15.09.2000 р.)

© О.П.Кириленко, 2002 р.

© СМП “Астон”, верстка, 2002 р.

ISBN 966-7995-91-7

ВСТУП

Відомий вітчизняний вчений професор І.І.Янжул у 1890 р. писав: «Финансовое хозяйство или хозяйство государства, его доходы и расходы составляют подавляющий интерес нашего времени, который чуть ли не господствует, иногда к положительному вреду, над всеми остальными вопросами государственной и народной жизни» («Основные начала финансовой науки»).

Справді, фінанси пронизують усе наше життя, з фінансовими категоріями ми зустрічаємося повсюди, адже до них належать податки, доходи, прибуток, бюджет, пенсії, дотації, субсидії, штрафи, фінансові санкції та багато інших. Фінансові поняття ми повсемісно використовуємо, проте не завжди точно розуміємо їхній зміст.

У сучасних умовах, коли в Україні проходить процес становлення демократичної та соціальної держави, фінансові проблеми тим чи іншим чином зачіпають та хвилюють усіх: державних діячів, вчених, практиків, громадськість. Найбільший інтерес викликають проблеми досягнення фінансової стабілізації, подолання інфляції та бюджетного дефіциту, зменшення податкового тягаря та створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, ефективного використання фінансових ресурсів, формування та витрачання коштів державного та місцевих бюджетів України.

У запропонованому навчальному посібнику розглядаються основні поняття фінансової науки, такі як сутність та функції фінансів, фінансові ресурси як матеріальне втілення фінансів, роль фондового ринку в мобілізації та перерозподілі фінансових ресурсів. Чільне місце у посібнику відведено питанням змісту та завданням сучасної фінансової політики України в контексті Конституції та законів України, урядових рішень, указів Президента України.

Як відомо, реалізація заходів фінансової політики проходить за допомогою фінансового механізму, характеристиці якого присвячений окремий розділ посібника; у ньому розглядаються основні складові фінансового механізму: управління фінансами, фінансове планування та фінансовий контроль. Вияснення їхньої сутності проходить разом із знайомством з функціями, правами та обов'язками, які покладені на органи законодавчої та виконавчої влади і, перш за все на Міністерство фінансів України, Державну податкову службу України, Державне казначейство України, Державну контрольно-ревізійну службу України.

Фінансова система України, представлена як сукупність фінансів суб'єктів господарювання, фінансів домогосподарств, державних та місцевих фінансів, фінансового ринку та страхування. Важливе місце відведено вивченню особливостей організації фінансів суб'єктів підприємництва, виходячи із виняткової ролі підприємницької діяльності та приватної ініціативи у ринковій економіці. Крім того, дана характеристика фінансових відносин, які виникають у бюджетних та громадських організаціях та благодійних фондах.

У складі державних фінансів України розглянуто бюджетну систему, державні цільові фонди та державний кредит. У зв'язку з тим, що центральне місце у державних фінансах займає бюджетна система, головна увага приділена вивченню сутності бюджету, складу та принципам побудови бюджетної системи, розгляду складу доходів та видатків державного та місцевих бюджетів, характеристиці бюджетного процесу, організації міжбюджетних відносин.

Окремий розділ відведений питанням сутності податків, як найбільш яскравої форми фінансових відносин, історії їх виникнення, формуванню засад оптимального оподаткування, а також складу вітчизняної системи оподаткування та проблемам її вдосконалення. Дана коротка характеристика загальнодержавних та місцевих податків і зборів.

Навчальний посібник розроблений у відповідності із типовою програмою по курсу "Фінанси", розрахований на студентів економічних спеціальностей, слухачів інститутів післядипломної освіти та центрів підготовки магістрів. Дане видання підготовлено з врахуванням нормативних документів, які були прийняті в Україні станом на першу половину 2002 р.

I

СУТНІСТЬ ФІНАНСІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ

1.1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ

Слово *фінанси* походить від середньовікового латинського терміну *finatio*, *financia*, який застосовувався у XIII-XIV ст. для позначення обов'язкової сплати грошей та строку сплати. У Германії в XVI-XVII ст. слово фінанси мало недобрий, лихий зміст: здирства, вимагання, хабарництва, лихварства. У той же час у Франції (XVI ст.) слово фінанси використовувалося у тому значенні, яке закріпилося за ним до початку XX ст. у всіх європейських країнах, а саме – як сукупності матеріальних засобів, необхідних для задоволення потреб держави та різноманітних суспільних груп.

Еволюційний процес формування людського суспільства свідчить, що ні одна людина не може існувати відокремлено від інших людей, вона беззахисна перед природою, не може успішно розвиватись у матеріальному і моральному відношенні, не завжди в змозі себе захистити. Для вирішення даних і багатьох інших проблем створювалися перші об'єднання людей, громади, общини, які з часом трансформувалися у організоване людське суспільство – державу.

Держава виникла на певному історичному етапі розвитку людства для спільного задоволення потреб індивідів, з часом поступово визначилися найважливіші державні функції і завдання. Закономірно, що для їхнього виконання необхідні були відповідні засоби (матеріальні, а з появою грошей – грошові). Держава завжди мала у власності певне майно – землю, угіддя, кораблі, дороги, порти, споруди тощо; одержувала від цього доходи, які називалися доменами. Ще одним джерелом доходів державної скарбниці були регалії – казенні промисли, в яких держава має перевагу перед своїми підданими, дуже часто або не допускаючи приватної конкуренції, або обмежуючи її. Наприклад, поштова, телеграфна, монетна справа, залізні дороги, виробництво зброї, тютюну, алкогольних напоїв тощо.

На початкових етапах становлення держави домени і регалії давали достатньо доходів для задоволення державних потреб. Але з часом їх стало мало і з'являється особлива форма мобілізації матеріальних

та грошових засобів на користь держави, необхідних для виконання покладених на неї завдань і пов'язаних з цим витрат – податки.

Податки стали найпершою, найбільш яскравою формою фінансових відносин. Згадки про податки є у багатьох історичних пам'ятках. Так, зокрема, у Біблії сказано, що “Конче даси з усього врожаю насіння твого, що рікрічно на полі зросте... десятину збіжжя свого, виноградного соку свого, і оливки своєї, і перворідних худоби своєї великої й худоби своєї дрібної” (Старий Заповіт, п'ята книга Мойсеєва).

Історія податків тривала і надзвичайно цікава. Оподатковувалося у різний час і в різних країнах майже все: майно, доходи, земля, спадок, товари тощо. У середні віки податки мали випадковий та тимчасовий характер: запроваджувалися для досягнення певних цілей на визначений (короткий) строк. Починаючи з другої половини XVIII ст. податки набувають важливого значення у фінансовому господарстві держави, об'єднуючись у цілісні системи оподаткування, стають головним джерелом державних доходів. Найпершими з'явилися майнові (поземельні) та особові (подушні, поголовні) податки, як відомо, вони належать до прямих податків. Серед непрямих податків спочатку з'явилися специфічні акцизи, а саме мита, які стягувалися із закордонних товарів при їх ввезенні на територію країни. Найвищого розквіту податки набули в умовах капіталізму.

Таким чином, як історична категорія, фінанси виникли одночасно з державою. Саме для утримання державного апарату і використовувались податки як важіль вилучення частини виробленої вартості або доходу. Кошти, отримані від податків спрямовувалися на задоволення державних потреб, таких як управління, оборона, втручання в економіку, підтримка соціально незахищених верств населення, міжнародне співробітництво тощо.

З розвитком держави фінансові відносини вдосконалювались і ускладнювались, збагачувалися новими формами прояву і вже не уособлювались лише у податках. Формувалися державні скарбниці, з'явилися окремі рахунки коштів, фонди грошових коштів цільового призначення, бюджети, державні цінні папери, державний кредит та ін.

Але, не зважаючи на різноманітність конкретних форм прояву фінансових відносин, на поверхні економічних явищ вони завжди асоціюються із рухом грошових коштів. Проте, фінанси – це не гроші, а відносини:

- 1) *суспільні* – т.б. вони мають місце в суспільстві;
- 2) *економічні* – пов'язані з процесом відтворення;
- 3) *розподільчі* – виникають переважно на стадії розподілу;
- 4) *фондоутворюючі* – супроводжуються утворенням і витрачанням фондів грошових коштів.

Матеріально-речовою основою фінансів є грошові кошти, фінансові ресурси, які переважно акумулюються у фондах грошових коштів; особливо це притаманно загальнодержавним фінансовим ресурсам. Не зважаючи на чисельність і різноманітність фондів грошових коштів, їм притаманні деякі спільні риси і характерні ознаки:

1) *цільовий характер* – кожен фонд грошових коштів створюється з певною метою, яка зазвичай відображається у назві фонду. Цільовий характер фондів знаходить вияв не тільки у чітко визначених напрямках використання коштів, але й у джерелах їх формування. Наприклад, цільове призначення Пенсійного фонду України – це акумуляція коштів, призначених для пенсійного забезпечення населення;

2) *динамічність* – кошти, які акумулюються у фонді знаходяться у постійному русі: фонд поповнюється новими надходженнями, витрачаються кошти за цільовим призначенням. Виключенням є резервні (страхові) фонди, в яких кошти на певний період “омертвляються” і використовуються лише при настанні непередбачених подій. Крім того, великі фонди грошових коштів можуть ділитись на декілька менших за розміром. І навпаки – окремі фонди можуть об'єднуватися в один фонд;

3) кожен фонд має свою *правову базу* у вигляді законів, указів, постанов та інших нормативних актів. Так, формування і використання державного бюджету – найбільшого централізованого фонду грошових засобів – відбувається на основі щорічних законів Про Державний бюджет України. Аналогічно держбюджету, функціонування інших централізованих фондів загальнодержавного призначення здійснюється також у відповідності до чинних законів. Формування і використання фондів грошових коштів суб'єктів господарювання проходить на підставі рішень, які ними приймаються.

В залежності від рівня на якому проходить формування фондів грошових коштів, вони поділяються на 2 групи:

I. Централізовані (державний бюджет, місцеві бюджети, Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування з тимчасової

втрати працездатності, Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України, фонди міністерств, відомств, об'єднань та ін.).

II. Децентралізовані (фонди підприємств, організацій: амортизаційний фонд, фонд оплати праці, фонди, що утворюються з прибутку та призначені для задоволення потреб суб'єктів господарювання).

Децентралізовані фонди грошових коштів мають одну характерну особливість: їх розмір безпосереднього визначається кінцевими результатами господарювання підприємств.

Виходячи з того, що матеріально-речовою основою фінансів є фонди грошових коштів, можна розглядати *фінанси як економічну категорію, яка відображає відносини, пов'язані із формуванням та рухом фондів грошових коштів*. Зміст цієї категорії детальніше виявляється у функціях, які виконують фінанси. Як відомо, функції – це прояв суті кожної економічної категорії.

На думку більшості вітчизняних вчених, фінанси виконують дві функції:

- 1) розподільчу;
- 2) контрольну.

Розподільча функція є головною для фінансів і проявляється у процесі розподілу валового національного продукту у вигляді утворення фондів грошових коштів та використання їх за цільовим призначенням.

В процесі дії розподільчої функції найважливішими *об'єктами розподілу* виступають: валовий національний продукт та національне багатство.

Валовий національний продукт представляє собою сумарну вартість товарів та послуг, які надходять у розпорядження країни за певний період часу, як правило, за рік.

Національне багатство – це сукупність створених та нагромаджених матеріальних благ, якими володіє суспільство, а також природних ресурсів, що залучені у господарський оборот.

Національне багатство країни включається у розподільчі процеси і стає об'єктом розподілу за допомогою фінансів лише у виняткових випадках, таких як війни, катастрофи, стихійні лиха тощо.

Суб'єктами розподілу при здійсненні розподільчої функції фінансів виступають: держава, юридичні і фізичні особи.

При чому, слід розрізняти первинний і вторинний розподіл (або перерозподіл). *Первинний розподіл* починається разом із розподілом дохо-

дів, які отримують суб'єкти господарювання за продукцію, роботи, послуги. Кошти в першу чергу направляються на покриття матеріальних затрат, оплату праці, утворення амортизаційного фонду. Після цього проводяться розрахунки з державою: сплачуються податки, здійснюються внески до державних цільових фондів соціального страхування, соціального забезпечення та іншого призначення. Разом із формуванням бюджету та інших централізованих фондів грошових коштів починається процес *перерозподілу* раніше розподіленої вартості.

Необхідність перерозподілу пов'язується із:

- утриманням невиробничої сфери суспільства;
- забезпеченням держави грошовими коштами для виконання нею своїх функцій (втручання в економіку, соціального захисту населення, управління і оборони).

Види перерозподілу:

1) *міжгалузевий*, який здійснюється через бюджет та інші фонди для утримання невиробничої сфери, проведення структурних зрушень у матеріальному виробництві;

2) *міжтериторіальний* – через бюджети, державні фонди і деякою мірою галузеві фонди для перерозподілу коштів між окремими регіонами країни;

3) *внутрігалузевий* – через галузеві фонди, а також фонди об'єднань, підприємств для вирівнювання їхнього розвитку;

4) *внутрігосподарський* – через утворення децентралізованих фондів підприємств, організацій і установ; перерозподіл коштів між структурними підрозділами, цехами, відділами та ін.

Контрольна функція фінансів породжена їх розподільчою природою, здатністю кількісно відображати економічні процеси, які виникають при розподілі і перерозподілі валового національного продукту. Враховуючи те, що фінанси мають таку властивість кількісного відображення пропорцій розподілу, то їм внутрішньо притаманна і функція контролю за розподілом валового національного продукту на відповідні фонди та їх витрачанням на передбачені законодавством цілі.

Контрольна функція фінансів на практиці реалізується у діяльності людей, які проводять фінансовий контроль – це прояв внутрішньо притаманної фінансам контрольної функції, її свідоме використання.

У кожній країні функціонує ціла система органів, які здійснюють фінансовий контроль. В Україні до них належать Міністерство фінан-

сів України, Рахункова палата, Державне казначейство України, Державна контрольно-ревізійна служба України, Державна податкова служба України та деякі інші.

Дія контрольної функції базується на інформації, джерелом якої є фінансова звітність, т.б. така бухгалтерська звітність, що містить дані про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів суб'єктів господарювання. Фінансова звітність включає: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал та примітки до звітів.

Ефективність здійснення фінансовими органами контролю за діяльністю підприємств безпосередньо визначається тим, яка інформація знаходиться у їхньому розпорядженні. І тому до фінансової інформації ставляться наступні вимоги:

- вона повинна бути повною;
- достовірною;
- своєчасною.

Важливе місце у фінансовій інформації відводиться фінансовим показникам, характерною рисою яких є синтетичний характер, тобто залежність їхнього розміру від дії багатьох факторів. Це такі показники як прибуток, рентабельність, фондвіддача, фондоємкість, оборотність оборотних коштів та ін.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Який зміст економічної категорії “фінанси”?
2. Які фонди грошових коштів Ви знаєте і яке їх цільове спрямування?
3. Якими рисами характеризуються всі фонди грошових коштів?
4. Що таке об'єкти і суб'єкти розподілу за допомогою фінансів?
5. За даними статистичної звітності проаналізуйте динаміку валового національного продукту України.
6. У чому полягає необхідність перерозподілу коштів за допомогою фінансів?
7. Які функції притаманні фінансам?
8. Які податки Ви знаєте і як розвивається система оподаткування в Україні?
9. Що Вам відомо про діяльність державних органів, які здійснюють фінансовий контроль?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- **Фінанси**
- **Фонди грошових коштів**
- **Валовий національний продукт**
- **Національне багатство**

1.2. ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ

В процесі розподілу валового національного продукту у підприємств, організацій, держави формуються доходи і грошові нагромадження, які називаються **фінансовими ресурсами**. Фінансові ресурси виступають матеріальною основою фінансів. В залежності від рівня, на якому проходить формування і використання фінансових ресурсів, їх поділяють (так як і всі фонди грошових коштів) на:

централізовані – які утворюються на рівні держави, окремих адміністративно-територіальних одиниць, об'єднань, міністерств;

децентралізовані – створюються окремими суб'єктами господарювання.

Обсяг фінансових ресурсів залежить від ступеня розвитку економіки країни, методів господарювання. Найважливіші елементи фінансових ресурсів та чинники, що впливають на їх розмір, наведені в табл. 1.

Напрями використання фінансових ресурсів держави:

– значна частина загальнодержавних коштів спрямовується на розвиток народного господарства, будівництво нових підприємств, структурну перебудову галузей, перш за все тих, які потребують оновлення виробничої бази;

– за рахунок централізованих фінансових ресурсів утримується розгалужена сітка соціально-культурних установ: лікувальних, освітніх, культурних, спортивних і т.п. закладів. Держава фінансує дані організації і установи поскільки вони не мають достатніх доходів і у своїй більшості надають послуги, виконують роботи безкоштовно або за плату, яка не відшкодовує затрат, пов'язаних з їх здійсненням. Отже соціально-культурна сфера, що знаходиться на бюджетному фінансуванні, існує за рахунок перерозподілу коштів, який проводиться за допомогою бюджету, податків, дотацій, субвенцій;

Фінансові ресурси та чинники їх росту

Елементи фінансових ресурсів	Чинники росту
Прибуток	Обсяги реалізованої продукції, робіт, послуг; рівень цін і затрат.
Амортизаційні відрахування	Вартість основних фондів, їх структура, норми амортизаційних відрахувань.
Відрахування на соціальні цілі	Розмір фонду оплати праці, тарифи відрахувань на соціальні цілі.
Податок на додану вартість, акцизний збір	Обсяги реалізованої продукції, робіт, послуг, ставки податків, пільги.
Податок на прибуток	Розмір прибутку, ставки оподаткування, пільги.
Ресурсні платежі в бюджет	Обсяг земельних, лісових, водних та інших ресурсів, що залучаються в господарський оборот, ставки податків, пільги.
Доходи від зовнішньоекономічної діяльності	Обсяг зовнішньоторгового обороту, рівень цін і мита.
Резервні фонди	Утворюються згідно законодавства.
Доходи від зовнішніх та внутрішніх позик	Умови проведення позик, наявність тимчасово вільних коштів.

– достатньо великі за обсягами державні кошти спрямовуються на соціальний захист населення, т.б. виплату пенсій, допомог у випадках втрати працездатності, інвалідності, при догляді за хворою дитиною, при вагітності та пологах, допомог малозабезпеченим верствам населення, багатодітним сім'ям, дітям-сиротам тощо. Важливість використання загальнодержавних коштів на вказані потреби зачно зростає в сучасних умовах економіки перехідного типу;

– фінансування міжнародної діяльності передбачає утримання представництв, консульств за кордоном, участь в роботі міжнародних організацій, фондів, спілок тощо, здійснення міжнародного співробітництва, підтримка міжнародних культурних, наукових та інформаційних зв'язків;

– видатки держави по охороні навколишнього середовища включають затрати, пов'язані з раціональним використанням водних, лісових, земельних, мінеральних та інших видів ресурсів. Такі витрати слід розглядати як обов'язкову умову повноцінного функціонування сучасного індустріального суспільства;

– створення матеріальних та фінансових резервів, необхідних для забезпечення безперервного процесу суспільного відтворення;

– видатки, пов'язані із управлінням країною, т.б. утримання загальнодержавних органів законодавчої, виконавчої і судової влади, апарату Президента України, фінансових, фіскальних, митних та інших органів;

– оборона країни, т.б. утримання Збройних сил, закупівля озброєння та військової техніки, мобілізаційна підготовка галузей народногосподарства та ін.

Напрями використання фінансових ресурсів підприємств, організацій і установ:

– розширене відтворення і розвиток підприємств: придбання обладнання та інвентаря, капітальне будівництво, ремонт основних засобів, здійснення реконструкції, оновлення виробництва, автоматизація, механізація виробничих процесів тощо;

– вирішення соціальних проблем трудового колективу: утримання соціально-культурних об'єктів (баз відпочинку, будинків культури, дитячих садків, профілакторіїв), будівництво житла;

– матеріальне стимулювання працюючих за досягнення кращих індивідуальних та колективних результатів: премії, персональні надбавки, компенсації;

– створення фінансових резервів, необхідних для забезпечення безперервного виробничого процесу на підприємствах;

– задоволення інших потреб.

Актуальним питанням вдосконалення фінансових відносин є питання про встановлення раціонального співвідношення між централізованими і децентралізованими фінансовими ресурсами. Високий рівень податків та інших обов'язкових внесків приводить до зростання фінансових ресурсів держави і зменшення, відповідно, фінансових ресурсів підприємств, що негативно відображається на результатах їхньої діяльності, підриває матеріальну зацікавленість у досягненні кращих показників, а також сприяє відтоку коштів у тіньовий бізнес.

В сучасних умовах дефіциту фінансових ресурсів як на державному рівні, так і на рівні підприємств важливим є пошук нових видів доходів (проведення прискореної амортизації, випуск цінних паперів, приватизація, здача майна в оренду та ін).

Питання для закріплення матеріалу
та самостійної роботи:

1. Що таке “фінансові ресурси” і які найважливіші їхні елементи Ви знаєте?
2. Чинники, що впливають на абсолютні розміри і динаміку фінансових ресурсів?
3. На задоволення яких потреб спрямовуються централізовані і децентралізовані фінансові ресурси?
4. Як вирішується в сучасних умовах проблема залучення альтернативних джерел фінансових ресурсів держави і окремих суб’єктів господарювання?
5. На основі річного бухгалтерського звіту підприємства проаналізуйте формування, розподіл і використання фінансових ресурсів.

1.3. ФІНАНСОВІ РЕЗЕРВИ

Одним з елементів фінансових ресурсів є **фінансові резерви**; це особлива група фондів грошових коштів, в яких нагромаджуються кошти, що на деякий час вилучаються з обороту, а використовуються у випадках збоїв у процесі суспільного відтворення.

Фінансові резерви створюються у грошовій формі і виступають необхідною умовою стабільного і збалансованого розвитку. Важливою є проблема наукового обґрунтування розмірів таких фондів. Тому що необґрунтоване збільшення чи зменшення фінансових резервів веде за собою негативні наслідки: значне відволікання коштів і сповільнення їх обороту або нестачу коштів при необхідності фінансування непередбачених потреб.

Фінансові резерви мають всі риси, які притаманні фондам грошових коштів. В залежності від рівня, на якому проходить їх формування, вони поділяються на 2 групи:

- 1) *централізовані*;
- 2) *децентралізовані*.

Багаторічна практика довела доцільність створення фінансових резервів як на рівні держави, галузей, об'єднань, так і на первинних рівнях господарювання.

Формування фінансових резервів може відбуватися наступними методами:

бюджетним – який передбачає створення у складі кожного бюджету резервів;

галузевим – передбачає створення за рахунок відрахувань з прибутку підприємств фінансових резервів на рівні певної галузі. Широко використовувався даний метод у командно-адміністративній системі господарювання;

госпрозрахунковим – це формування фінансових резервів підприємств, організацій, установ;

страховим – утворення страхових резервів.

В цілому резервні фонди призначені для фінансування робіт пов'язаних із ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій, в результаті яких порушуються нормальні умови життя і діяльності людей на певній території або окремо визначеному об'єкті. Надзвичайні ситуації спричинюються аваріями, катастрофами, стихійним лихом або іншими небезпечними подіями, які призводять до загибелі людей та значних матеріальних втрат.

Надзвичайні ситуації можуть бути: техногенного, природного, соціально-політичного та воєнного характеру. До надзвичайних ситуацій *техногенного* характеру відносяться транспортні аварії (катастрофи), пожежі, неспровоковані вибухи чи їх загроза, аварії з викидом (загрозою викиду) небезпечних речовин, раптове руйнування споруд та будівель, аварії на інженерних мережах і спорудах життєзабезпечення, гідродинамічні аварії на греблях, дамбах тощо.

Надзвичайні ситуації *природного* характеру – це небезпечні геологічні, метеорологічні, гідрологічні явища (землетруси, бурі, повіні), природні пожежі, епідемії серед людей, епізоотії, масове ураження сільськогосподарських рослин хворобами чи шкідниками, зміни стану повітряного басейну, водних ресурсів, біосфери тощо.

Надзвичайні ситуації *соціально-політичного* характеру виникають внаслідок протиправних дій терористичного і антиконституційного спрямування (терористичні акти, викрадення чи знищення суден, захоплення заручників, встановлення вибухових пристроїв в громадсь-

ких місцях, викрадення або захоплення зброї, виявлення застарілих боеприпасів тощо).

Надзвичайні ситуації *воєнного* характеру пов'язані із наслідками проведення військових операцій, застосування зброї масового ураження під час яких виникають вторинні фактори ураження населення (при зруйнуванні атомних і гідроелектростанцій, складів і сховищ радіоактивних і токсичних речовин та відходів, нафтопродуктів, вибухівки, транспортних та інженерних комунікацій та ін.

Відповідно до територіального поширення, обсягів заподіяних або очікуваних економічних збитків, кількості людей, які загинули надзвичайні ситуації можуть виникати на рівнях: загальнодержавному, регіональному, місцевому та об'єктовому. Виділення 4-х рівнів надзвичайних ситуацій має значення для визначення джерела фінансування робіт, пов'язаних із подоланням наслідків таких подій. Звичайно, що при недостатності коштів децентралізованих фінансових резервів допомога може бути надана із централізованих фондів.

Метою створення *резервних бюджетних фондів* є здійснення непередбачених витрат, які не мають постійного характеру і не можуть бути враховані під час складання проекту відповідного бюджету. У складі Державного бюджету України обов'язково створюється резервний фонд. Кабінет Міністрів України приймає рішення щодо напрямків використання коштів Резервного фонду, а також щомісячно звітується перед Верховною Радою України про витрачання цих коштів.

Головними напрямками витрачання коштів цього фонду є:

- фінансування витрат, пов'язаних з надзвичайними ситуаціями;
- фінансування робіт по ліквідації наслідків стихійних явищ та аварій;
- непередбачені витрати, пов'язані з введенням законів;
- фінансування інших заходів, не передбачених і які не могли бути передбачені під час затвердження Державного бюджету України, з визначенням при цьому розміру коштів, який не може перевищувати 20 відсотків загального обсягу резервного фонду.

Кошти резервного фонду можуть використовуватися лише в необхідних межах за цільовим призначенням на фінансування заходів, передбачуваних постановами Кабінету Міністрів України. Залишок невикористаних коштів резервного фонду в кінці року, в якому їх виділено, підлягає поверненню до Державного бюджету України.

Одночасно встановлена вимога, що кошти резервного фонду Кабінету Міністрів України не можуть використовуватися:

1) на погашення боргів, у тому числі пов'язаних з гарантіями чи іншими видами забезпечення, наданими Кабінетом Міністрів України;

2) для збільшення сум по статтях видатків, передбачених у державному бюджеті.

Кабінет Міністрів України щомісяця подає докладні письмові звіти Верховній Раді України про витрати з резервного фонду з обґрунтуванням їх необхідності, економічності та ефективності, а також про досягнення фактичних результатів за підсумками використання коштів фонду. На постійну Комісію Верховної Ради України з питань бюджету покладено контрольні функції за використанням Кабінетом Міністрів України коштів резервного фонду.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи:

1. Яке призначення та методи формування фінансових резервів?
2. Наведіть приклади централізованих та децентралізованих фінансових резервів.
3. На які потреби витрачаються кошти Резерву Кабінету Міністрів України?
4. Що таке “надзвичайні ситуації” та як вони класифікуються?
5. Яку роль відіграють фінансові резерви у подоланні наслідків надзвичайних ситуацій?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Фінансові ресурси
- Фінансові резерви

1.4. ФІНАНСОВА СИСТЕМА

Фінансові відносини, що виникають при розподілі і перерозподілі валового національного продукту, надзвичайно різноманітні, але їх можна поділити за певними ознаками. Цей поділ знаходить відображення у побудові фінансової системи. **Фінансова система** – це су-

купність окремих сфер фінансових відносин, які пов'язані між собою, їм притаманні централізовані або децентралізовані фонди грошових коштів, є відповідний апарат управління та правове забезпечення. Склад фінансової системи України показаний на рис. 1.



Рис. 1. Склад фінансової системи України

Усі фінансові відносини в залежності від ролі суб'єктів у суспільному відтворенні можна поділити на такі сфери:

- 1) *фінанси суб'єктів господарювання;*
- 2) *фінанси домогосподарств;*
- 3) *державні фінанси;*
- 4) *місцеві фінанси;*
- 5) *фінансовий ринок;*
- 6) *страхування.*

В середині кожної сфери, конкретизуючи характер діяльності суб'єктів, виділяють окремі ланки фінансових відносин. Так, наприклад, у складі **фінансів суб'єктів господарювання** слід відокремлювати:

- 1) фінанси комерційних підприємств;
- 2) фінанси некомерційних організацій і установ;
- 3) фінанси громадських і благодійних організацій та політичних партій.

Крім того, у таких ланках фінансової системи як фінанси комерційних підприємств, фінанси некомерційних організацій і установ, можна продовжити поділ в залежності від галузевої ознаки і за формами власності.

Усі сфери і ланки фінансової системи існують взаємопов'язано, проте центральне місце займають державні фінанси, а в їх складі - бюджетна система. Бюджети тісно пов'язані зі всіма іншими ланками і об'єднують фінансову систему в єдине ціле.

Принципи побудови фінансової системи:

1) єдність, яка обумовлена єдиною економічною і політичною основою суспільства, єдиною фінансовою політикою, що реалізується в життя через фінансову систему;

2) функціональне призначення ланок виражається в тому, що в кожній з них вирішуються свої завдання за допомогою специфічних методів, існують відповідні фонди грошових коштів, апарат управління.

Державним фінансам притаманні, крім того, принципи демократичного централізму і національної політики, які яскраво проявляються у побудові фінансових органів, а також у бюджетній системі.

Фінанси *комерційних підприємств* мають особливості своєї організації, які зумовлені специфікою їхньої діяльності. Підприємства працюють на засадах комерційного розрахунку, який передбачає отримання прибутку, відшкодування за рахунок власних коштів усіх затрат основної діяльності, а також по розширеному відтворенню і розвитку. Такі підприємства працюють, головним чином, у сфері матеріального виробництва. Але в сучасних умовах переходу до ринку і у сфері нематеріального виробництва деякі організації будують свою діяльність на засадах комерції (лікувальні, видавницькі, навчальні заклади тощо).

Комерційні підприємства виступають основними платниками податків до бюджетів, таких як податок на прибуток, податок на додану вартість, акцизний збір, ресурсні платежі, а також сплачують внески до державних цільових фондів. Таким чином, за рахунок частини створеної комерційними підприємствами вартості при її перерозподілі через бюджети ці кошти спрямовуються на утримання установ не-виробничої сфери (бюджетних організацій).

До *некомерційних установ* належать такі, які надають послуги, виконують роботи безкоштовно або за символічну плату, яка не відшкодовує їх видатків. Це лікарні, поліклініки, школи, дитячі дошкільні установи, музеї, середні і вищі навчальні заклади та ін. Таким чином, принципова відмінність комерційних підприємств від некомерційних полягає у тому, що метою перших є одержання прибутку, а

для других така ціль не є головною. Крім того, для некомерційних організацій у випадках перевищення доходів від усіх видів діяльності та з усіх джерел над видатками, одержані вільні кошти не можуть бути спрямовані на збільшення доходів тих юридичних або фізичних осіб, які заснували таку некомерційну організацію, а повинні використовуватись на розвиток діяльності, створення фінансових резервів тощо.

Більшість некомерційних організацій належить до державного сектора економіки. Головним джерелом фінансування видатків таких організацій є бюджетні кошти, тому вони і називаються бюджетними. Організація фінансових відносин у некомерційних організаціях має свої особливості обумовлені характером перерозподільчих процесів у суспільстві, їх державним регулюванням, гострою нестачею бюджетних коштів, необхідністю їх економічного і цільового використання.

Особливе місце у фінансовій системі належить фінансам *громадських і благодійних організацій та політичних партій*. Вони являють собою добровільні об'єднання громадян за професіями, інтересами, захопленнями. На фінанси таких формувань впливають особливості їх функціонування, пов'язані з відсутністю комерційної діяльності (а отже і доходів, отриманих внаслідок такої діяльності), а також відсутністю державного фінансування. Головним джерелом доходів таких організацій є: вступні і членські внески, добровільні і спонсорські пожертвування. Хоча громадські і благодійні організації та політичні партії не мають права займатися комерційною діяльністю, вони можуть мати у власності комерційні підприємства, які спрямовують їм частину одержаного доходу.

Найбільш масовими і популярними є такі громадські організації: політичні партії, рухи, професійні спілки, товариства діячів мистецтва, спортивні товариства та ін. Серед добродійних фондів України найбільш відомими є фонди "Україна – дітям", "Намісто Славутича", "Сімейне коло" та ін.

Фінансові відносини з приводу розподілу і перерозподілу коштів існують і на рівні домогосподарств, усю сукупність яких можна згрупувати за різними ознаками: по кількості членів, які входять до їх складу; за розміром доходів; за джерелам формування доходів тощо. Дані ознаки впливають на особливості фінансових відносин у домогосподарствах.

Центральне місце у фінансовій системі кожної країни займають державні фінанси; саме з їх допомогою держава проводить перероз-

V

поділ більшої частини вартості валового національного продукту. У складі державних фінансів слід відокремлювати: державний бюджет; фінанси державних підприємств; державні цільові фонди та державний кредит.

Сучасний територіальний поділ країни, розподіл влади і існування інституту місцевого самоврядування зумовлює існування місцевих фінансів, які включають: місцеві бюджети, фінанси комунальних підприємств, місцевий кредит. Місцеві фінанси представляють систему фінансових відносин з приводу формування, розподілу і використання фінансових ресурсів, необхідних органам місцевого самоврядування для виконання покладених на них завдань.

Особливе місце у фінансовій системі відведено фінансовому ринку, за допомогою якого значною мірою здійснюється перерозподіл фінансових ресурсів, а також тимчасово вільних коштів населення. Фінансовий ринок охоплює ринок банківських позик і ринок цінних паперів (первинний і вторинний).

У сфері державних фінансів виняткове місце належить *державному бюджету*. Держбюджет поряд із державними цільовими фондами є основним важелем перерозподілу виробленої в суспільстві вартості, з їх допомогою перерозподіляється майже половина валового внутрішнього продукту України.

Головним джерелом доходів держбюджету є загальнодержавні податки, обов'язкові збори, а також деякі неподаткові надходження (кошти від приватизації державного майна, доходи від зовнішньоекономічної діяльності, надходження від державних позик та ін.). Використовуються бюджетні кошти на розвиток народного господарства, соціально-культурні заходи, оборону, управління, охорону навколишнього середовища, створення державних резервів.

У 2001 році був ухвалений Бюджетний кодекс України, який визначив склад і основні засади побудови бюджетної системи, встановив розмежування доходів і видатків між окремими бюджетами, визначив порядок бюджетного планування і бюджетного процесу. Повне втілення в практику положень кодексу є першочерговим завданням сучасної фінансової політики.

До складу державних фінансів в Україні входить також система *державних цільових фондів*. Відокремлення на початку 1990-х років від державного бюджету окремих державних фондів з чітко визначеними джерелами утворення та напрямками використання сприяло на-

лагодженню належного контролю за витрачанням коштів та збалансуванню доходів і видатків фондів. Але пізніше, у зв'язку з хронічною нестачею фінансових ресурсів на державному рівні виникла необхідність приєднання деяких позабюджетних фондів до Державного бюджету України (Пенсійного фонду, Фонду Чорнобиля, Державного інноваційного фонду, Державного фонду сприяння зайнятості населення).

Державні цільові фонди по цільовому призначенню поділяються на економічні, соціальні, науково-дослідні, страхові та ін. Вони можуть бути створеними як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні.

У систему державних цільових фондів входить понад 30 фондів. Найбільшими за абсолютними розмірами, з чітко визначеними джерелами утворення, а також обов'язковим характером відрахувань є: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Ще однією ланкою державних фінансів є *державний кредит*. Існування державного кредиту пов'язано з постійним протиріччям між потребами держави та її фінансовими можливостями, з хронічною нестачею централізованих фінансових ресурсів і, зокрема, з бюджетним дефіцитом. Держава виступає як позичальник коштів (у цьому випадку її кредиторами є юридичні та фізичні особи), кредитор і гарант. Найважливішими формами державного кредиту є державні позики, грошово-речові лотереї, використання частини вкладів населення в ощадних установах, використання коштів Державного позикового фонду.

Державні позики можуть супроводжуватися випуском цінних паперів (державних облігацій і казначейських зобов'язань) або бути у безготівковій формі (шляхом записів на відповідних рахунках). Державні позики бувають зовнішніми і внутрішніми.

Функціонування державного кредиту веде до утворення *державного боргу*, як сукупності зобов'язань держави перед населенням, юридичними особами, іноземними державами та міжнародними організаціями. У видатковій частині Державного бюджету України щорічно передбачаються видатки на обслуговування державного боргу.

Окремою сферою фінансової системи є **страхування**, яке представляє сукупність перерозподільчих відносин з приводу створення страхових фондів, призначених для відшкодування втрат суб'єктам господарювання від непередбачених обставин та надання допомоги населенню у разі настання страхових випадків.

В залежності від *об'єктів страхування* розрізняють: майнове, особисте страхування, страхування відповідальності та підприємницьких ризиків. При майновому страхуванні страхуються матеріальні цінності – будівлі, споруди, транспортні засоби, врожай, особисте майно громадян тощо. Основними видами особистого страхування є страхування життя, здоров'я, від нещасних випадків, медичне страхування та інші. Предметом страхування відповідальності є відшкодування збитків або шкоди, завданих третім особам; основними видами його є страхування цивільної відповідальності власників зброї, транспортних засобів, собак, страхування професійної відповідальності визначеного законодавством переліку осіб тощо. У страхуванні підприємницьких ризиків основними видами є страхування недоотримання прибутків, страхування від фінансових ризиків, ризиків від стихійних явищ та інші.

За *формами* страхування може бути добровільне і обов'язкове. Прикладами добровільного страхування є: страхування життя, від нещасних випадків, на випадок хвороби, страхування транспортних засобів, багажу тощо. Прикладами обов'язкового страхування є: медичне страхування; особисте страхування працівників певних професій, які працюють в умовах підвищеного ризику; страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів, страхування окремих видів відповідальності тощо.

Формування відлагодженої та ефективно функціонуючої фінансової системи – відповідальне і складне завдання, вирішення якого потребує багато часу. Фінансова система України знаходиться на етапі становлення і вдосконалення. Найважливішими проблемами її розвитку є:

- зміцнення фінансів суб'єктів господарювання з метою посилення мотивацій до ефективної роботи, інвестиційної діяльності;
- відлагодження фінансового механізму діяльності бюджетних установ, пошук нових джерел фінансових ресурсів в умовах дефіциту бюджетних коштів;

- реформа бюджетної системи, практична реалізація усіх положень Бюджетного кодексу України;
- економне витрачання бюджетних коштів, посилення контролю за їх цільовим використанням;
- реформування системи оподаткування в напрямку послаблення податкового тиску;
- зменшення кількості і розмірів відрахувань до державних цільових фондів, відокремлення їх від бюджету;
- раціональне використання коштів, залучених за допомогою державного кредиту, зміцнення довіри до державних цінних паперів.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Що таке “фінансова система” та як вона побудована в Україні?
2. Яка ланка займає центральне місце у фінансовій системі?
3. Наведіть приклади взаємозв'язку між окремими ланками фінансової системи.
4. Порівняйте склад фінансової системи України і фінансових систем розвинутих ринкових країн: США, Великобританії, Німеччини, Франції.
5. Дайте коротку характеристику особливостей фінансових відносин, що виникають в ланках фінансової системи.
6. Які завдання стоять перед фінансовою системою України в умовах реформування економіки?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Фінансова система
- Державні фінанси
- Місцеві фінанси
- Державні цільові фонди
- Державний кредит
- Фінансовий ринок
- Страхування

1.5. ФОНДОВИЙ РИНОК

Мобілізація і перерозподіл фінансових ресурсів в умовах ринку відбувається на фінансовому ринку, який складається з двох складових:

- ринку цінних паперів (фондового ринку);
- ринку банківських позик.

Ринок цінних паперів (РЦП), в свою чергу, поділяється на **первинний ринок цінних паперів** та **вторинний ринок цінних паперів** (див. рис. 2).

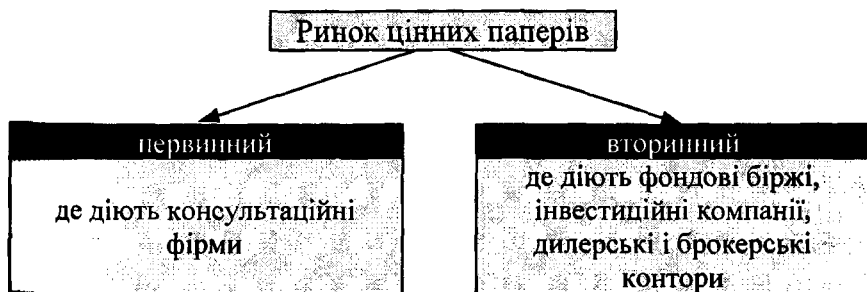


Рис. 2. Склад ринку цінних паперів

На *первинному ринку* відбувається мобілізація фінансових ресурсів шляхом емісії цінних паперів та їх первинного розміщення. На *вторинному ринку* цінних паперів проходить перерозподіл фінансових ресурсів між галузями діяльності через купівлю-продаж цінних паперів на фондовій біржі з допомогою фінансових посередників – дилерів, брокерів.

В умовах ринкової економіки перерозподіл фінансових ресурсів здійснюється головним чином через фінансовий ринок, переваги такого перерозподілу полягають у наступному:

- 1) значно скорочуються строки, необхідні для залучення коштів;
- 2) змінюється відношення до фінансових ресурсів, мобілізованих через фінансовий ринок, зростає зацікавленість в їх раціональному використанні;

- 3) у процесі перерозподілу фінансових ресурсів включаються, крім тимчасово вільних коштів юридичних осіб, і кошти населення.

Головною метою функціонування фондового ринку в Україні визнано залучення інвестиційних ресурсів для спрямування їх на відновлення та забезпечення дальшого зростання виробництва. Ліквідний, надійний та прозорий фондовий ринок має забезпечити реалізацію національних інтересів нашої держави, сприяти зміцненню її економічного суверенітету.

Фондовий ринок України знаходиться у стадії розвитку. Залишається поки що недостатнім рівень організаційної оформленості біржового і позабіржового ринку цінних паперів, законодавчо не врегульовано створення і функціонування окремих інститутів фондового ринку. Темпи формування ринку цінних паперів відстають від темпів проведення приватизації. Не розроблені і не працюють механізми захисту інвесторів, що гальмує залучення інвестицій в економіку України. Перешкодою для розвитку фондового ринку є відсутність у більшості вітчизняних торговців цінними паперами достатніх власних коштів для роботи на первинному і, особливо, на вторинному ринку цінних паперів.

В таких умовах недостатнього розвитку та правової неврегульованості фондового ринку України спостерігається тенденція відтоку значних пакетів акцій інвестиційно привабливих об'єктів до іноземних інвесторів.

Для того, щоб фондовий ринок сприяв розвитку економіки, забезпечував необхідні умови для інвестицій, його функціонування повинно базуватися на таких принципах:

- *соціальної справедливості*, т.б. забезпечення створення рівних можливостей та спрощення умов доступу на ринок фінансових ресурсів, недопущення дискримінації прав і свобод суб'єктів ринку цінних паперів;

- *надійності захисту інвесторів*, т.б. створення соціально-політичних, економічних, правових умов для реалізації інтересів суб'єктів фондового ринку та забезпечення захисту їх майнових прав;

- *регульованості*, т.б. створення гнучкої і ефективної системи регулювання фондового ринку;

- *контрольності*, т.б. забезпечення такого механізму обліку і контролю, який запобігав би і попереджував зловживання та злочинність на ринку цінних паперів;

- *ефективності*, т.б. максимальної реалізації потенційних можливостей фондового ринку по мобілізації та розміщенню фінансових ре-

курсів у перспективні сфери та галузі економіки, що сприятиме її розвитку та задоволенню потреб населення;

- *правової упорядкованості*, т.б. створення необхідної правової інфраструктури для забезпечення функціонування фондового ринку, який буде чітко регламентувати діяльність його суб'єктів;

- *прозорості, відкритості*, т.б. забезпечення надання інвесторам повної інформації, що стосується умов випуску та обігу цінних паперів, гласності фінансово-господарської діяльності емітентів, недопущення виявів дискримінації суб'єктів фондового ринку;

- *конкурентності*, т.б. забезпечення свободи підприємницької діяльності для інвесторів, емітентів, ринкових посередників, створення умов для змагання за вигідне розміщення вільних фінансових ресурсів, встановлення немонополльних цін на послуги посередників, контроль за дотриманням правил добросовісної конкуренції.

Держава здійснює регулювання розвитку фондового ринку України, для цього створений спеціальний державний орган, підпорядкований Президенту України та підзвітний Верховній Раді України – Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Основними цілями державного регулювання РЦП є:

- реалізація єдиної державної політики у сфері випуску та обігу цінних паперів та їх похідних;
- створення умов для ефективної мобілізації та розміщення учасниками РЦП фінансових ресурсів з урахуванням інтересів суспільства;
- одержання учасниками РЦП інформації про умови випуску та обігу цінних паперів, результати фінансово-господарської діяльності емітентів, обсяги і характер угод з цінними паперами та іншої інформації, що впливає на формування цін на РЦП;
- забезпечення рівних можливостей для доступу емітентів, інвесторів і посередників на РЦП;
- гарантування прав власності на цінні папери;
- інтеграція у європейський та світовий фондові ринки;
- дотримання учасниками РЦП вимог актів законодавства;
- запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на РЦП;
- контроль за прозорістю та відкритістю РЦП.

Основними формами державного регулювання фондового ринку є: прийняття законодавчих актів, регулювання обігу та випуску цін-

них паперів, видача ліцензій на здійснення професійної діяльності на РЦП, реєстрація емісії цінних паперів, контроль за функціонуванням фондового ринку та ін.

На фінансовому ринку України можуть обертатися наступні *види цінних паперів*:

- 1) акції;
- 2) облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик;
- 3) облігації місцевих позик;
- 3) облігації підприємств;
- 4) казначейські зобов'язання республіки;
- 5) ощадні сертифікати;
- 6) інвестиційні сертифікати
- 7) векселі;
- 8) приватизаційні папери.

Акції – це пайові цінні папери, які не мають встановленого строку обігу. Засвідчують про участь у статутному фонді акціонерного товариства, про членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним. Акції дають право їх власникам на одержання частки прибутку у вигляді дивиденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Акції можуть бути *іменними*, де вказується власник і його реквізити, а також *на пред'явника*, де такі відомості не вказуються. Крім того, в залежності від черговості виплати доходу і права на участь в управлінні акціонерним товариством, акції можуть бути: *простими* та *привілейованими*.

Привілейовані акції дають власникові переважне право на одержання дивідендів, на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації. Проте власники цих акцій не беруть участі в управлінні товариством.

Власники простих акцій отримують дивіденди в розмірах, що визначаються кінцевими результатами роботи товариства за рік, а також беруть участь в управлінні акціонерним товариством.

Облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик – це боргові цінні папери, які мають обмежений строк обігу. Засвідчують внесення власником облігації грошових коштів і підтверджують зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений строк з виплатою фіксованого процента.

Облігації зовнішніх державних позик розміщуються на міжнародних та іноземних фондових ринках, вони підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій. Облігації випускаються процентними, дисконтними; можуть бути іменними або на пред'явника; з вільним або обмеженим колом обігу. Облігації зовнішніх державних позик України оплачуються виключно в конвертованій валюті. Грошові кошти, одержані від розміщення даних облігацій спрямовуються виключно до Державного бюджету України.

Місцеві ради або за їх рішеннями інші органи місцевого самоврядування у відповідності до чинного законодавства можуть випускати облігації місцевих позик.

Підприємства усіх форм власності, об'єднання, господарські товариства можуть випускати облігації підприємств, які також є борговими цінними паперами з обмеженим умовами випуску строком обігу і виплатою доходу. Облігації підприємств не дають права їх власникам на участь у управлінні підприємством.

Казначейські зобов'язання республіки – це цінні папери на пред'явника, які розповсюджуються на добровільних засадах серед населення. Засвідчують внесення їх власником грошових коштів до бюджету і дають право на одержання доходу. Відмінності казначейських зобов'язань від облігацій державних позик полягають у наступному:

- казначейські зобов'язання розповсюджуються виключно серед населення;
- виплата доходу здійснюється у фіксованих процентах;
- метою випуску казначейських зобов'язань є покриття бюджетного дефіциту.

Ощадні сертифікати – це письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке свідчить про право вкладника на одержання після обумовленого строку депозиту і процентів по ньому.

Ощадні сертифікати бувають іменні і на пред'явника. Крім того, вони бувають строковими – видаються на певний строк під певний договірний процент, а також до запитання.

Інвестиційні сертифікати – цінні папери, які випускаються виключно інвестиційними фондами або інвестиційними компаніями; вони дають право власнику на отримання доходу у вигляді дивиден-

дів. Інвестиційні сертифікати можуть бути іменними та на пред'явника.

Вексель, як цінний папір, засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселеутримувачу). Векселі бувають двох видів: *прості та переказні*.

Приватизаційні цінні папери – це особливий вид державних цінних паперів, які засвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду. Приватизаційні папери можуть бути тільки іменними.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи:

1. Що таке “фінансовий ринок” та які його складові?
2. Яку роль відіграє фінансовий ринок у мобілізації та перерозподілі фінансових ресурсів?
3. Які є проблеми становлення і розвитку фондового ринку України.
4. Дайте характеристику та назвіть сфери застосування основних видів цінних паперів, що можуть обертатися на ринку цінних паперів України.
5. Які цілі та методи державного регулювання функціонування ринку цінних паперів?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Фінансовий ринок
- Фондовий ринок
- Акції
- Облігації
- Казначейські зобов'язання
- Ощадні сертифікати
- Векселі

1.6. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА

Фінансова політика – це сукупність фінансових (розподільчих і перерозподільчих) заходів, які здійснює держава через фінансову систему. Фінансова політика є складовою частиною економічної політики. Головним завданням фінансової політики є забезпечення реалізації тієї чи іншої державної програми відповідними фінансовими ресурсами.

Проявляється фінансова політика у:

- фінансовому законодавстві;
- у системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів, найважливішими з яких є податки;
- у перерозподілі фінансових ресурсів між окремими верствами населення, галузями діяльності, регіонами країни тощо;
- у структурі доходів і видатків бюджетів та ін.

Найважливішими умовами результативності фінансової політики слід вважати:

- врахування дії економічних законів розвитку суспільства;
- вивчення та використання досвіду попередніх етапів господарського будівництва;
- врахування специфіки сучасних умов, зміни у зовнішній та внутрішній політиці;
- комплексність у розробці заходів, пов'язаних із вдосконаленням фінансових відносин.

Фінансова політика має надзвичайно велике значення в житті суспільства і при дотриманні вище наведених умов може сприяти розвитку продуктивних сил, покращанню добробуту населення, вирішенню національних і міжнародних проблем, підвищенню обороноздатності країни.

В залежності від характеру заходів і часу, на які вони розраховані, розрізняють наступні поняття: фінансова стратегія і фінансова тактика.

Фінансова стратегія передбачає основні напрями використання фінансів на тривалу перспективу. Прикладом стратегічних завдань і відповідно їх фінансового забезпечення є: впровадження власної грошової одиниці, проведення приватизації, подолання інфляції і спаду виробництва.

Фінансова тактика спрямована на вирішення завдань окремого етапу розвитку країни і полягає у зміні форм організації фінансових

відносин. Яскравим прикладом фінансової тактики є удосконалення системи оподаткування, надання пільг окремим платникам, територіальний перерозподіл фінансових ресурсів через бюджетну систему.

В кожній країні конкретні методи проведення фінансової політики залежать від історичних умов, рівня економічного розвитку, національних традицій та інших чинників. Сучасну фінансову політику України значною мірою визначає важкий стан економіки, як наслідок тривалої фінансової кризи.

У 1990 році в Україні була розроблена і прийнята Концепція переходу до ринкової економіки. У цьому важливому документі були накреслені напрямки фінансової стратегії уряду на перспективу в зв'язку з необхідністю переходу до ринкової економіки. В Концепції була дана характеристика основних рис ринку в Україні, моделей та етапів переходу до нього. Визначені такі головні завдання:

- проведення роздержавлення і приватизації підприємств;
- здійснення земельної реформи;
- демонополізація економіки;
- свобода підприємництва;
- реформа фінансово-бюджетної і банківської систем, нормалізація грошового обігу;
- створення ринкової інфраструктури, в т.ч. фінансового ринку;
- державне регулювання економіки з допомогою ринкових методів;
- забезпечення соціального захисту населення;
- вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності з метою зміцнення позицій країни у світовому співтоваристві;
- захист і оздоровлення екологічного середовища.

Звичайно, вирішення усіх завдань, поставлених Концепцією вимагає тривалого часу, більшість з них залишаються актуальними і в умовах сьогодення.

Економічна ситуація, в якій опинилася Україна на початку 1990-х років, виявилася чи не найскладнішою серед усіх постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, і тому практична реалізація поставлених завдань була занадто складною. В економіці країни спостерігалася загострення кризових процесів. Було допущено ряд помилок в економічній політиці, у здійсненні зовнішньоекономічного курсу, ігнорувалися специфічні умови ринкової трансформації економіки

України. В таких умовах було прийнято рішення про здійснення радикальних економічних реформ, спрямованих на розбудову в Україні соціально-орієнтованої ринкової економіки, забезпечення реального повороту всієї господарської системи до людини. З цією метою в галузі фінансової політики передбачається проведення глибокої реформи фінансової і бюджетної системи шляхом:

- реального розмежування фінансової та кредитної системи країни;

- відокремлення фінансів державних підприємств від державного бюджету;

- розробки зведеного балансу фінансових ресурсів держави для відображення процесів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів держави, суб'єктів господарювання і населення;

- забезпечення децентралізації державних фінансів, розмежування державного та місцевого бюджетів за джерелами надходжень та витрат;

- перебудова податкової системи у напрямі її подальшої лібералізації;

- запровадження системи достовірного фінансового обліку, звітності та своєчасної сплати податків;

- зменшення бюджетних видатків та поступова ліквідація дефіциту державного бюджету;

- формування ринку обслуговування державного боргу на основі розміщення на ньому державних позик та облігацій, державних короткострокових казначейських зобов'язань.

В умовах ринку одним з найважливіших важелів впливу держави на економіку є податки, за допомогою яких визначають пропорції розподілу валового національного продукту, темпи нагромадження, здійснюють вплив на платіжеспроможний попит населення і рівень його добробуту тощо. І тому питання податкової політики завжди знаходилися в центрі уваги парламенту і уряду України. Але до 1995 року усі зміни, що передбачалися в цій галузі, мали обмежений характер і торкалися окремих аспектів оподаткування. І тому було прийнято рішення про проведення в Україні податкової реформи, метою якої є:

- пом'якшення податкової політики;
- стимулювання вітчизняного виробництва;

• посилення податкової та платіжної дисципліни і забезпечення своєчасних надходжень до державного бюджету.

Реалізація цієї мети повинна бути забезпечена через:

- створення стабільної податкової системи;
- спрощення обчислення податків і сплата їх у такі строки, які б забезпечували можливість платникам враховувати це під час планування фінансово-господарської діяльності на наступний період;
- зменшення рівня розміру податкових вилучень;
- чітке визначення об'єктів оподаткування для запобігання випадкам подвійного оподаткування;
- упорядкування стягнення податків та посилення відповідальності за ухилення від сплати та їх несвоєчасну сплату;
- скасування пільг в оподаткуванні, наданих за галузевим принципом або окремим суб'єктам господарювання з одночасним запровадженням механізму реструктуризації безнадійної заборгованості за податковими зобов'язаннями;
- зменшення ставок податків на імпорتنу продукцію, яка необхідна для вітчизняних виробників і збільшення податків на продукцію, яка імпортується в Україну і призначена для кінцевого споживання, за умови що аналогічна продукція виробляється в Україні;
- посилення оподаткування бартерних товарообмінних операцій та операцій з давальницькою сировиною;
- скасування авансової сплати податків та запровадження їх сплати раз на місяць;
- перехід до обчислення оподатковуваного прибутку як різниці між валовим доходом та валовими витратами виробництва (обігу).

Першим кроком у проведенні податкової реформи в Україні стало прийняття в 1997 році Законів України: “Про систему оподаткування”, “Про податок на додану вартість”, “Про оподаткування прибутку підприємств”. Наступним важливим кроком є прийняття Податкового кодексу.

Фінансові проблеми програми “Україна – 2010”.

На виконання розпорядження Президента України від 26 лютого 1998 р. № 43 провідними вченими і практиками нашої країни була розроблена програма розвитку на дванадцятирічний термін «Україна – 2010». В основу програми покладено фундаментальну ідею – забезпечення пріоритету прав і життєдіяльності, оцінку стану її реалізації в Україні та визначення відповідних інтегральних прогнозних показни-

ків на період до 2010 року. Для вирішення цього питання застосовувалися вітчизняні та зарубіжні методики розрахунку показників людського розвитку та конкурентоспроможності країн та ін.

Поряд із цим була поставлена мета – більш чітко визначити місце і роль України в геополітичному та геоekonomічному просторі, відстежити основні тенденції і варіанти розвитку цивілізації та українського суспільства, накреслити конкретні цілі, рамкові умови та пріоритети до 2010 року з урахуванням наявних матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інших ресурсів держави, накреслити оптимальні шляхи їх досягнення.

Програма складається з восьми розділів. У першому розділі «*Національні інтереси України в контексті розвитку світової цивілізації*» дана характеристика становища України як незалежної держави наприкінці ХХ ст., визначені етапи соціально-ekonomічного розвитку та загальні національні цілі на період до 2010 року, а також довгострокові передумови та фактори розвитку.

У другому розділі «*Ідея соціального прогресу і стабільності*» визначено основні напрямки соціальної політики у державі, яка виходить із необхідності забезпечення кожній людині – роботу, достаток, здоров'я та духовність. Особлива увага приділена таким проблемам, як розвиток системи соціального страхування, освіти, науки, відродження української культури, тенденціям демографічного розвитку, підтримці сім'ї та молоді тощо.

Реформа системи соціального страхування в Україні проводиться з метою підвищення рівня соціальної захищеності громадян, посилення мотивації до праці, персональної відповідальності працівників та роботодавців за формування коштів страхових фондів. Для цього передбачається запровадити п'ять програм загальнообов'язкового державного соціального страхування: 1) пенсійного; 2) медичного; 3) у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; 4) на випадок безробіття; 5) від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Важливою складовою соціальної політики держави є реформа пенсійного забезпечення, в результаті її проведення передбачається відновити диференціацію пенсій, встановити залежність розмірів пенсій від трудового вкладу та страхового стажу кожної особи. З метою створення організаційних передумов буде впроваджено автоматизо-

ваний персоналізований облік відомостей у системі обов'язкового державного пенсійного страхування.

У найближчі роки проходитиме процес становлення системи недержавних корпоративних пенсійних фондів в гірничодобувній, металургійній, хімічній промисловості, атомній енергетиці, а також в окремих підгалузях машинобудування. Внаслідок цього зменшиться чисельність пільгових категорій пенсіонерів, яким надано право дострокового виходу на пенсію, та продовжиться працездатний вік працівників вказаних галузей.

Прогнозується подальший розвиток системи додаткового добровільного пенсійного страхування.

У третьому розділі програми «Україна – 2010» «*Демократичні перетворення та формування відкритого суспільства*» визначено мету розвитку Української держави: формування громадянського суспільства, яке на основі правових норм встановлює оптимальне співвідношення інтересів окремих особистостей, соціальних угруповань і суспільства в цілому. Визнано, що соціальною базою такого суспільства повинен стати середній клас, інтереси якого тісно пов'язані з національними інтересами держави. Демократичні перетворення неможливі без соціального партнерства та партійного плюралізму, консолідації українського суспільства незалежно від національної приналежності, поєднання інтересів держави, суспільства і церкви у справі становлення моралі та духовного розвитку громадян.

У четвертому розділі «*Стратегія економічного зростання*» обґрунтована ефективність обраної стратегії соціально-економічного розвитку виходячи з відтворювальних пропорцій та динаміки валового внутрішнього продукту, які найбільш яскраво характеризують якісні риси економічної моделі.

Необхідною передумовою економічного зростання є активна *інвестиційна політика*, яка повинна передбачати:

- відновлення стимулів до нагромадження капіталу та розвитку матеріально-технічної бази суб'єктів господарювання;
- зростання обсягів інвестування в реальний сектор економіки більшими темпами у порівнянні з ростом обсягів ВВП;
- поживлення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання;
- підвищення рівня ефективності використання капіталів;
- посилення мотивації до нагромадження фінансових ресурсів населенням та їх інвестування в реальний сектор економіки;

- направлення ресурсів, які акумулюються у фінансово-кредитній сфері на інвестування в реальний сектор економіки;
- узгодження грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики з цілями інвестиційної стратегії;
- залучення іноземних інвестицій в Україну.

Стратегія економічного зростання передбачає забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, структурну перебудову економіки, оздоровлення банківської системи. Дієвим інструментом управління економікою повинна стати бюджетна і податкова політика.

Передбачається, що до 2001 року спостерігатиметься зменшення обсягів фінансових ресурсів, що перерозподіляються через державний бюджет. Це відбудеться завдяки вдосконаленню податкової системи, зменшенню кількості податків та їх ставок. Одночасно скоротяться бюджетні витрати разом із зміною їх структури та покращиться використання коштів.

Після 2002 року обсяг фінансових ресурсів, що перерозподіляються через бюджет, зросте в номінальному і реальному обчисленні, зростуть також видатки бюджету, зокрема, на соціальні потреби, охорону здоров'я, науку.

Заплановано провести ряд заходів з удосконалення бюджетного процесу (чітка регламентація, посилення контролю за витрачанням коштів, створення системи прогнозування показників бюджету, перехід до середньострокового та перспективного фінансового та бюджетного планування).

До найважливіших завдань у сфері *бюджетної політики* належать:

- забезпечення збалансованості бюджетів;
- оптимізація рівня бюджетного дефіциту;
- посилення контрольної роботи за витрачанням бюджетних коштів;
- виділення державних інвестицій тільки на конкурсній, зворотній основі;
- скорочення державних запозичень, здешевлення обслуговування державного боргу;
- використання в процесі бюджетного планування соціальних стандартів та нормативів;
- скорочення обсягу дотацій та субсидій з бюджету;

– зміцнення доходної бази органів місцевого самоврядування, закріплення за місцевими бюджетами доходів, достатніх для виконання їх функцій;

– вдосконалення міжбюджетних відносин, забезпечення їх стабільності, посилення заінтересованості місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у збільшенні власних доходів та своєчасному і повному справлянні податків;

– вдосконалення оплати праці в бюджетній сфері та ін.

З бюджетної політикою тісно пов'язана *податкова реформа*, основними завданнями якої є:

- 1) забезпечення стабільності системи оподаткування, зниження податкового навантаження, впорядкування пільг по податках, вдосконалення податкового законодавства (прийняття Податкового кодексу), зменшення нарахувань на фонд оплати праці при оподаткуванні доходів фізичних осіб;
- 2) створення дієвого механізму контролю за сплатою податків, зборів, посилення відповідальності за ухилення та несвоечасну сплату;
- 3) додержання міжнародних угод з питань оподаткування, наближення податкового законодавства України до законодавства країн Європейського Союзу.

Створення ефективної фінансової системи в Україні неможливе без розвитку фінансового, в т.ч. фондового ринку. Однією з умов його функціонування є вдосконалення державного регулювання ринку цінних паперів, яке повинно охопити:

– регулювання випуску та обігу цінних паперів, діяльності учасників РЦП;

– захист прав інвесторів, контроль за їх дотриманням;

– контроль за дотриманням антимонопольного законодавства на РЦП;

– удосконалення управління державними корпоративними правами;

– контроль достовірності інформації, яка подається учасниками РЦП.

У подальшому розвитку фондового ринку України пріоритетними напрямками повинні бути розвиток корпоративних цінних паперів, розбудова інфраструктури фондового ринку, активізація вторинного РЦП. Відносно ринку облігацій внутрішньої державної позики

(ОЗДП) передбачається ряд заходів, спрямованих на подолання допущених у попередні роки прорахунків. Це, зокрема:

– створення єдиної системи управління державним боргом для забезпечення зниження вартості його обслуговування;

– випуск державних облігацій для фізичних осіб з фіксованим доходом на основі прогнозу помісячного індексу інфляції на найближчі роки;

– підтримка вторинного ринку Національним банком України;

– обмеження випуску державних боргових інструментів на внутрішньому ринку потребами обслуговування державного боргу;

– запровадження ідентифікації державних облігацій в міжнародній системі.

П'ятий розділ програми *«Пріоритети науково-технічного та інноваційного розвитку»* визначає стратегічні напрямки реформування відносин в сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, механізм державної підтримки, формування системи державного програму-цільового управління науково-технічного прогресу. Серед методів стимулювання науково-технічної та інвестиційної діяльності важливе місце належить податковим (пільгам по податкам, в т.ч. по податку на прибуток підприємств) і бюджетним пільгам (пряме державне фінансування).

У шостому розділі *«Промисловий та агропромисловий розвиток»* конкретизовані стратегічні завдання в окремих галузях промисловості, АПК, транспорту, зв'язку.

У сьомому розділі *«Інституціональні та організаційні механізми економічного зростання»* розглянуті проблеми приватизації та зміни структури власності, розвитку конкуренції, антимонопольного регулювання, управління об'єктами державної форми власності, стимулювання малого і середнього бізнесу, легалізації «тіньової» економіки, проведення адміністративної реформи, удосконалення регіональної структури економіки.

Заключний восьмий розділ програми *«Україна - 2010» «Активізація зовнішньоекономічної діяльності»* визначає напрямки співробітництва України з іншими державами, інтеграційними угрупованнями (С, НАФТА, МЕРКОСУР та ін.). Відзначено, що зовнішньоекономічна політика повинна бути спрямована на зміцнення позицій України в світовій торгівлі та забезпечувати вихід на нові ринки.

Втілення цілей передбачених Програмою “Україна – 2010” вимагає прийняття відповідних заходів. Протягом 1999-2000 рр. вийшло багато Указів Президента України з питань, які мають виняткове значення для реалізації загальнонаціональних цілей розвитку і конкретизують положення перспективної програми, пропонують механізми їхньої практичної реалізації. Це укази: “Про Основні напрями інвестиційної політики на 1999-2001 роки” від 18.08.1999 р., “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” від 3.12.1999 р., “Про невідкладні заходи щодо прискорення приватизації майна в Україні” від 29.12.1999 р., “Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 року” від 24.05.2000 р., “Про стратегію подолання бідності” від 15.08.2001 р. та інші.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Що таке “фінансова політика”, “фінансова стратегія” та “фінансова тактика”?
2. Які органи державної влади та управління розробляють та реалізують фінансову політику?
3. У яких законодавчих актах знаходить відображення сучасна фінансова політика уряду України?
4. Назвіть найважливіші умови ефективності проведення фінансової політики. Наведіть приклади.
5. На основі літературних джерел з історії фінансів проаналізуйте, як змінювалася фінансова політика на окремих етапах розвитку країни?
6. Які основні напрямки сучасної фінансової політики України?
7. У чому суть податкової реформи, яка проводиться в Україні?
8. Які основні фінансові аспекти довгострокової програми розвитку «Україна - 2010»?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Фінансова політика
- Фінансова стратегія
- Фінансова тактика

Втілення цілей передбачених Програмою “Україна – 2010” вимагає прийняття відповідних заходів. Протягом 1999-2000 рр. вийшло багато Указів Президента України з питань, які мають виняткове значення для реалізації загальнонаціональних цілей розвитку і конкретизують положення перспективної програми, пропонують механізми їхньої практичної реалізації. Це укази: “Про Основні напрями інвестиційної політики на 1999-2001 роки” від 18.08.1999 р., “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” від 3.12.1999 р., “Про невідкладні заходи щодо прискорення приватизації майна в Україні” від 29.12.1999 р., “Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 року” від 24.05.2000 р., “Про стратегію подолання бідності” від 15.08.2001 р. та інші.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Що таке “фінансова політика”, “фінансова стратегія” та “фінансова тактика”?
2. Які органи державної влади та управління розробляють та реалізують фінансову політику?
3. У яких законодавчих актах знаходить відображення сучасна фінансова політика уряду України?
4. Назвіть найважливіші умови ефективності проведення фінансової політики. Наведіть приклади.
5. На основі літературних джерел з історії фінансів проаналізуйте, як змінювалася фінансова політика на окремих етапах розвитку країни?
6. Які основні напрямки сучасної фінансової політики України?
7. У чому суть податкової реформи, яка проводиться в Україні?
8. Які основні фінансові аспекти довгострокової програми розвитку «Україна - 2010»?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Фінансова політика
- Фінансова стратегія
- Фінансова тактика

II ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ

2.1. СКЛАД ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ

У кожній країні держава використовує певний господарський механізм для впливу на процеси відтворення. Склад і структура господарського механізму визначаються рівнем розвитку економіки, відносинами власності, історичними та національними особливостями розвитку суспільства. Одним з елементів господарського механізму є фінансовий механізм.

Фінансовий механізм – це сукупність конкретних форм і методів забезпечення розподільчих і перерозподільчих відносин, утворення доходів, фондів грошових коштів. Склад фінансового механізму показаний на рис. 3.

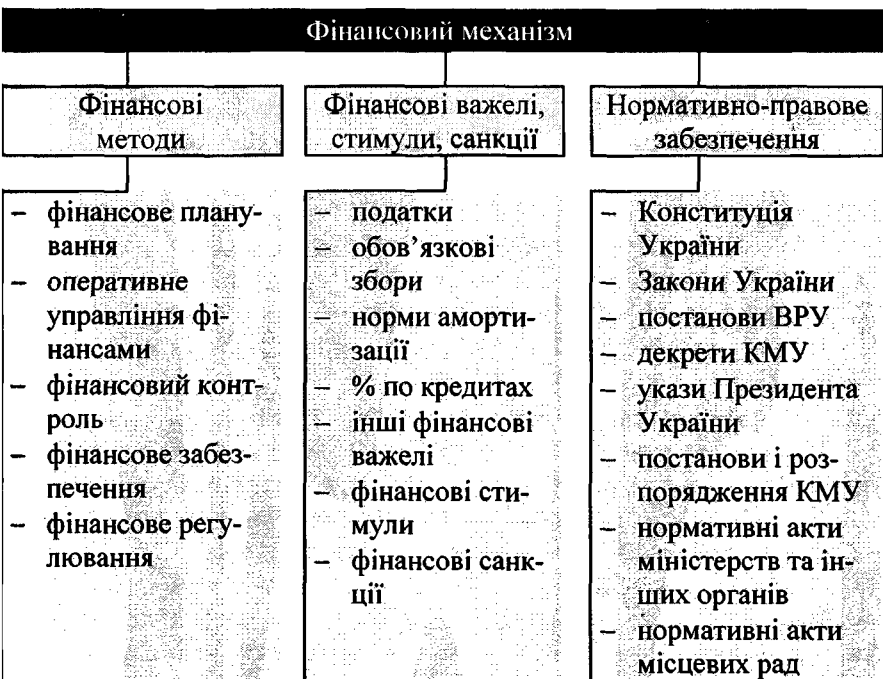


Рис. 3. Склад фінансового механізму

Яким же чином і з допомогою яких форм і методів здійснюється розподіл і перерозподіл виробленого в суспільстві національного продукту? Перш за все, вказані процеси передбачаються в процесі *фінансового планування* – діяльності по складанню планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, їх об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць, країни в цілому. У фінансових планах вказуються основні пропорції розподілу створеної вартості через задоволення власних виробничих потреб, спрямування частини коштів на сплату податків і обов'язкових зборів, стимулювання працюючих, інвестування тимчасово вільних коштів та ін.

У фінансовому плануванні важливим є застосування принципів наукового обґрунтування показників плану і забезпечення їх стабільності, використання прогресивних норм і нормативів, математичних методів та електронно-обчислювальної техніки.

При виконанні фінансових планів виникає потреба в *оперативному управлінні*, як діяльності, пов'язаній із необхідністю втручання в розподільчі процеси з метою ліквідації диспропорцій, подоланню “вузьких місць”, своєчасному перерозподілу коштів, забезпеченню досягнення запланованих результатів.

Як при складанні фінансових планів, так і при їх виконанні, а також по закінченні певних періодів проводиться *фінансовий контроль*, спрямований на перевірку правильності вартісного розподілу і перерозподілу валового національного продукту за відповідними фондами грошових коштів та їх використанням за цільовим призначенням. Фінансовий контроль є необхідною умовою безперервного, ефективного і поступового розвитку економіки країни.

Здійснення системи розподільчих і перерозподільчих відносин відбувається із використанням методів фінансового забезпечення суб'єктів господарської діяльності, основними з них є:

- ◆ бюджетне фінансування як надання коштів з бюджету на безповоротних засадах;
- ◆ кредитування, т.б. надання коштів на принципах поворотності, платності, строковості і забезпеченості;
- ◆ самофінансування як відшкодування видатків суб'єктів господарювання по основній діяльності та її розвитку за рахунок власних джерел. Принцип самофінансування допускає залучення кредитних ресурсів;

◆ оренда (лізинг) передбачає передачу майна у користування за певну плату і на певний строк;

◆ інвестування як процес вкладання грошей в ті чи інші об'єкти з розрахунком на збільшення їх вартості, а також отримання додаткового доходу;

◆ фінансове регулювання діяльності відбувається, в першу чергу і головним чином, через оподаткування як вилучення частини доходів підприємств і організацій, а також населення і спрямування цих коштів до бюджетів та державних цільових фондів для задоволення державних потреб. В умовах ринкової економіки використання адміністративних методів впливу надто обмежене, і тому головний акцент у регулюванні економіки робиться на оподаткуванні.

Конкретними формами здійснення процесів розподілу і перерозподілу створеної вартості є **фінансові важелі**, до яких відносяться податки, обов'язкові збори, норми амортизаційних відрахувань, норми витрачання коштів бюджетних установ, орендна плата, процент за кредит, дотації, субсидії, субвенції, заохочувальні фонди, штрафи, пеня, премії та ін. Особливістю фінансових важелів є те, що вони застосовуються на врахуванні економічних інтересів держави, підприємств, організацій, населення.

Звичайно, що серед всіх фінансових важелів особливе місце займають податки і збори за допомогою яких держава мобілізує кошти для виконання покладених на неї функцій, а також впливає на підприємницьку діяльність і стимулює її, сприяє інвестиційній активності, визначає пропорції нагромадження і споживання, забезпечує раціональне використання обмежених природних ресурсів тощо. Система оподаткування в Україні знаходиться в процесі реформування, завданнями якого є: послаблення податкового тягаря на виробників, надання пільг інвесторам і експортерам готової продукції, забезпечення стабільності і простоти у справлянні податків, уникнення подвійного оподаткування, посилення відповідальності за сплату податків.

Одним з напрямів впливу держави на темпи суспільного відтворення є встановлення норм амортизаційних відрахувань, визначення методів нарахування амортизації, застосування прискореної амортизації з метою сприяння розвитку науково-технічного прогресу. При цьому особливого значення набуває наукове обґрунтування розмірів норм амортизації тому що, як їх значне збільшення, так і зменшення має негативні наслідки.

Для зацікавлення суб'єктів господарювання у досягненні певних результатів використовуються **фінансові стимули**. До них належать заохочувальні фонди, які утворюються з прибутку, бюджетне фінансування ефективних напрямів розвитку народного господарства (в тому числі дотації підприємствам, діяльність яких має важливе значення для економіки), фінансування підготовки і перепідготовки кадрів, спеціальні фінансові пільги (пільги по податках та можливість проведення прискореної амортизації).

Заохочувальні фонди з прибутку підприємств створюють необхідні стимули для досягнення кращих результатів господарювання, тому що саме ці фонди є головним джерелом коштів для матеріального стимулювання працюючих, задоволення соціальних потреб та виробничого розвитку. Визначення пріоритетності тих чи інших напрямків використання чистого прибутку є виключно внутрішньою справою самих підприємств.

Спеціальні фінансові пільги також сприяють створенню сприятливих умов для окремих господарських суб'єктів і застосовуються переважно у вигляді повного або часткового звільнення від податків, застосування диференційованих ставок оподаткування, виключення певних сум з оподатковуваних доходів, надання права на проведення прискореної амортизації. Одночасно ринковий механізм передбачає створення для всіх підприємницьких структур рівних умов для діяльності, і тому перелік пільг в оподаткуванні не повинен бути значним.

До фінансових стимулів належить і фінансування за рахунок державних коштів розвитку галузей народного господарства, їх структурної перебудови, підготовки і підвищення кваліфікації робочої сили, науково-дослідних робіт, природоохоронних заходів. Але в сучасних умовах хронічного дефіциту централізованих фінансових ресурсів обсяг коштів, що направляються на задоволення вказаних потреб, обмежений.

У фінансових важелях важливе місце займають **фінансові санкції** як особливі форми організації фінансових відносин, покликані посилити матеріальну відповідальність суб'єктів господарювання у виконанні взятих зобов'язань (договірних умов, сплати податків і зборів тощо). В умовах ринку роль фінансових санкцій значно зростає. Найбільш розповсюдженими серед них є штраф і пеня.

Штраф – це плата у фіксованій сумі або у вигляді відсотків від суми податкового зобов'язання (без урахування пені та штрафних са-

нкцій), яка справляється з платника податків у зв'язку з порушенням правил оподаткування.

Пеня – це плата у вигляді процентів, нарахованих на суму податкового боргу (без урахування пені), що справляється з платника податків у зв'язку з несвоєчасним погашенням податкового зобов'язання. Нараховується за кожен день прострочення.

Для нормального функціонування фінансового механізму, а в його складі фінансових методів і важелів, необхідне відповідне їх **нормативно-правове забезпечення**, яке представлено, в першу чергу, Конституцією України, великою кількістю законів, а також підзаконних нормативно-правових актів.

Закони приймаються найвищим законодавчим органом – Верховною Радою України, є обов'язковими до виконання, мають вищу юридичну силу по відношенню до інших нормативних актів. Велике значення у регламентації фінансових відносин мають Бюджетний кодекс України, Митний кодекс України, закони України: “Про власність”, “Про систему оподаткування”, “Про підприємство”, “Про підприємства в Україні” та інші.

Підзаконні нормативно-правові акти приймаються компетентними державними органами на підставі діючих законів і у їх виконання. До таких документів належать Укази Президента України, Декрети, Постанови Кабінету Міністрів, інструкції, накази міністерств, міжнародні договори, укладені і ратифіковані Верховною Радою України тощо.

В сучасних умовах реформування економіки України відбувається вдосконалення фінансового механізму. Найважливіші проблеми, які вирішуються при цьому це:

- створення передумов для розвитку ринку;
- забезпечення раціональних пропорцій розподілу і перерозподілу валового національного продукту і національного доходу;
- вихід із фінансової кризи і забезпечення необхідних темпів економічного зростання;
- науково-обґрунтоване фінансове планування і прогнозування обсягів централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів, їх розподілу і використання;
- підвищення результативності фінансового контролю;
- вдосконалення механізму дії фінансових важелів, стимулів і санкцій;

- адекватне правове і нормативне забезпечення функціонування усього фінансового механізму.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Що таке “фінансовий механізм” і які в нього складові елементи?
2. Назвіть методи фінансового забезпечення та вкажіть сфери застосування кожного з них.
3. Що входить до складу фінансових важелів, яке місце вони займають у фінансовому механізмі?
4. На прикладі реформування системи оподаткування проаналізуйте розвиток фінансових важелів в умовах переходу до ринку.
5. Яку роль відіграють фінансові стимули у фінансовому механізмі? Наведіть приклади.
6. Що таке “фінансові санкції”? Назвіть розміри відомих Вам фінансових санкцій.
7. Які документи входять у правове та нормативне забезпечення фінансового механізму?
8. В якому напрямку проходить вдосконалення фінансового механізму в умовах реформування економіки?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Фінансовий механізм
- Фінансові важелі
- Фінансові стимули
- Фінансові санкції
- Штраф
- Пеня

2.2. УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ

Управління – це діяльність, пов'язана з впливом керуючого суб'єкта на керований об'єкт з метою досягнення певних результатів.

Управління притаманне усім сферам людської діяльності, в тому числі економічній і фінансовій. **Управління фінансами – це складо-**

ни частина управління економікою, його здійснює спеціальний апарат з допомогою специфічних прийомів і методів.

В управлінні фінансами виділяють об'єкти і суб'єкти управління. *Об'єктами* виступають фінансові відносини, в тому числі відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів. Найважливіші об'єкти – це фінанси підприємств, організацій і установ, фінанси домогосподарств, державні фінанси. *Суб'єктами управління* виступають держава (в особі законодавчих і виконавчих, в тому числі фінансових органів), фінансові служби підприємств, організацій, установ.

Сукупність всіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, утворює **фінансовий апарат**.

Управлінська діяльність включає наступні *функціональні елементи*:

♦ *планування*, яке займає важливе місце в управлінні фінансами, тому що саме у ході планування кожен суб'єкт господарювання оцінює свій фінансовий стан, виявляє резерви збільшення фінансових ресурсів, напрямки їх ефективного використання;

♦ *оперативне управління*, як комплекс заходів, що проводиться на основі оперативного аналізу конкретної фінансової ситуації. Мета оперативного управління – досягти максимального ефекту при мінімальних затратах шляхом своєчасної зміни фінансових відносин, маневрування фінансовими ресурсами;

♦ *контроль*, який пронизує усі стадії управлінської діяльності і в той же час має велике самостійне значення. В процесі контролю співставляються фактичні результати із запланованими, виявляються резерви.

Розрізняють *стратегічне* (або загальне) і *оперативне управління фінансами*. Стратегічне управління здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, апарат Президента України, Міністерство фінансів України. Стратегічне управління – це управління на перспективу, виражається у встановленні обсягів фінансових ресурсів на перспективу для реалізації цільових програм, пов'язаних з піднесенням економіки України, проведенням її структурної перебудови, конверсії оборонних галузей, зміцнення аграрно-переробного комплексу, а також вирішення соціальних проблем. Оперативне управління фінансами здійснюють Міністерство фінансів України, дирекції державних цільових фондів, страхових організацій, фінансові служби міністерств, підприємств та організацій і т.п.

У сучасних умовах переходу до ринку необхідно покращити наукове обґрунтування рішень, що приймаються, використовувати нові методи мобілізації та перерозподілу фінансових ресурсів, які раніше не використовувалися, зокрема за допомогою фінансового ринку. Важливо вивчати і використовувати досвід ринкових країн, а також країн Східної Європи, що перейшли на ринкові відносини.

У адміністративно-командній економіці протягом тривалого часу використовувалися одні і ті ж методи управління фінансами, вони були консервативними і не давали бажаного ефекту, розробка і впровадження нових фінансових важелів і нормативів проводилася дуже повільно (нормативів розподілу прибутку, норм амортизаційних відрахувань, тарифів відрахувань на соціальне страхування та ін.). І тому в сучасних умовах гостро постала проблема пошуку альтернативних методів управління і впливу на суб'єкти господарювання, які б відповідали ринковій економіці.

Розподіл функцій в управлінні фінансами між органами державної влади і управління в загальних рисах можна представити наступним чином:

Верховна Рада України, як єдиний орган законодавчої влади, приймає закони, в тому числі з фінансових питань, затверджує Державний бюджет України та вносить зміни до нього; здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України; приймає рішення щодо звіту про його виконання; визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики.

Верховна Рада України утворює постійно діючий орган контролю – **Рахункову палату**, яка підпорядковується і є підзвітною Верховній Раді України. Рахункова палата: здійснює контроль за виконанням законів України та постанов Верховної Ради, виконанням Державного бюджету України, фінансуванням загальнодержавних програм в частині, що стосується використання коштів Державного бюджету України; здійснює за дорученням Верховної Ради та її комітетів контрольні функції в межах своєї компетенції; контролює ефективність управління коштами Державного бюджету України Державним казначейством України; контролює інвестиційну діяльність органів виконавчої влади; контролює виконання рішень Верховної Ради про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України; контролює касове виконання Державного бюджету України

Національним банком України та уповноваженими банками; перевіряє кошторис витрат, пов'язаних з діяльністю Верховної Ради України та ін.

Президент України, як глава держави, створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; підписує закони, прийняті Верховною Радою України; має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України.

Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці і зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; організовує розробку проекту закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, надає Верховній Раді України звіт про його виконання.

Міністерство фінансів України, як центральний орган державної виконавчої влади, підпорядкований Кабінету Міністрів України, забезпечує проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової політики, спрямованої на реалізацію визначених завдань економічного та соціального розвитку України, здійснює координацію діяльності у цій сфері інших центральних органів виконавчої влади. Основними завданнями Мінфіну України є:

- розроблення та проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової політики;

- здійснення разом з іншими органами виконавчої влади аналізу сучасної економічної та фінансової ситуації в Україні, а також перспектив її розвитку;

- розроблення стратегії щодо внутрішніх та зовнішніх запозичень держави і погашення та обслуговування державного боргу;

- розроблення проекту Державного бюджету України та прогнозних показників зведеного бюджету України, забезпечення в установленому порядку виконання Державного бюджету України, контроль за дотриманням правил складання звіту про виконання Державного бюджету України та зведеного бюджету України;

- забезпечення концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України;
- забезпечення ефективного використання бюджетних коштів та здійснення в межах своєї компетенції державного фінансового контролю;
- удосконалення методів фінансового і бюджетного планування, фінансування, а також звітності та системи контролю за витрачанням бюджетних коштів;
- розроблення та проведення державної політики у сфері виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та напівдорогоцінного каміння;
- забезпечення впровадження єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку та звітності (крім бухгалтерського обліку та звітності в банківських і кредитних установах);
- інформування громадськості про економічні та фіскальні цілі держави.

Міністерству фінансів України підпорядковуються Державне Казначейство України, Головне контрольно-ревізійне управління України, Державна пробірна палата.

Головним завданням *Державної контрольно-ревізійної служби України* є здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів, розробка пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому.

Державне казначейство України створене з метою ефективного управління коштами Державного бюджету України, підвищення оперативності у фінансуванні видатків у межах наявних обсягів фінансових ресурсів у державному бюджеті. І тому основними завданнями казначейства є:

- організація виконання Державного бюджету України і здійснення контролю за цим;
- управління наявними коштами Державного бюджету України, у тому числі в іноземній валюті, та коштами державних позабюджетних фондів у межах видатків, установлених на відповідний період;

- фінансування видатків Державного бюджету України;
- ведення обліку касового виконання Державного бюджету України, складання звітності про стан виконання Державного бюджету України;
- здійснення управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом відповідно до чинного законодавства;
- розподіл між Державним бюджетом України та бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя відрахувань від загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів за нормативами, затвердженими Верховною Радою України;
- здійснення контролю за надходженням, використанням коштів державних позабюджетних фондів;
- розробка нормативно-методичних документів з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів, які є обов'язковими для всіх підприємств, установ та організацій, що використовують бюджетні кошти та кошти державних позабюджетних фондів.

Державна податкова служба України має статус міністерства і є центральним органом виконавчої влади, створена з метою посилення контролю за справлянням податків, зборів та інших обов'язкових платежів, зміцнення виконавської дисципліни. Головними завданнями служби є:

- здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати податків і зборів, а також неподаткових доходів, установлених законодавством;
- розробка пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства, прийняття нормативних актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;
- формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків - юридичних осіб;
- проведення роз'яснювальної роботи серед платників податків з питань оподаткування;
- запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесенням до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Органи місцевого самоврядування мають певні права у галузі бюджету і фінансів, зокрема вони:

- самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети;

- самостійно розпоряджаються коштами місцевих бюджетів, визначають напрями їх використання;

- використовують вільні бюджетні кошти, додатково одержані в процесі виконання місцевих бюджетів;

- запроваджують відповідно до законодавства місцеві податки і збори та обов'язкові платежі;

- встановлюють ставки місцевих податків і зборів, які зараховуються до відповідних місцевих бюджетів. За рішенням зборів громадян можуть запроваджувати місцеві збори на засадах добровільного самооподаткування;

- випускають місцеві позики, лотереї та цінні папери, можуть отримувати короткотермінові позички (до трьох місяців, але у межах поточного бюджетного періоду) у фінансово-кредитних установах на покриття тимчасових касових розривів, що виникають під час виконання загального фонду місцевого бюджету;

- можуть створювати у межах законодавства комунальні банки та інші фінансово-кредитні установи, виступати гарантами кредитів підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності, розмішувати належні їм кошти в банках інших суб'єктів права власності, отримувати відсотки від їх доходів і зараховувати їх до одної частини відповідного місцевого бюджету.

У системі органів державної влади, які здійснюють управління фінансами, центральне місце належить Міністерству фінансів України. В сучасних умовах створення основ ринкового господарства змінюється роль Міністерства фінансів у системі управління державою, а також розширюються і доповнюються його завдання і функції.

У відповідності із Концепцією розвитку Міністерства фінансів України, розробленою вченими Науково-дослідного фінансового інституту, цей орган повинен стати головним інструментом державного економічного регулювання. Для цього необхідно значно посилити роль тих підрозділів міністерства, які займаються бюджетною роботою, зокрема виконанням державного бюджету. Зміцнення потребує і контрольна функція міністерства як за рахунок підвищення ролі Головного контрольно-ревізійного управління, так і за рахунок поси-

лення контрольних повноважень самого міністерства щодо використання коштів державного бюджету.

Передбачається, що Мінфін має стати головним уповноваженим урядом органом у взаємозв'язках України з міжнародними фінансовими організаціями, з питань залучення іноземних кредитів та інвестицій, надання урядових гарантій, залучення і використання валютних ресурсів.

Вдосконалення діяльності Міністерства фінансів України і перетворення його в координатора економічних реформ у країні передбачає значне розширення його функцій, зокрема таких як:

- розробка макроекономічної стратегії та макроекономічного прогнозування;

- розробка податкової та фіскальної політики;

- забезпечення стабільності державних фінансів;

- розробка митної політики і організація митної справи;

- організація і контроль за страховою діяльністю;

- контроль за виробництвом і реалізацією лікєро-горілчаних та тютюнових виробів;

- сприяння розвитку місцевого самоврядування і реформування міжбюджетних відносин;

- регулювання цін і тарифів та ін.

Закономірно, що всі зміни у діяльності і завданнях Міністерства фінансів України знайдуть своє відображення у підвищенні правового статусу як самого міністра, так і Міністерства фінансів України, а також у вдосконаленні та розвитку організаційної структури апарату і, звичайно, у конкретних прийомах і методах його роботи.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи:

1. Назвіть об'єкти та суб'єкти управління фінансами та його функціональні елементи.
2. У чому полягає стратегічне управління фінансами і які органи державної та виконавчої влади його здійснюють?
3. В чому суть оперативного управління фінансами? Дайте відповідь на основі конкретних прикладів прийняття управлінських рішень.
4. Як змінюються в умовах переходу до ринку методи управління фінансами?
5. Які функції, права і обов'язки Міністерства фінансів України?

6. Які напрямки розвитку Міністерства фінансів України в умовах реформування економіки?
7. Проаналізуйте, які зміни відбулися в останні роки у повноваженнях органів місцевого самоврядування в управлінні фінансами?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Управління фінансами
- Фінансовий аналіз
- Стратегічне управління фінансами
- Оперативне управління фінансами

2.3. ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ

Фінансове планування – це один з елементів діяльності, пов'язаної з управлінням фінансами, складова частина всього народногосподарського планування. Об'єктом фінансового планування виступають фінансові ресурси, що утворюються в процесі розподілу і перерозподілу валового національного продукту, найважливішими серед них є прибуток, амортизаційні відрахування, податки, обов'язкові збори до цільових фондів та ін. Фінансовий план – це план формування, розподілу і використання фінансових ресурсів. Особливість фінансових планів полягає в тому, що вони складаються виключно у грошовій формі.

Принципи фінансового планування:

- ◆ наукова обґрунтованість, яка передбачає проведення розрахунків фінансових показників на основі певних методик, з врахуванням кращого досвіду; використання засобів обчислювальної техніки, економіко-математичних методів, які передбачають багатоваріантність розрахунків і вибір найоптимальнішого з них;
- ◆ єдність фінансових планів полягає в єдності фінансової політики, єдиному підході до розподілу валового національного доходу, єдиній методології розрахунку фінансових показників та ін.;
- ◆ безперервність, яка означає взаємозв'язок перспективних, поточних і оперативних фінансових планів;
- ◆ стабільність, тобто незмінність показників фінансових планів.

Фінансові плани складаються окремими підприємствами, організаціями, установами, їх об'єднаннями (баланси доходів і видатків, конториси, бізнес-плани, платіжні календарі); на рівні міністерств, відомств, державних комітетів, державних цільових фондів; у розрізі окремих територій (місцеві бюджети), а також на рівні країни в цілому (Державний бюджет України, зведений бюджет, зведений баланс фінансових ресурсів).

За тривалістю дії розрізняють:

- перспективні фінансові плани (на період понад 1 рік);
- поточні (на 1 рік);
- оперативні (на квартал, місяць).

Діяльність, пов'язана із складанням кожного фінансового плану передбачає виконання певних видів робіт з використанням відповідних методів (див. табл. 2).

Таблиця 2

Етапи і методи фінансового планування

№ п/п	Етапи	Методи
1.	Аналіз виконання показників фінансових планів за попередній період	Економічний аналіз
2.	Розрахунки доходів і видатків на плановий період	Коефіцієнтів, нормативний, економіко-математичні методи
3.	Збалансування доходів і видатків фінансового плану	Балансовий

Методи економічного аналізу, а також економіко-математичні методи вивчаються у відповідних навчальних курсах. Що ж стосується інших методів, то суть їх полягає у наступному.

Метод коефіцієнтів, або екстраполяції передбачає розповсюдження встановлених у минулому тенденцій на майбутній період або розповсюдження вибірових даних на іншу частину сукупності досліджуваних об'єктів, які самі не були досліджені.

Цей метод використовується при індексації вартості основних фондів, дооцінці товарно-матеріальних цінностей в зв'язку з інфляцією, при плануванні прибутку, величини власних оборотних коштів та ін.

Перевага методу коефіцієнтів полягає у його простоті, водночас цьому методу притаманний суттєвий недолік. Справа в тому, що разом з коефіцієнтами, які використовуються при плануванні фінансових показників, механічно на наступний період переносяться усі недоліки, що мали місце в попередній період; внутрішні резерви, як правило, не вишуковуються.

Нормативний метод у фінансовому плануванні позбавлений вказаного недоліку; він передбачає розрахунок фінансових показників на основі встановлених норм і нормативів. Це – нормативи утворення фондів грошових коштів, норми амортизаційних відрахувань, нормативи розподілу прибутку, норми витрачання коштів у бюджетних установах та ін.

Нормативний метод є більш ефективним за умови що норми і нормативи відповідають наступним вимогам:

- вони мають бути науково обґрунтованими;
- прогресивними (т.б. орієнтованими на кращий досвід);
- тривалої дії;
- стабільними.

Нормативи бувають двох видів:

1) нормативи, засновані на матеріальних нормах, що представляють грошовий вираз натуральних норм (використовуються при визначенні видатків бюджетних установ);

2) нормативи як самостійні розрахункові величини, які відображають процеси формування і розподілу доходів, відрахувань та ін. (податки, внески до цільових фондів, нормативи розподілу прибутку).

Балансовий метод у фінансовому плануванні передбачає відповідність видатків джерелам їхнього покриття, ув'язку усіх розділів фінансового плану, фінансових і виробничих показників, в результаті чого досягається збалансованість плану загалом. В сучасних умовах цей метод набуває особливого значення тому що всі видатки підприємств залежать від зароблених коштів; підприємства стали повністю самостійними і повинні розраховувати лише на власні поступлення, а не на допомогу держави чи міністерства.

Попередня практика господарювання в нашій країні свідчить про недостатню увагу до цього методу, що проявлялося у перерозподілі коштів всередині галузей, використанні індивідуальних нормативів розподілу прибутку, наданні дотацій збитковим підприємствам, а також місцевим бюджетам.

Напрямки удосконалення фінансового планування:

забезпечення стабільних умов господарювання, а отже стабільних податків, зборів, подолання інфляції;

підвищення ролі перспективного фінансового планування, яке в останній час майже не використовується через наявність негативних тенденцій в розвитку економіки і неможливості точних розрахунків фінансових показників. Разом з тим, як окремі господарюючі суб'єкти, так і території країни в цілому зацікавлені у фінансовому плануванні на перспективу, тому що багато економічних процесів (зокрема по розширеному відтворенню) виходять за межі одного року і потребують свого обґрунтування;

- широке застосування економічних нормативів, електронно-обчислювальних машин, економіко-математичних методів, автоматизованих систем управління у фінансовому плануванні;

- дальше розширення прав суб'єктів господарювання, органів місцевого самоврядування у фінансовому плануванні;

- уніфікація фінансових планів в окремих сферах діяльності.

Характеристика найбільш розповсюджених видів фінансових планів

Баланс доходів і видатків складається на підприємствах, це поточний фінансовий план, розраховується на рік з розбивкою по кварталах.

Структура балансу доходів і видатків

Грозділ. Доходи і надходження коштів:

- прибуток;

- амортизаційні відрахування;

- внутрішні фінансові ресурси, що виникають в основній діяльності (виручка від реалізації зайвих товарно-матеріальних цінностей, приріст стійких пасивів);

- внутрішні фінансові ресурси, що виникають у капітальному будівництві, яке проводиться господарським способом (виручка від реалізації попутного видобутку корисних копалин, прибуток та економія по будівельно-монтажних роботах, реалізація позатитульних споруд);

- кошти від продажу цінних паперів;

- пайові та інші внески членів трудового колективу;
- поступлення коштів від вищестоящої організації.

II розділ. Видатки і відрахування:

- капітальні вкладення;
- капітальний ремонт основних засобів;
- приріст власних оборотних коштів;
- утворення фінансового резерву;
- фонди заохочення;
- науково-дослідні роботи;
- підготовка кадрів;
- утримання об'єктів соціальної інфраструктури.

III розділ. Взаємовідносини з бюджетом та позабюджетними фондами:

- податки, збори та інші платежі до бюджету і до державних цільових фондів;
- асигнування з бюджету.

IV розділ. Взаємовідносини з кредитною системою:

- надання довгострокових позик;
- сплата відсотків по довгострокових позиках;
- погашення позик.

Платіжний календар – це оперативний фінансовий план. Головна мета його складання – спрогнозувати фінансовий стан підприємства на певну дату, на відміну від балансу доходів і видатків, який складається за певний період. Форма цього фінансового плану представлена в таблиці 3.

Таблиця 3

Платіжний календар

№ п/п	Показники	Декади		
		1	2	3
1.	Початкове сальдо			
2.	Надходження коштів			
3.	Витрачання коштів			
4.	Сальдо за період (рядок 2 – рядок 3)			
5.	Кінцеве сальдо (рядок 1 + рядок 4)			
6.	Мінімально допустиме сальдо			
7.	Залишок коштів $[(\text{рядок } 5 - \text{рядок } 6) > 0]$			
8.	Нестача коштів $[(\text{рядок } 5 - \text{рядок } 6) < 0]$			

При складанні платіжного календаря обов'язково враховуються: строки виплати заробітної плати, премій, внесення податків та здійснення інших платежів, розрахунків з постачальниками і споживачами; стан дебіторської і кредиторської заборгованості та ін.

Бізнес-план – план реалізації певного проекту або угоди. Це не виключно фінансовий план, проте він містить розділи, в яких наводиться розрахунок фінансових показників, таких як затрати, прибуток, рентабельність, строк окупності затрат. Бізнес-плани обов'язково складаються у випадках приватизації підприємства, продажу контрольного пакета акцій на неконкурсних основах іноземному інвестору, при створенні підприємств з іноземними інвестиціями. Крім того, кредитні установи при наданні довгострокових позик вимагають представлення підприємствами бізнес-планів для обґрунтування повернення кредитів.

Структура бізнес-плану: в перших розділах дається загальний опис проекту і вказується його мета і необхідність; наводиться характеристика товарів, робіт або результату, який досягається після завершення проекту і дає прибуток; дослідження і прогнозування ринкової ситуації, реклама, склад покупців, можливі конкуренти; дається характеристика сировинної та експериментальної бази, забезпечення кваліфікованою робочою силою.

Заключні розділи бізнес-плану – фінансові, де наводяться розрахунки прибутку і рентабельності від реалізації угоди або проекту, обґрунтовуються терміни і джерела повернення позик, а також строки окупності затрат.

Кошторис доходів і видатків складають установи невинробничої сфери і, в першу чергу, бюджетні організації. Це основний плановий документ, який підтверджує повноваження щодо отримання доходів та здійснення бюджетною установою видатків, необхідних для досягнення цілей, визначених на рік. У кошторисі виділяють загальний і спеціальний фонди. У загальному фонді відображається рух коштів у зв'язку з виконанням бюджетною установою основних функцій, а у спеціальному фонді акумулюються доходи і відображається фінансування видатків спеціального призначення.

У найбільш загальному вигляді кошторис доходів і видатків представлений в таблиці 4.

Кошторис доходів і видатків

Показники	Всього на рік		Разом на рік
	Загаль- ний фонд	Спеціа- льний	
Залишок коштів на початок року			
ДОХОДИ, всього			
Надходження коштів із загального фонду бюджету			
Надходження коштів із спеціального фонду бюджету			
ВИДАТКИ, всього			
ПОТОЧНІ ВИДАТКИ			
Видатки на товари і послуги			
Виплата процентів (доходу) за зобов'язаннями			
Субсидії і поточні трансферти			
КАПІТАЛЬНІ ВИДАТКИ			
Придбання основного капіталу			
Створення державних запасів і резервів			
Придбання землі і нематеріальних активів			
Капітальні трансферти			
НЕРОЗПОДІЛЕНІ ВИДАТКИ			
КРЕДИТУВАННЯ З ВИРАХУВАННЯМ ПОГАШЕННЯ			
ПЛАТЕЖІ ДО БЮДЖЕТУ			

На практиці використовуються наступні види кошторисів:

- 1) *індивідуальні* (кошторис доходів і видатків) – це фінансові плани окремих бюджетних установ;
- 2) *загальні* кошториси складаються по однотипних бюджетних установах (школах, лікарнях);
- 3) *кошториси на проведення централізованих заходів* (змагань конкурсів, олімпіад);

4) *зведені* – це зведені в єдині індивідуальні кошториси та кошториси на проведення централізованих заходів в розрізі окремого міністерства.

Бюджети – це фінансові плани, які складаються на рівні держави або її окремих адміністративно-територіальних формувань; вони завжди мають дві частини: дохідну і видаткову. Дохідна частина включає податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, трансферти. У видатковій частині вказуються напрямки витрачання коштів, які загалом визначаються бюджетною політикою, а також діючим порядком розмежування видатків між окремими бюджетами. Видатки бюджетів класифікуються за функціональним призначенням, економічним змістом, за відомчою ознакою та за бюджетними програмами.

Окрім поділу бюджету на дохідну та видаткову частини, в кожному бюджеті виділяють загальний і спеціальний фонди. Бюджети складаються на рік.

Особливістю державного бюджету як фінансового плану є те, що він має силу закону. Щорічно Верховна Рада України приймає Закон України про Державний бюджет, в якому затверджує:

- обсяги доходів Державного бюджету України;
- обсяги видатків Державного бюджету України;
- граничний розмір дефіциту Державного бюджету України та джерела його покриття;
- граничний розмір державного внутрішнього та зовнішнього боргу.

Баланс фінансових ресурсів і витрат держави складається з метою визначення обсягів фінансових ресурсів, що створюються в країні, напрямків їх використання, збалансування доходів і витрат держави. Крім того, за допомогою цього фінансового плану перевіряється обґрунтованість розрахунків показників державного бюджету, платіжного балансу, балансу доходів і витрат населення. Відмінність балансу фінансових ресурсів і витрат держави від зведеного бюджету полягає в тому, що окрім централізованих фінансових ресурсів які мобілізуються через бюджетну систему і державні цільові фонди, в ньому відображаються і децентралізовані фінансові ресурси, які зосереджуються у суб'єктів господарювання і населення.

У першому розділі “Доходи” наводяться поступлення усіх видів фінансових ресурсів: прибуток, податки, амортизаційні відрахування,

внески до державних цільових фондів, доходи від зовнішньоекономічної діяльності, приріст довгострокових вкладень населення, доходи від приватизації, іноземні кредити тощо.

У другому розділі “Витрати” вказуються напрямки витрачання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів, граничний розмір витрати на розвиток економіки, на соціальні гарантії населенню, державні дотації, утримання соціально-культурних об’єктів, на оборону, управління, зовнішньоекономічну діяльність, на виплату пенсій, обслуговування державного боргу та ін.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Що таке “фінансовий план”? Наведіть приклади фінансових планів.
2. На яких принципах засновується фінансове планування?
3. Які є етапи у складанні фінансового плану?
4. Дайте порівняльну характеристику методам фінансового планування та наведіть приклади їх застосування.
5. Структура, показники і сфера застосування балансу доходів і видатків, платіжного календаря, бізнес-плану, кошторису.
6. Назвіть особливості бюджету як фінансового плану.
7. Які є шляхи вдосконалення фінансового планування в умовах реформування фінансового механізму.

Запам’ятайте значення наступних термінів:

- Фінансовий план
- Баланс доходів і видатків
- Платіжний календар
- Бізнес-план
- Кошторис
- Бюджет
- Баланс фінансових ресурсів і витрат держави

2.4. ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ

Фінансовий контроль – це один з елементів управління фінансами; особлива діяльність по перевірці правильності вартісного розподілу валового національного продукту, утворення і витрачання фондів грошових коштів.

Принципи фінансового контролю:

- незалежність;
- гласність;
- превентивність (попереджувальний характер);
- дієвість;
- регулярність;
- об'єктивність;
- всеохоплюючий характер.

Розрізняють види, форми та методи фінансового контролю (див. рис. 4). В залежності від суб'єктів, що здійснюють фінансовий контроль, слід відокремлювати наступні види: державний, відомчий, громадський фінансовий контроль і аудит.

Державний фінансовий контроль проводять державні органи влади і управління. Весь державний контроль поділяється на загальнодержавний і відомчий. Загальнодержавний контроль має надзвичайно велике значення, від його організації і дієвості багато в чому залежать шляхи економічного розвитку суспільного виробництва, рівень добробуту населення, масштаби тіньової економіки і економічних злочинів. Державний фінансовий контроль проводять Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Державна податкова служба України, Державна контрольно-ревізійна служба України, місцеві державні адміністрації, Державний митний комітет України та ін.



Рис. 4. Класифікація фінансового контролю

Відомчий фінансовий контроль застосовується лише по відношенню до підвідомчих підприємств та організацій і проводиться контрольно-ревізійними підрозділами міністерств і відомств. В останні роки у зв'язку з ліквідацією великої кількості міністерств, появою підприємств нових форм власності масштаби відомчого фінансового контролю значно скоротилися.

Громадський фінансовий контроль здійснюють громадські організації (партії, рухи, профспілкові організації).

Аудит – новий вид фінансового контролю, це незалежний зовнішній фінансовий контроль, заснований на комерційних засадах. Поява і розвиток аудиту в сучасних умовах переходу до ринку обумовлені наступним:

- 1) відмиранням неефективного відомчого контролю;
- 2) наявністю підприємств нових форм власності, для яких немає поняття “вищестояща організація”, яка здійснює контроль за їхньою діяльністю;
- 3) неможливістю загальнодержавними органами фінансового контролю охопити регулярними і глибокими перевірками усіх суб'єктів господарювання, що і покладається на аудиторські фірми.

В залежності від часу проведення виділяють наступні **форми фінансового контролю**:

- *попередній*, який проводиться до здійснення фінансових операцій;
- *поточний*, т.б. в процесі фінансових операцій (перерахування податків, зборів, утворення фондів грошових коштів, здійснення виплат та ін.);
- *наступний*, що проводиться по закінченні певних періодів, по підсумках місяця, кварталу, року.

Методи фінансового контролю, як конкретні прийоми його проведення, поділяються на документальні (ревізії і перевірки) і натуральні (інвентаризація, лабораторний аналіз, контрольний обмір, контрольний запуск сировини у виробництво тощо).

Ревізія – це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності; спосіб документального викриття недостач, витрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань.

Перевірка – це обстеження і визначення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів.

Ревізії бувають:

- комплексні, що охоплюють усі сторони діяльності підприємства;
- часткові (охоплюють лише окремі сторони);
- тематичні (одночасно проводяться в однотипних установах по певному переліку питань);
- планові і позапланові;
- суцільні і вибіркові (в залежності від повноти залучення документів).

У роботі податкових органів застосовуються також і *непрямі методи контролю*. Причиною використання таких методів можуть бути виявлені порушення у веденні бухгалтерського і податкового обліку, неведення обліку фактичних витрат виробництва, виявлення фактів приховування доходу (прибутку). Свідченням приховування доходів є постійне звітування платників податків про збитковість або про неведення господарської діяльності; невідповідність рівня життя керівників, засновників або фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності та членів їхніх сімей задекларованим доходам; відносини з фіктивними структурами; надання, отримання, погашення кредитів (почик); безпідставне збільшення обсягів здійснення операцій за готівкові кошти та ін.

Зміст непрямих методів полягає у відстеженні операцій, пов'язаних з господарською діяльністю платників податків, за допомогою інформації, отриманої з джерел інших, ніж звіти, декларації, числи і реєстри бухгалтерського обліку. Проводиться ретельний аналіз отриманої інформації з метою визначення доходу і відповідного розміру податкових зобов'язань. Джерелами інформації можуть бути дані, отримані в установленому порядку від органів державної влади, в т.ч. митних органів, органів внутрішніх справ, банківських установ; звітні документи платника податку, що перевіряється; результати попередніх перевірок; обстежень виробничих, складських, торговельних та інших приміщень; відомості, отримані від третіх осіб.

При виявленні розбіжностей між задекларованим доходом та доходом, визначеним із застосуванням непрямих методів, орган державної податкової служби у письмовій формі пропонує платнику податку документально обґрунтувати виявлену розбіжність. Якщо платник

податку не може виконати цю вимогу шляхом використання легалізованих джерел, то оподаткування здійснюється на підставі даних, встановлених непрямыми методами контролю.

Найважливіше місце серед органів, які проводять державний контроль, належить Державній податковій службі України, Державній контрольно-ревізійній службі України та Рахунковій палаті України.

Державна податкова служба України складається з Державної податкової адміністрації України, державних податкових адміністрацій в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державних податкових інспекцій в районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах.

Державна податкова адміністрація України є центральним органом виконавчої влади.

У складі органів державної податкової служби створені спеціальні підрозділи по боротьбі з податковими правопорушеннями – податкова міліція.

Перед органами державної податкової служби поставлені наступні завдання:

- здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів, а також неподаткових доходів, установлених законодавством;
- внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства;
- прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;
- формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків - юридичних осіб;
- роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників податків;
- запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Законодавством передбачено розмежування функцій між Державною податковою адміністрацією України, державними податковими адміністраціями в Автономній Республіці Крим, областях, містах Ки-

сні та Севастополі та державними податковими інспекціями у районах, містах.

Права, якими користуються органи державної податкової служби:

1) здійснювати на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності та у громадян, в тому числі громадян-суб'єктів підприємницької діяльності, перевірки грошових документів, бухгалтерської та фінансової документації, пов'язаної з нарахуванням і сплатою податків та зборів; одержувати від службових осіб та громадян пояснення, довідки з питань оподаткування.

Періодичність таких перевірок та проведення обстежень виробничих, складських, торговельних та інших приміщень встановлюється Державною податковою адміністрацією України.

Органи державної податкової служби можуть запрошувати громадян, в тому числі громадян-суб'єктів підприємницької діяльності, для перевірки правильності нарахування та своєчасності сплати ними податків та обов'язкових зборів;

2) одержувати безоплатно від підприємств, установ та організацій (включаючи банківські, митні, фінансові), громадян довідки про діяльність, одержані доходи, витрати, рахунки та іншу інформацію, в т.ч. тилку, яка необхідна для формування інформативного фонду Державного реєстру фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів;

3) обстежувати будь-які виробничі, складські, торговельні та інші приміщення суб'єктів господарювання незалежно від форм власності та житло громадян, якщо вони використовуються як юридична адреса суб'єкта підприємницької діяльності, а також для отримання доходів;

4) вимагати від керівників та інших службових осіб, підприємств, установ, організацій, а також від громадян, що перевіряються, усунення виявлених порушень податкового законодавства і законодавства про підприємницьку діяльність, контролювати їх виконання, а також припинення дій, які перешкоджають здійсненню повноважень посадовими особами органів державної податкової служби;

5) зупиняти операції підприємств, установ, організацій та громадян на рахунках у фінансово-кредитних установах у разі:

– відмови у проведенні документальної перевірки чи недопущення посадових осіб органів державної податкової служби для обстеження приміщень;

– неподання органам державної податкової служби бухгалтерської та іншої документації, пов'язаної із сплатою податків та обов'язкових зборів;

– непред'явлення свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, ліцензій, патентів, сертифікатів тощо;

– порушення суб'єктами підприємницької діяльності встановленого порядку реєстрації в органі державної податкової служби як платників податків, відсутності обліку об'єктів оподаткування;

6) вилучати (із залишенням копій) у підприємств, установ та організацій документи, що свідчать про приховування (заниження) об'єктів оподаткування, несплату податків і платежів, а у громадян-підприємців, які порушують порядок заняття підприємницькою діяльністю – реєстраційне свідоцтво, ліцензії, патенти з наступною передачею матеріалів про порушення органам, які видали ці документи;

7) застосовувати до підприємств, установ, організацій та громадян фінансові санкції:

– в однократному розмірі донарахованих за результатами перевірки сум податків та інших платежів, а у разі повторного порушення протягом року у двократному розмірі донарахованої суми;

– в розмірі 10 відсотків належних до сплати сум податків, інших платежів за неподання або несвоєчасне подання органам державної податкової служби податкових декларацій, розрахунків, аудиторських висновків та інших документів, необхідних для обчислення податків, а також за неподання або несвоєчасне подання установам банків платіжних доручень на сплату податків та обов'язкових зборів;

– застосовувати до банківських установ, юридичних осіб, фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, які у встановлений строк не повідомили про відкриття або закриття рахунків у банках, фінансові санкції у вигляді стягнення від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

8) стягувати до бюджетів та державних цільових фондів донараховані за результатами перевірок суми податків, зборів, суми недоїмки, штрафів та інших санкцій, якщо ці платежі не сплачені добровільно в десятиденний строк з дня прийняття органом податкової служби відповідного рішення, з юридичних осіб - у безспірному порядку, а з громадян - за рішенням суду або за виконавчими написами нотаріусів;

9) надавати відстрочки і розстрочки сплати податків, інших платежів на умовах податкового кредиту з урахуванням фінансового стану платників податків;

10) за несвоєчасне виконання банківськими та іншими фінансово-кредитними установами розпоряджень органів державної податкової служби про безспірне стягнення податків, внесків, зборів, а також доручень суб'єктів господарювання і громадян на сплату цих платежів стягувати з вказаних закладів пеню за кожний день прострочки, у розмірах, встановлених діючим законодавством;

11) накладати адміністративні штрафи на посадових осіб, громадян, винних у порушеннях діючого фінансового законодавства.

Розміри адміністративних штрафів встановлюються в певних кількостях неоподатковуваних мінімумів доходів громадян в залежності від характеру порушень;

12) користуватися безперешкодно у службових справах засобами зв'язку, які належать підприємствам, установам та організаціям незалежно від форм власності;

13) у разі виявлення зловживань давати доручення органам державної контрольно-ревізійної служби на проведення ревізій;

14) вимагати від керівників підприємств, установ, організацій, які перевіряються, проведення інвентаризації основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, коштів та розрахунків; у потрібних випадках опечатувати каси, склади, архіви;

15) надавати інформацію з Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів іншим державним органам відповідно до чинного законодавства.

16) матеріально і морально заохочувати громадян, які подають допомогу в боротьбі з порушеннями податкового законодавства.

Завданнями податкової міліції, як спеціалізованого підрозділу по боротьбі з податковими правопорушеннями, є наступні:

– запобігання злочинам та іншим правопорушенням у сфері оподаткування, їх розкриття, розслідування та проведення провадження у справах про адміністративні правопорушення;

– розшук платників, які ухиляються від сплати податків, інших платежів;

– запобігання корупції в органах державної податкової служби та виявлення її фактів;

– забезпечення безпеки діяльності працівників державної податкової служби, захисту їх від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків.

Державна контрольно-ревізійна служба України діє при Міністерстві фінансів України і йому підпорядковується.

Державна контрольно-ревізійна служба складається з Головного контрольно-ревізійного управління України, контрольно-ревізійних управлінь в Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі, контрольно-ревізійних підрозділів (відділів, груп) в районах, містах і районах у містах.

Органи Державної контрольно-ревізійної служби виконують наступні функції:

1) організовують роботу контрольно-ревізійних підрозділів на місцях по проведенню ревізій і перевірок, узагальнюють наслідки ревізій і перевірок, у випадках, передбачених законодавством, повідомляють про них органам законодавчої та виконавчої влади;

2) проводять ревізії та перевірки фінансової діяльності, стану та збереження коштів та матеріальних цінностей, достовірності обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади, в державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджету та з державних валютних фондів;

3) проводять ревізії та перевірки правильності витрачання державних коштів на утримання місцевих органів державної виконавчої влади, установ і організацій, що діють за кордоном і фінансуються за рахунок державного бюджету;

4) контролюють повноту оприбуткування, правильність витрачання і збереження валютних коштів;

5) здійснюють контроль за усуненням недоліків і порушень, виявлених попередніми ревізіями та перевітками;

6) розробляють інструктивні та інші нормативні акти про проведення ревізій та перевірок;

7) здійснюють методичне керівництво і контроль за діяльністю підпорядкованих контрольно-ревізійних підрозділів; узагальнюють досвід проведення ревізій та перевірок і поширюють його серед контрольно-ревізійних служб, розробляють пропозиції щодо удосконалення контролю.

За ініціативою Державної контрольно-ревізійної служби ревізія або перевірка підприємства, установи, організації може проводитись не частіше ніж один раз на рік. Але за дорученням правоохоронних органів ревізія чи перевірка може бути проведена в будь-який час.

Права державних контрольно-ревізійних служб аналогічні тим, якими користуються податкові адміністрації.

Постійно діючим органом державного контролю є *Рахункова палата*, яка утворюється Верховною Радою України та їй підпорядковується. Рахункова палата проводить свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави. Контрольна діяльність Рахункової палати базується на принципах законності, плановості, об'єктивності, незалежності та гласності.

Основними завданнями Рахункової палати є:

- організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів, у т.ч. коштів державних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням;

- здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України, визначення ефективності та доцільності видатків державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів;

- контроль за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

- контроль за дотриманням законності щодо надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України;

- контроль за законністю та своєчасністю руху коштів Державного бюджету України та коштів позабюджетних фондів в установах Національного банку України та уповноважених банках;

- аналіз встановлених відхилень від показників Державного бюджету України та підготовка пропозицій про їх усунення, а також про удосконалення бюджетного процесу в цілому;

- регулярне інформування Верховної Ради України, її комітетів про хід виконання Державного бюджету України та стан погашення внутрішнього та зовнішнього боргу України, про результати здійснення інших контрольних функцій.

Рахункова палата має наступні повноваження:

1) здійснювати експертно-аналітичні, інформаційні та інші види діяльності, що забезпечують контроль за рухом загальнодержавних цільових фондів; за цільовим використанням фінансово-кредитних і валютних ресурсів в процесі здійснення загальнодержавних програм;

2) проводити фінансові ревізії і перевірки в апараті Верховної Ради України, органах виконавчої влади, Національному банку України, Фонді державного майна, інших підпорядкованих Верховній Раді України органах, а також на підприємствах і в організаціях незалежно від форми власності у частині їх діяльності, яка стосується використання коштів держбюджету;

3) у ході проведення контролю перевіряти: грошові документи, бухгалтерські книги, звіти, плани, кошториси витрат тощо; касові операції з готівкою та цінними паперами; матеріальні цінності, їх облік, зберігання та витрачання;

4) отримувати від керівників установ, що перевіряються, всю необхідну документацію та іншу інформацію про фінансово-господарську діяльність;

5) отримувати інформацію від державних організацій, фінансово-кредитних установ, інших підприємств та організацій про стан рахунків та здійснювані операції підприємствами, які перевіряються;

6) організувати і проводити оперативний контроль за використанням коштів держбюджету;

7) проводити комплексні ревізії і тематичні перевірки по окремих розділах і статтях держбюджету;

8) проводити експертизу проектів Державного бюджету України, проектів законів, міжнародних договорів, загальнодержавних програм та інших документів, що стосуються державних фінансів;

9) здійснювати аналіз і дослідження порушень і відхилень бюджетного процесу, підготовку і внесення до Верховної Ради України пропозицій щодо їх усунення, а також вдосконалення бюджетного законодавства загалом;

10) готувати і подавати висновки до Верховної Ради України та її комітетів щодо виконання державного бюджету;

11) направляти матеріали перевірок, ревізій та обслідувань Кабінету Міністрів України, Фонду державного майна, Національному банку України та іншим організаціям для розгляду та вжиття необхідних заходів;

12) порушувати перед Верховною Радою України, Президентом України, органами виконавчої влади клопотання про притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушенні вимог законодавства, внаслідок чого завдано матеріальної шкоди державі;

13) залучати до проведення контрольної роботи на договірних засадах кваліфікованих спеціалістів і фахівців-експертів з інших установ і організацій;

14) передавати матеріали перевірок до правоохоронних органів у разі виявлення фактів привласнення грошей і матеріальних цінностей та інших зловживань.

Питання посилення дієвості фінансового контролю, зокрема дотримання фінансової дисципліни, цільового та ефективного використання бюджетних коштів, державного та комунального майна завжди знаходяться у центрі уваги Президента України, органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. В сучасних умовах перед органами державного контролю поставлено завдання підвищення ефективності контрольно-ревізійної роботи, активізації діяльності щодо усунення виявлених недоліків та порушень.

Разом з цим з метою забезпечення стабільної роботи організацій і підприємств, у відповідності до прийнятого курсу по дерегулюванню підприємницької діяльності контролюючі органи повинні координувати терміни проведення перевірок. Згідно урядових постанов, планові виїзні перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності проводяться всіма контролюючими органами одночасно в день, визначений та повідомлений за 10 днів до початку перевірки органом державної податкової служби. При неможливості проведення одночасної перевірки, перевірки проводяться у різні терміни, погоджені контролюючими органами з підприємством, яке перевіряється.

В сучасних умовах створення основ ринкового господарства особливого значення набуває аудиторський контроль. У 1993 р. в Україні був прийнятий Закон "Про аудиторську діяльність", який визначив правові засади здійснення аудиторської діяльності і спрямований на створення системи незалежного фінансового контролю з метою захисту інтересів власника.

Закон визначає *аудит* як перевірку публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою ви-

значення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам.

Аудит здійснюється незалежними особами – аудиторами або аудиторськими фірмами. Аудиторські перевірки можуть проводитися з ініціативи керівництва або власників, засновників, господарюючого суб'єкта. Крім того, для певного переліку підприємств і організацій діючим законодавством встановлений обов'язковий аудит, це зокрема для: банків, інвестиційних фондів, інвестиційних компаній, інших небанківських фінансових установ, які здійснюють залучення коштів громадян або залучення чи торгівлю цінними паперами (крім операцій з випуску (емісії) власних корпоративних прав), бірж, страхових компаній, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів.

Затрати на проведення аудиторських перевірок суб'єкти господарювання відносять на валові витрати.

Крім проведення контрольної роботи, аудиторські послуги можуть надаватися у вигляді консультацій з питань організації бухгалтерського обліку, проведення фінансово-господарської діяльності відповідності з діючим законодавством, в т.ч. податковим. Аудиторські фірми – це комерційні організації, і тому всі свої послуги вони виконують за плату, розмір якої обумовлюється в договорі між замовником і аудиторською організацією.

Перед аудиторами ставляться високі професійні вимоги. Так, аудитор повинен мати кваліфікаційний сертифікат, який засвідчує його кваліфікаційну придатність, а також ліцензію – т.б. дозвіл на заняття аудиторською діяльністю. Сертифікацію і ліцензування аудиторської діяльності в Україні здійснює Аудиторська палата.

При проведенні перевірок аудитори самостійно визначають форми і методи аудиту на підставі чинного законодавства, існуючих норм і стандартів, умов договору з замовником, професійних знань та досвіду. Аудитори мають право отримувати всі необхідні документи для проведення перевірок, а також пояснення до них. Крім того, вони можуть перевіряти наявність грошових коштів, майна, інших цінностей.

Поряд з цим аудитори зобов'язані належним чином надавати аудиторські послуги, повідомляти власників, замовників про виявлені недоліки ведення бухгалтерського обліку і звітності, зберігати в таємниці інформацію, отриману при проведенні аудиту.

З метою забезпечення об'єктивності і неупередженості в проведенні аудиторських перевірок діючим законодавством забороняється проведення аудиту аудитором, який має особисті майнові інтереси, прямі родинні стосунки з керівництвом господарюючого суб'єкта, що перевіряється, або є членом керівництва, засновником чи працівником (те ж саме по відношенню до дочірніх підприємств, філій).

Результати проведеної аудиторської перевірки оформляються аудиторським висновком, який є офіційним документом; він засвідчується підписом та печаткою аудитора або аудиторської фірми. В ньому повинен бути зроблений висновок стосовно достовірності звітності, повноти і відповідності чинному законодавству та нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи:

1. Що таке "фінансовий контроль" і які принципи його проведення?
2. Наведіть приклади практичної реалізації принципів фінансового контролю.
 1. Дайте характеристику видам, формам і методам фінансового контролю.
 4. Які передумови виникнення аудиту? Проблеми розвитку аудиту в Україні.
 5. Порівнюючи права і обов'язки ДПС України, ДКРС України та Рахункової палати зробіть висновок щодо розподілу контрольних повноважень між даними структурами?
 6. На основі вивчення законодавчих актів з'ясуйте як здійснюється захист прав службових осіб податкових та контрольно-ревізійних органів?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Фінансовий контроль
- Аудит
- Ревізія
- Перевірка
- Фінансові санкції
- Адміністративні штрафи

III ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1. ФІНАНСИ КОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У фінансовій системі країни визначальне місце займають фінанси підприємств, організацій, установ і, в першу чергу, підприємств, які діють на засадах комерційного розрахунку. Комерційний розрахунок знаходиться у тісному зв'язку з *підприємництвом*, яке діюче законодавство України визначає як безпосередню самостійну, систематичну на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанні робіт, наданню послуг з метою одержання прибутку. Така діяльність здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому за законодавством.

Найважливіші принципи підприємництва це:

- вільний вибір діяльності;
- залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян;
- самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів виробленої продукції, встановлення цін відповідно до законодавства;
- вільний найм працівників;
- залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонено або не обмежено законодавством;
- вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;
- самостійне здійснення підприємцем – юридичною особою зовнішньоекономічної діяльності, використання будь-яким підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Держава в умовах ринку здійснює регулювання підприємницької діяльності через:

- податкову та фінансово-кредитну політику, включаючи встановлення ставок податків і відсотків по державних кредитах; податкових пільг, цін і правил ціноутворення; цільових дотацій; валютного курсу, розмірів економічних санкцій; державне майно і систему резе-

рнів, ліцензії, концесії, лізинг, соціальні, екологічні та інші норми і нормативи;

– науково-технічні, економічні та соціальні державні та регіональні програми;

– договори на виконання робіт і поставок для державних потреб.

Проте безпосереднє втручання державних органів влади і управління у господарську діяльність підприємців не допускається, якщо вона не зачіпає передбачених законодавством прав державних органів по здійсненню контролю за діяльністю підприємців.

В останні роки Президент України видав ряд указів спрямованих на усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності. В даний час проводиться послідовна політика по *дерегулюванню підприємницької діяльності*, яка охоплює наступні заходи:

– спрощення порядку створення, реєстрації та ліквідації суб'єктів підприємницької діяльності;

– скорочення переліку видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню та патентуванню, вимагають одержання сертифікатів та будь-яких інших дозволів на здійснення підприємницької діяльності;

– лімітування перевірок та контролю за діяльністю суб'єктів підприємництва;

– спрощення процедури митного оформлення вантажів при здійсненні експортно-імпортних операцій;

– забезпечення послідовності та стабільності нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності.

Основною організаційною ланкою народного господарства України є *підприємство*, це – самостійний господарючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку діяльність з метою одержання прибутку.

Підприємства можуть бути наступних *видів*:

• приватне, засноване на власності фізичної особи;

• колективне, засноване на власності трудового колективу підприємства;

• господарське товариство (акціонерне, з обмеженою відповідальністю, з додатковою відповідальністю, з повною відповідальністю, командитне);

• підприємство, засноване на власності об'єднання громадян;

• комунальне, засноване на власності територіальної громади;

• державне, засноване на державній власності, в тому числі казенне підприємство.

В процесі проведення господарської діяльності на підприємствах виникають різноманітні *фінансові відносини*, пов'язані з розподілом і перерозподілом створеної вартості, утворенням і витрачанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів, це відносини:

– всередині самого підприємства з приводу утворення первинних доходів, формування та використання цільових фондів (амортизаційного, статутного, фондів з прибутку та ін.);

– з акціонерами, пайщиками, засновниками;

– з державою по сплаті податків, зборів, внесків та інших обов'язкових платежів;

– з іншими суб'єктами господарювання з приводу утворення асоціацій, спільних підприємств, міжгосподарських об'єднань; внесення внесків, сплати штрафів;

– з вищестоящою організацією при перерозподілі фінансових ресурсів всередині галузі;

– з страховими, банківськими організаціями та ін.

Таким чином, фінанси комерційних підприємств обслуговують весь процес формування, розподілу і використання доходів і нагромаджень на підприємствах.

Підприємства, які функціонують з метою одержання прибутку, організують свою діяльність на засадах *комерційного розрахунку*, суть якого у:

◆ отриманні максимального прибутку при мінімальних затратах;

◆ повній самостійності підприємства;

◆ відсутності дріб'язкової опіки з боку держави і невтручання її у внутрішні справи підприємств;

◆ встановленні реальної та відчутної відповідальності за результати роботи, своєчасне виконання зобов'язань, сплату податків, зборів та інших платежів.

У процесі господарської та інших видів діяльності у підприємств виникають певні **витрати**, які можна поділити на:

1) *поточні* – пов'язані з основною діяльністю по випуску продукції, виконанню робіт, наданню послуг, їх ще називають собівартістю продукції;

2) *капітальні* – це витрати по розширеному відтворенню на підприємстві; джерелом їх фінансування є амортизаційний фонд, крім того прибуток, що залишається у розпорядженні підприємства;

3) *фінансові* – це витрати, пов'язані з інвестуванням вільних коштів у цінні папери, депозити, статутні фонди змішаних підприємств. Джерелом фінансування цих витрат є чистий прибуток.

Головне місце у витратах підприємств займають витрати, що виникають у зв'язку з його основною діяльністю. **Собівартість продукції** – це грошовий вираз усіх затрат, пов'язаних з використанням у процесі виробництва і реалізації продукції матеріальних, трудових, природних та інших ресурсів, а також обов'язкові збори і податки, згідно діючого законодавства.

Собівартість реалізованої продукції складається з виробничої собівартості, нерозподілених постійних витрат та наднормативних витрат. Склад виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) за економічною ознакою елементів наступний:

◆ *прямі матеріальні витрати*: вартість сировини та основних матеріалів, що утворюють основу вироблюваної продукції, купівельних напівфабрикатів та комплектуючих виробів, допоміжних та інших матеріалів;

◆ *прямі витрати на оплату праці*: заробітна плата та інші виплати робітникам, зайнятим у виробництві продукції, виконанні робіт або наданні послуг;

◆ *інші прямі витрати*: відрахування на соціальні заходи, орендна плата, амортизація, витрати від браку тощо;

◆ *загальновиробничі витрати*: постійні та змінні. Загалом вони включають оплату праці апарату управління, амортизацію основних засобів загальновиробничого призначення, витрати на вдосконалення технології, на охорону праці, техніку безпеки тощо. *Постійні загальновиробничі витрати* включають витрати на обслуговування і управління виробництвом, що залишаються незмінними при зміні обсягу діяльності. До *змінних загальновиробничих витрат* належать витрати на обслуговування і управління виробництвом, що змінюються прямо пропорційно до зміни обсягу діяльності.

Для здійсненні господарської, фінансової діяльності суб'єкти підприємництва отримують різноманітні доходи, які можна об'єднати у 3 групи:

1) доходи (виручка) від реалізації продукції, виконання робіт та надання послуг;

2) доходи від іншої реалізації (продукції підсобного господарства, зайвих товарно-матеріальних цінностей);

3) позареалізаційні доходи (одержані штрафи, доходи від цінних паперів, від спільного підприємства).

Понад 90 відсотків усіх доходів підприємства складають доходи від реалізації продукції. Чинники, що впливають на їх розміри:

- обсяг реалізації продукції (робіт, послуг);
- асортимент виробів;
- рівень цін;
- комплектність виробів;
- ритмічність роботи підприємства;
- стан платіжної дисципліни і форми розрахунків.

Кошти, одержані підприємством за реалізовану продукцію (роботи, послуги) розподіляються за допомогою фінансів з метою задоволення потреб підприємства, працюючих, а також держави.

Послідовність розподілу відображена на рис. 5.

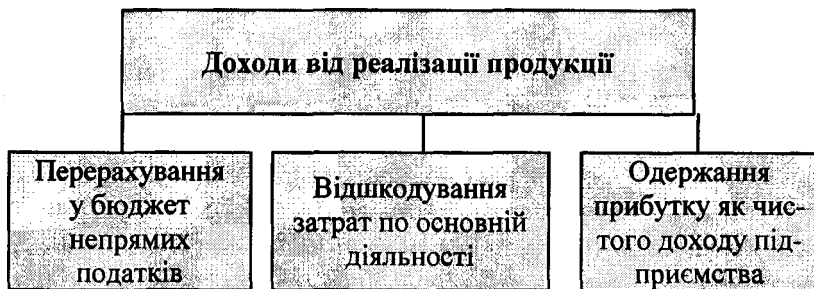


Рис. 5. Розподіл доходів від реалізації

Метою діяльності кожного підприємства, яке діє на засадах підприємництва, є одержання **прибутку**. *Прибуток* – це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати. В умовах ринку прибуток є основним узагальнюючим показником фінансових результатів роботи комерційного підприємства. Крім того, прибуток можна розглядати як самостійну економічну категорію. І, як кожна економічна категорія, він виконує певні функції, які є відображенням його суті.

Сутність *оцінної функції* знаходить прояв в тому, що прибуток – це підсумок роботи, кінцевий показник діяльності підприємства.

(стимулююче) призначення прибутку проявляється в тому, що з прибутку підприємство може фінансувати затрати по розвитку і вдосконаленню виробництва, поліпшувати умови праці, утримувати об'єкти природоохоронного значення, здійснювати матеріальне заохочення працюючих. Найбільш яскраво стимулююча функція прибутку відображається у порядку його розподілу.

Під розподілом прибутку розуміють направлення прибутку на формування доходів бюджету та задоволення власних потреб підприємств.

Принципи розподілу прибутку:

- 1) першочергове виконання зобов'язань перед державою;
- 2) встановлення зацікавленості у кращих результатах господарювання;
- 3) створення пільгових умов для окремих суб'єктів господарювання, діяльність яких має велике економічне і соціальне значення, для інвесторів.

Порядок розподілу прибутку постійно вдосконалюється у напрямку більш повного врахування інтересів держави і підприємств.

Прибуток завжди визначається шляхом співставлення отриманих доходів із проведеними витратами. Прибуток для цілей оподаткування підприємства податком на прибуток визначається шляхом зменшення суми скоригованого доходу на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань (рис. 6).



Рис. 6. Розподіл валового доходу підприємства

Валовий дохід підприємства – це загальна сума доходу від усіх видів діяльності, отриманого протягом певного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні, так і за їх межами.

Скоригований валовий дохід отримується шляхом зменшення валового доходу на:

- суми акцизного збору, податку на додану вартість, отриманих підприємством у складі ціни реалізації продукції (робіт, послуг);
- суми коштів або вартість майна, отримані підприємством як компенсація за примусове відчуження державою іншого майна;
- суми коштів або вартість майна, отримані за рішенням суду як компенсація прямих витрат або збитків, понесених підприємством, якщо вони не були віднесені до складу валових витрат або відшкодованих за рахунок страхових резервів;
- суми надмірно сплачених податків і зборів, що повертаються або мають бути повернені з бюджетів;
- суми отриманих прямих інвестицій або реінвестицій у корпоративні права, емітовані підприємством;
- суми одержаного емісійного доходу;
- доходи від спільної діяльності на території України без створення юридичної особи;
- міжнародна технічна допомога, яка надається іншими державами;
- деякі інші надходження згідно діючого законодавства.

Валові витрати підприємства представляють суму будь-яких витрат у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), які купуються або виготовляються підприємством для їх подальшого використання у власній господарській діяльності. Склад валових витрат:

- суми витрат по підготовці, організації, веденню виробництва, реалізації, охороні праці;
- кошти або вартість майна, переданих неприбутковим організаціям (але не більше, ніж чотири відсотки оподаткованого прибутку за попередній період);
- кошти, перераховані до страхових резервів;
- суми внесених податків і зборів згідно діючих законів;

– суми витрат, не віднесених до валових витрат минулих періодів у зв'язку з втратою, знищенням, зіпсуттям документів та підтверджених документально у звітному періоді;

– суми безнадійної заборгованості, а також заборгованості, стосовно якої закінчився строк позовної давності;

– суми витрат по поліпшенню основних фондів у межах п'яти відсотків сукупної балансової вартості груп основних фондів на початок звітного року;

– деякі інші витрати згідно діючого законодавства.

Прибуток, розрахований вищевказаним чином, підлягає оподаткуванню податком на прибуток за ставкою 30%. Після сплати податку на прибуток, у підприємства залишається та його частина, що називається *чистим прибутком*. Він може бути використаним на наступні цілі:

1) розширене відтворення, вдосконалення і розвиток підприємства, охорону навколишнього середовища;

2) матеріальне заохочення працюючих за конкретні результати та по підсумках роботи підприємства;

3) задоволення соціальних потреб колективу через утримання соціально-культурних об'єктів, здешевлення харчування працівників у столових, оплату санаторно-курортного відпочинку та ін.;

4) створення фінансового резерву;

5) задоволення інших потреб та фінансування деяких затрат (сплата штрафів, виплата дивідендів, утримання органів управління тощо).

Як було відмічено вище, прибуток – це абсолютний показник, який кількісно відображає суму отриманого чистого доходу. Поряд із прибутком, як абсолютним показником, при аналізі результатів діяльності підприємства використовуються і відносні показники **рентабельності**, які характеризують рівень прибутковості. Найбільш уживаними є показники загальної рентабельності і рентабельності продукції.

Загальна рентабельність визначається за формулою:

$$P_3 = \frac{\Pi}{O_3 + BOA} \times 100 \%$$

де:

P_3 – загальна рентабельність;

П – прибуток;
ОЗ – середньорічна вартість основних виробничих засобів;
ВОА – середньорічна вартість власних оборотних активів.

Рентабельність продукції визначається за формулою:

$$R_p = \frac{П}{C_p} \times 100 \%$$

де:

R_п – рентабельність продукції;
C_п – собівартість продукції.

Матеріальною базою функціонування підприємства і здійснення ним виробничої та інших видів діяльності є майно підприємства, в т.ч. статутний капітал як сукупність вкладів (у грошовому виразі) учасників або власників у майно при створенні підприємства для забезпечення його діяльності в розмірах, визначених установчими документами. Внески до статутного капіталу можуть бути зроблені в будь-якій формі, але завжди вони повинні отримати вартісну оцінку, це:

- будинки, споруди;
- машини, устаткування;
- цінні папери;
- права на користування природними ресурсами;
- права інтелектуальної власності;
- інші майнові права;
- грошові кошти.

Немонетарні активи, які не мають матеріальної форми, але мають вартісну оцінку, дають дохід і використовуються протягом тривалого часу, називаються *нематеріальними активами*. До них належать:

- ◆ права користування природними ресурсами (надрами, корисними копалинами тощо);
- ◆ права користування майном (земельною ділянкою, будівлею тощо);
- ◆ права на знаки для товарів і послуг (товарні знаки, торгові марки, фірмові назви тощо);
- ◆ права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, ноу-хау тощо);

◆ авторські та суміжні з ними права (право на літературні та музичні твори, програми для ЕОМ, бази даних тощо);

◆ інші нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо).

Держава регулює розміри статутного капіталу окремих суб'єктів господарювання (товариств з обмеженою відповідальністю, акціонерних товариств, інвестиційних і страхових компаній, комерційних банків тощо).

Основу матеріальної бази кожного суб'єкта господарювання складають основні засоби та оборотні активи.

Основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або у інших видах діяльності, очікуваний строк корисного використання яких більше одного року. Основні засоби використовуються протягом тривалого часу, зберігають натурально-речову форму і по частинах переносять свою вартість на виготовлений продукт.

Класифікація основних засобів:

1. Основні засоби

- 1.1. Земельні ділянки.
- 1.2. Капітальні витрати на поліпшення земель.
- 1.3. Будинки, споруди, передавальні пристрої.
- 1.4. Машини та обладнання.
- 1.5. Транспортні засоби.
- 1.6. Інструменти, прилади, інвентар (меблі).
- 1.7. Робоча і продуктивна худоба.
- 1.8. Багаторічні насадження.
- 1.9. Інші основні засоби.

2. Інші необоротні матеріальні активи.

- 2.1. Бібліотечні фонди.
- 2.2. Малоцінні необоротні матеріальні активи.
- 2.3. Тимчасові (нетитульні) споруди.
- 2.4. Природні ресурси.
- 2.5. Інвентарна тара.
- 2.6. Предмети прокату.
- 2.7. Інші необоротні матеріальні активи.

У залежності від призначення основних засобів та по їх ролі у процесі виробництва розрізняють виробничі та невиробничі основні

фонди. Крім того, виробничі поділяються на активні та пасивні. Такий поділ основних засобів відображений на рис. 7.

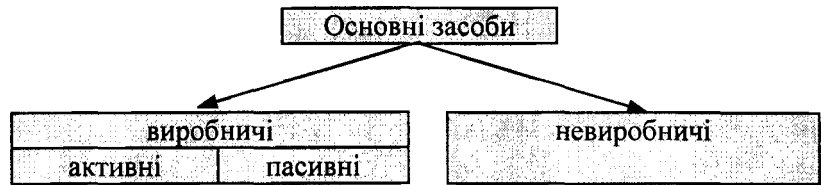


Рис. 7. Склад основних засобів

До виробничих основних засобів відносять ті, що зайняті у виробничому процесі. Причому активними основними засобами є такі, які приймають безпосередню участь у виробництві. Це – машини, устаткування, інструменти, транспортні засоби. Пасивні основні засоби створюють необхідні умови для виробництва, але безпосередньої участі в ньому не беруть (будівлі, споруди, передавальні пристрої).

У зв'язку з різною роллю у виробництві окремих видів засобів праці існує проблема встановлення оптимального співвідношення між активною і пасивною частинами основних засобів. Збільшення і раціональне використання саме активної частини дає можливість підвищити ефективність усього виробництва.

Застосовується декілька видів вартісної оцінки основних засобів.

Первісна вартість – це вартість придбання або створення основних засобів.

Переоцінена вартість – це вартість основних засобів після їх переоцінки.

Ліквідаційна вартість – сума коштів, яку підприємство очікує отримати від реалізації основних засобів після закінчення строку їх експлуатації, за вирахування витрат, пов'язаних з продажем або ліквідацією.

Використання основних засобів оцінюється за допомогою системи фінансових показників, головними з них є:

Фондовіддача (Фв):

$$\Phi_{\text{в}} = \frac{\text{ТП}}{\text{ОЗ}} \quad \text{або} \quad \Phi_{\text{в}} = \frac{\text{П}}{\text{ОЗ}}$$

Фондоємність (Ф_ε):

$$\Phi_{\epsilon} = \frac{O3}{T\Pi}$$

Фондоозброєність (Ф_о):

$$\Phi_o = \frac{O3}{K\Pi}$$

де:

O3 – середньорічна вартість основних засобів;

TΠ – обсяг товарної продукції;

Π – обсяг прибутку;

KΠ – середньоспискова чисельність робітників за рік.

Шляхи покращання показників ефективності використання основних засобів:

- ◆ заміна застарілого обладнання, модернізація виробництва;
- ◆ впровадження нових технологій;
- ◆ швидке освоєння проектної потужності нових машин і обладнання;
- ◆ збільшення коефіцієнту змінності роботи обладнання;
- ◆ зниження браку;
- ◆ посилення матеріальних стимулів за краще використання засобів праці тощо.

Основні засоби в процесі експлуатації поступово втрачають свої якості, зношуються. Їх вартість частинами переноситься на створений продукт. Розрізняють моральний і фізичний знос основних засобів. Моральний знос має місце при розвитку науково-технічного прогресу і появи більш досконалих і продуктивних основних засобів. Фізичний знос є результатом виробничого споживання основних засобів або дії стихійних сил, техногенних аварій.

Процес перенесення вартості основних засобів на продукцію, що виробляється має назву **амортизації**. У вітчизняній практиці застосовуються наступні методи нарахування амортизації.

1. Прямолінійний метод, або метод рівномірного нарахування зносу, за яким річна сума амортизації визначається діленням вартості, яка амортизується, на очікуваний період часу використання основних засобів.

2. Зменшення залишкової вартості, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості основних засобів на початок року (або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації) та річної норми амортизації. Річна норма амортизації встановлюється у відсотках, обчислюється як різниця між одиницею та результатом кореня степеня кількості років корисного використання об'єкта з результату від ділення ліквідаційної вартості основних засобів на їх первісну вартість.

3. Прискореного зменшення залишкової вартості, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості основних засобів на початок року (або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації) та річної норми амортизації, яка обчислюється виходячи із строку корисного використання об'єкта і подвоюється.

4. Кумулятивний метод, за яким річна сума амортизації визначається як добуток вартості, яка амортизується, та кумулятивного коефіцієнта. Цей коефіцієнт розраховується шляхом ділення кількості років, що залишаються до кінця очікуваного строку використання основних засобів, на суму числа років його корисного використання.

5. Виробничий, за яким місячна сума амортизації визначається як добуток фактичного місячного обсягу продукції (робіт, послуг) та виробничої ставки амортизації. Виробнича ставка амортизації обчислюється діленням вартості, яка амортизується, на загальний обсяг продукції (робіт, послуг), який підприємство очікує виробити за допомогою основних засобів.

Амортизаційні відрахування проводяться щомісячно, вони нагромаджуються і є джерелом простого і розширеного відтворення основних засобів. Крім амортизаційних відрахувань на потреби розширеного відтворення можуть використовуватися:

- чистий прибуток;
- довгострокові банківські позики;
- залучені кошти від продажу цінних паперів;
- кошти вищестоящих організацій;
- бюджетні асигнування (головним чином для державних підприємств);
- благодійні, спонсорські внески.

Для нормальної і безперервної виробничої діяльності кожного підприємства необхідні окрім засобів праці також і предмети праці та

грошові кошти, які охоплюються поняттям “оборотні активи”. **Оборотні активи** – це грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом року. Оборотні активи знаходяться постійно в обігу підприємства, є однією з умов простого відтворення на підприємстві.

Склад оборотних активів наведений в таблиці 5.

Таблиця 5

Склад оборотних активів підприємств

Місце у процесі відтворення	Елементи оборотних активів
Сфера виробництва	Виробничі запаси Незавершене виробництво Витрати майбутніх періодів
Сфера обігу	Готова продукція Грошові кошти в розрахунках Грошові кошти на рахунках в банку Каса Стійка кредиторська заборгованість

За джерелами формування оборотні активи поділяються на:

- 1) власні (внески до статутного капіталу);
- 2) залучені (стійка кредиторська заборгованість);
- 3) запозичені (короткострокові кредити, кошти вищестоящих організацій).

Виходячи з потреб ефективного управління оборотними активами окремо виділяють ті з них, які потребують встановлення граничних розмірів запасів (сировина, матеріали, паливо, тара, незавершене виробництво тощо) і такі оборотні активи, які не потребують обмежень (грошові кошти, кошти в розрахунках, товари відвантажені тощо).

Ефективність використання оборотних активів можна проаналізувати за допомогою таких показників:

коефіцієнту обороту (К_о), який показує кількість кругооборотів, які здійснили оборотні активи за рік і визначається за формулою:

$$K_o = \frac{ТП}{ОА}$$

оборотність оборотних активів (О), яка відображає тривалість одного обороту в днях:

$$O = \frac{360}{K_o} = \frac{360 \times O_A}{T_P}$$

де:

ТП – товарна продукція за рік;

ОА – середньорічні суми оборотних активів;

360 – тривалість періоду в днях.

Шляхи прискорення оборотності оборотних активів:

- економія у використанні матеріальних ресурсів;
- заміна окремих видів сировини і матеріалів на більш дешеві, але не гірші за якістю;
- скорочення виробничого циклу;
- покращання умов постачання;
- рекламування продукції і організація її збуту;
- дотримання платіжної дисципліни тощо.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Що Вам відомо про підприємство і його принципи?
2. Назвіть елементи собівартості продукції.
3. Як формуються валові доходи підприємств?
4. Що входить до складу валових витрат підприємств?
5. Які чинники зростання прибутку і рентабельності?
6. Що таке “статутний капітал”? Як держава регулює розміри статутних капіталів підприємств?
7. У чому переваги прискореної амортизації і який механізм її проведення?
8. У чому полягає економічний зміст і доцільність поділу оборотних активів за джерелами формування?
9. На прикладі конкретного підприємства за даними бухгалтерських звітів розрахуйте показники ефективності використання основних засобів і оборотних активів.
10. Які зміни в організації фінансів комерційних підприємств відбулися в останні роки в Україні?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Підприємництво
- Комерційний розрахунок
- Собівартість продукції
- Валові доходи
- Валові витрати
- Прибуток
- Рентабельність
- Статутний капітал
- Основні засоби
- Оборотні активи
- Амортизація

3.2. ФІНАНСИ НЕКОМЕРЦІЙНИХ УСТАНОВ І ОРГАНІЗАЦІЙ

Некомерційні організації і установи функціонують принципово на інших засадах, ніж комерційні підприємства. Головним чином вони належать до невиробничої сфери. Особливістю діяльності вказаних організацій є те, що вони не виробляють матеріальний продукт, не створюють вартість. Заклади невиробничої сфери існують за рахунок продукту, створеного у матеріальному виробництві. І тому рівень матеріально-технічної бази, оплати праці працівників цих установ значною мірою залежить від розвитку матеріального виробництва. Частина чистого продукту, створеного працею робітників у виробничій сфері за допомогою фінансів через бюджети і державні цільові фонди направляється на фінансування організацій невиробничих галузей.

Установи, основна діяльність яких ведеться за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів називаються *бюджетними*. Це – школи, дитячі дошкільні заклади, лікарні, поліклініки, професійно-технічні училища, вищі навчальні заклади, державні органи влади і управління тощо. У більшості випадків перелічені заклади надають населенню послуги безкоштовно. Матеріальною основою функціонування установ невиробничої сфери є основні засоби, інші необоротні матеріальні активи, а також оборотні активи. У даній сфері використовується висококваліфікована робоча сила – спеціалісти з вищою

освітою, кандидатськими і докторськими ступенями – яка потребує відповідної оцінки і оплати. І тому найбільша питома вага у видатках бюджетних установ – це видатки на оплату праці.

Установи, що працюють у невиробничій сфері можна поділити на 3 групи в залежності від організації їх діяльності:

1) установи, що знаходяться на бюджетному фінансуванні (лікарні, школи, технікуми та ін.);

2) установи, що працюють на засадах госпрозрахунку, отримують доходи і повністю відшкодовують свої видатки, пов'язані з основною діяльністю та її розвитком (побутові, видовищні, житлово-комунальні організації). Переважно вони мають низький рівень доходності; високі рівні характерні лише для кредитних, страхових та інших фінансових установ;

3) структурні підрозділи бюджетних установ, що працюють на засадах негоспрозрахункової окупності затрат. Надають послуги і виконують роботи за плату за рахунок якої відшкодовують свої затрати, сплачують передбачені законодавством податки, але самостійного юридичного статусу не мають. Це – платні кабінети спеціалістів в медичних закладах, науково-дослідні та інформаційні центри вузів тощо.

Серед усіх некомерційних структур найбільшу частину складають бюджетні організації, діяльність яких за останні роки зазнала суттєвих змін. Для багатьох з них головним джерелом фінансування залишається бюджет. В той же час їм надана можливість додатково отримання доходів від надання платних послуг. В останні роки відбулося розширення прав керівників бюджетних організацій у використанні матеріальних і трудових ресурсів, стимулюванні працюючих.

Сучасні умови економічної кризи, дефіцит бюджетних коштів не могли не позначитись на матеріальному, фінансовому стані цих закладів, тому мережа їх скорочується, зменшується штатна чисельність у діючих бюджетних організаціях. Одночасно посилюється контроль з боку фінансових органів за економним і цільовим використанням коштів в бюджетних установах, запроваджується режим жорсткого обмеження бюджетних видатків та інших державних витрат з метою зменшення бюджетного дефіциту та запобігання фінансовій кризі.

Фінансовий план бюджетної організації складається у вигляді кошторису. *Кошторис доходів і видатків* бюджетної установи є основним плановим документом, який підтверджує повноваження щодо отримання доходів та здійснення видатків, визначає обсяг і спряма-

вання коштів для виконання нею своїх функцій та досягнення цілей, визначених на рік відповідно до бюджетних призначень.

Кошторис має дві складові: *загальний фонд* – в ньому показується обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією на виконання бюджетною установою основних функцій; *спеціальний фонд* – в ньому показується обсяг надходжень із спеціального фонду бюджету та їх розподіл за повною економічною класифікацією на здійснення видатків спеціального призначення, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов'язаних з виконанням установою основних функцій.

Формування кошторису здійснюється на підставі лімітної довідки про асигнування з бюджету, яку вищестояща організація надсилає всім підпорядкованим установам протягом двох тижнів з дня затвердження бюджету, з якого проводиться фінансування установи.

При визначенні витрат бюджетних установ враховується об'єктивна потреба в коштах кожної установи, виходячи з основних її виробничих показників, обсягу роботи, штатної чисельності та намічених заходів щодо скорочення витрат. Ставиться вимога першочергового забезпечення фінансовими ресурсами витрат на заробітну плату з нарахуваннями на соціальне страхування, а також на господарське утримання установи. Витрати, які не мають першочергового характеру (придбання обладнання, капітальний ремонт приміщень тощо) можуть передбачатися при умові забезпечення фінансування невідкладних витрат.

Кошторис доходів і видатків складається на календарний рік і затверджується керівником вищестоящої організації не пізніше ніж через місяць після затвердження відповідного бюджету, з якого проводиться фінансування установи. Крім кошторису на затвердження вищестоящої організації подається штатний розпис установи.

У доходній частині кошторису доходів і видатків вказуються надходження коштів із загального фонду бюджету, а також надходження коштів із спеціального фонду бюджету. *Власні надходження* бюджетних установ включають:

1. Плату за послуги, що надаються бюджетними установами:

– плату за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх функціональними повноваженнями, т.б. це кошти, які надійшли їм як плата за послуги, надання яких пов'язане з виконанням основних функцій та завдань;

– надходження бюджетних установ від господарської та виробничої діяльності;

– плату за оренду майна бюджетних установ;

– надходження бюджетних установ від реалізації майна.

2. Інші джерела власних надходжень бюджетних установ:

– благодійні внески, гранти, дарунки;

– кошти, які отримують бюджетні установи для виконання окремих конкретних доручень від підприємств, організацій чи фізичних осіб, від інших бюджетних установ.

У видатковій частині кошторису доходів і видатків показується загальна сума витрат установи з розподілом їх за категоріями видатків економічної класифікації. При цьому виділяються окремо *поточні і капітальні видатки*.

Найбільш вагомими є наступні поточні видатки: оплата праці працівників бюджетних установ, нарахування на заробітну плату, придбання предметів постачання і матеріалів, утримання бюджетних установ, видатки на відрядження, оплата комунальних послуг та енергоносіїв.

До капітальних видатків відносять: придбання основного капіталу (обладнання, предмети довгострокового користування, капітальне будівництво), створення запасів та резервів, придбання землі і нематеріальних активів, капітальні трансферти.

У кошторисі окремо виділяються платежі бюджетної установи до бюджету. В зв'язку з тим, що бюджетні установи – це неприбуткові організації, то, згідно діючого законодавства, звільняються від оподаткування доходи вказаних установ, отриманих у вигляді:

– коштів або майна, які надходять безоплатно або у вигляді безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертвувань;

– пасивних доходів;

– коштів або майна, які надходять до бюджетних організацій як компенсація вартості отриманих державних послуг.

Перелік платних послуг, які можуть надавати бюджетні заклади освіти, охорони здоров'я, архівні установи, бібліотеки встановлює Кабінет Міністрів України. Доходи таких установ, звільнені від оподаткування, спрямовуються до бюджетів, з яких здійснюється їх утримання, а в разі недостатнього бюджетного фінансування таких закладів зараховуються на спеціальний рахунок і використовуються

виключно на фінансування видатків по непрофінансованих бюджетом частинах кошторису на утримання закладів.

Доходи бюджетних неприбуткових організацій, отримані з інших джерел, ніж вказано вище, оподатковуються у загальноустановленому порядку, передбаченому для платників податку на прибуток. При цьому повинен вестися окремий облік фінансових результатів неосновної діяльності.

Серед бюджетних організацій особливе місце посідають заклади охорони здоров'я, діяльність яких має велике соціальне і економічне значення, безпосередньо впливає на життєвий рівень, здоров'я і працездатність населення. В останні роки значно погіршився матеріально-технічний і фінансовий стан лікарень, поліклінік, диспансерів, фельдшерсько-акушерських пунктів тощо. Звичайними стали затримки у виплаті заробітної плати медичним працівникам.

В умовах дефіцитності державних фінансових ресурсів найбільш реальним виходом з такої складної ситуації є запровадження *страхової медицини*, яка дасть можливість залучити нові джерела доходів, покращити матеріально-технічну базу лікувальних закладів.

Як свідчить практика ринкових країн, страхова медицина охоплює фінансування:

- видатків на медичне обслуговування населення;
- підготовку медичних кадрів;
- видатків на наукові дослідження в галузі медицини;
- видатків на будівництво нових медичних закладів.

Страхова медицина передбачає запровадження медичного страхування як окремого виду страхування, об'єктом якого є видатки, пов'язані із здоров'ям, наданням медичної допомоги населенню.

При страховій медицині джерелами фінансування видатків на охорону здоров'я є:

1) бюджетні кошти, що спрямовуються на підготовку медичних кадрів, фінансування наукових досліджень, будівництво нових медичних установ, оплату медичних послуг для непрацюючих громадян;

2) кошти суб'єктів господарювання – обов'язкові внески, що входять до складу витрат виробництва. За рахунок цих поступлень оплачується гарантована медична допомога для працюючих громадян;

3) кошти населення для оплати медичних послуг на рівні вищому, ніж той, що гарантується обов'язковими внесками суб'єктів господарювання на медичне страхування.

Для запровадження страхової медицини і медичного страхування необхідно провести значну підготовчу роботу для узагальнення даних по статистиці захворювань і розробки науково обґрунтованих розмірів обов'язкових відрахувань на медичне страхування. Доцільним є вивчення зарубіжного досвіду.

Відрахування на медичне страхування повинні бути визначеними в таких розмірах, щоб:

- забезпечити фінансування затрат медичних закладів;
- врахувати створення резервного фонду, який буде використовуватися у випадках збільшення захворювань;
- відшкодувати затрати страхових організацій - посередників у медичному страхуванні;
- передбачити формування прибутку страховими організаціями, які працюють в умовах комерційного розрахунку.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. На яких засадах працюють некомерційні організації?
2. Які установи називаються “бюджетними” і в чому особливості організації фінансів бюджетних установ?
3. На прикладі кошторису конкретної бюджетної установи ознайомтеся із його структурою і порядком розрахунків показників.
4. Які особливості оподаткування бюджетних установ?
5. Як в сучасних умовах гострої нестачі бюджетних коштів вирішується проблема залучення нових джерел фінансових ресурсів?
6. Які Вам відомі платні послуги, що можуть надавати навчальні заклади, установи охорони здоров'я?
7. В чому суть страхової медицини?
8. Які джерела фінансування затрат на охорону здоров'я з'являються в умовах страхової медицини?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Бюджетні установи
- Бюджетне фінансування
- Негоспрозрахункова окупність затрат
- Кошторис доходів і видатків
- Медичне страхування
- Страхова медицина

3.3 ФІНАНСИ ГРОМАДСЬКИХ І БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Громадські організації та політичні партії відіграють важливу роль у суспільно-політичному житті країни. Вони сприяють розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян, благодійної діяльності, спрямованої на надання допомоги соціально незахищеним верствам населення. Добровільні громадські формування об'єднують громадян на основі єдності інтересів, уподобань, для спільної реалізації своїх прав і свобод. Незалежно від назви, яку отримує таке формування (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо) всі вони поділяються на дві групи – політичні партії та громадські організації.

Політичні партії об'єднують громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого самоврядування і представництв в їх складі.

Політичні партії можуть мати у своїй власності майно (рухоме і нерухоме, обладнання, транспортні засоби тощо) і грошові кошти, необхідні їм для здійснення своїх статутних завдань. Основним джерелом фінансових ресурсів політичних партій є вступні і членські внески, благодійні пожертвування. Діючим законодавством не допускається фінансування політичних партій органами державної влади і місцевого самоврядування; державними та комунальними підприємствами; іноземними державами та їх громадянами, підприємствами, установами; благодійними та релігійними об'єднаннями та організаціями; анонімними особами; партіями, що не входять до виборчого блоку політичних партій.

Кожна політична партія зобов'язана щорічно опубліковувати в загальнодержавному засобі масової інформації фінансовий звіт про доходи і видатки та майно партії.

Громадські організації створюються для задоволення та захисту соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів громадян. До них належать професійні, молодіжні і творчі спілки, клуби, спортивні товариства, товариства сліпих, глухих, інвалідів, товариства партнерства і співробітництва з іншими країнами та ін.

Громадські організації у своїй власності мають майно і кошти, необхідні для здійснення їх статутної діяльності. Майно і кошти можуть бути наданими засновниками, учасниками, державою, підприємствами і організаціями. Загалом усі об'єднання громадян мають можливість проводити необхідну господарську та іншу комерційну діяльність шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій і статусом юридичної особи, виступати засновниками підприємств.

Доходи громадських організацій формуються за рахунок, головним чином, вступних та членських внесків, поступлень від належних їм комерційних структур, від проведення платних заходів, добровільних та спонсорських пожертвувань фізичних та юридичних осіб.

Добровільні пожертвування надаються неприбутковим організаціям, доходи яких формуються виключно з добровільних пожертвувань чи з бюджетних асигнувань. Передбачається цільове використання пожертвувань лише на проведення екологічної, оздоровчої, аматорської, культурної, освітньої, релігійної, наукової та благодійної діяльності. Тобто добровільні пожертвування надаються для власного споживання без наступної реалізації.

Видатки громадських формувань пов'язані з необхідністю фінансування затрат по статутній діяльності та її розвитку, оплаті праці штатного апарату, адміністративно-господарських затрат, проведення культурно-масових заходів тощо.

Громадські організації та політичні партії – це некомерційні організації і тому вони не сплачують податок на прибуток, мають пільги по деяким іншим податкам і зборам; держава не втручається в діяльність вказаних організацій, яка регламентується виключно їх статутом.

Професійні спілки – найбільш чисельні самодіяльні громадські організації, метою діяльності яких є вираження, представлення і забезпечення захисту економічних, соціальних, трудових, духовних прав та інтересів своїх членів. Професійні спілки об'єднують на добровільних засадах, без обмеження через національність, стать, партійність та релігійні переконання представників окремих професій. Професійні спілки – це неприбуткові громадські організації.

Діяльність профспілкових організацій базується на принципах законності і гласності. Основою кожної професійної спілки є первинні організації, що створюються в установах, закладах і підприємствах. Через первинні організації члени профспілки реалізують свої права. Первинні організації об'єднуються в територіальні (районні, міські,

обласні, республіканську) організації профспілки.

Функціонування профспілкових організацій забезпечується за рахунок:

- вступних і членських внесків її членів;
- доходів від господарської, комерційної та іншої діяльності належних їм підприємств і організацій;
- благодійних внесків;
- коштів, що надходять від власників або уповноважених ними органів за колективними договорами.

Щомісячні членські внески, як правило, встановлюються в розмірі 1% від місячної заробітної плати, доходу, стипендії тощо. Члени профспілки – пенсіонери, які не працюють, жінки, які тимчасово припинили роботу в зв'язку з вихованням дітей, студенти, які не одержують стипендії, сплачують внески в розмірі 0,5% неоподаткованого мінімуму, мінімальної пенсії або стипендії. Вказані категорії членів профспілки можуть звільнитися повністю від сплати внесків за рішенням первинних профспілкових організацій. Вступні внески, звичайно, встановлюються в такому ж розмірі, що і щомісячні внески.

Більша частина вступних і членських внесків залишається у розпорядженні первинних організацій, від 5 до 15% нарахованих внесків передається до центральних комітетів профспілки.

Профспілкові організації, їх виборні органи мають право зберігати вільні кошти у банках, видавати кредити самостійним чи спільним підприємствам, їх об'єднанням для виробництва товарів народного споживання і розширення послуг, розвитку соціальної бази.

Для матеріального забезпечення своєї статутної діяльності профспілка може мати власність у вигляді будинків, готелів, споруд, обладнання, благодійних фондів та іншого майна. Управляють коштами і майном профспілки виборні органи, які регулярно звітують перед членами профспілки.

Профспілкові організації, які є юридичними особами, можуть проводити необхідну господарську діяльність шляхом створення підприємств, установ або організацій, формувати відповідні фонди, кредитні спілки.

Кошти, що надходять первинним профспілковим організаціям від членських внесків та з інших джерел витрачаються згідно з кошторисом. Головними напрямками використання коштів профспілок є:

- культурно-виховна робота (культурно-виховні заходи, робота з

дітьми, часткова оплата путівок в санаторії та будинки відпочинку, підготовка і навчання профактиву);

- фізична культура і спорт (навчально-спортивна робота, масові спортивні заходи, придбання спортивної інвентаря);

- матеріальна допомога членам профспілок (матеріальна і юридична допомога, фонд соціальної допомоги працівникам, що виходять на пенсію);

- адміністративно-господарські та організаційні витрати (оплата праці управлінського персоналу, відрядження, канцелярські, господарські, представницькі видатки, проведення конференцій, з'їздів, пленумів, тощо);

- преміювання профактиву.

У сучасних складних соціально-економічних умовах, особливого значення набуває благодійна безкорислива діяльність, яка не передбачає одержання прибутків. Головне спрямування благодійної діяльності – це надання матеріальної та фінансової допомоги, а також різних послуг особам, які потребують соціальної допомоги та захисту.

Благодійна діяльність здійснюється у таких основних напрямках:

- сприяння практичному здійсненню загальнодержавних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, що спрямовані на поліпшення соціально-економічного становища;

- поліпшення матеріального становища певних категорій населення, сприяння їх соціальній реабілітації;

- подання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок стихійного лиха, катастроф, у результаті соціальних конфліктів, а також жертвам репресій, біженцям;

- сприяння захисту материнства та дитинства;

- сприяння розвитку охорони здоров'я, науки, освіти, культури, фізичної культури, спорту, туризму, видавничої справи, засобів масової інформації;

- сприяння охороні і збереженню культурної спадщини, природно-заповідного фонду.

Благодійна організація – це недержавна організація, головною метою якої є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій громадян. Діяльність благодійників і благодійних організацій має суспільний характер, що не суперечить їх взаємодії з органами державної влади і не позбавляє права на отримання державної допомоги.

Благодійні організації можуть утворюватися в таких формах: членська благодійна організація; благодійний фонд; благодійна установа; інші благодійні організації (фондації, місії, ліги тощо).

Допомога, яка надається благодійними організаціями, може бути у вигляді:

- ◆ одноразової або систематичної фінансової, матеріальної та іншої допомоги;
- ◆ фінансування конкретних цільових програм;
- ◆ допомоги на основі договорів (контрактів) про благодійну діяльність;
- ◆ дарування або дозволу на безоплатне (пільгове) використання об'єктів власності;
- ◆ дозволу на використання своєї назви, емблеми, символів;
- ◆ подання безпосередньо допомоги особистою працею, послугами чи передачі результатів особистої творчої діяльності;
- ◆ прийняття на себе витрат по безоплатному, повному або частковому утриманню об'єктів благодійництва;
- ◆ інших заходів, не заборонених законом.

У власності благодійної організації можуть перебувати рухоме і нерухоме майно, матеріальні та нематеріальні активи, кошти, а також інше майно, придбане на законних підставах. Майно та кошти благодійних організацій складають:

- внески засновників та інших благодійників;
- благодійні внески і пожертвування, що мають цільовий характер (гранти), надані фізичними та юридичними особами в грошовій та натуральній формі. Одержувачі благодійної цільової допомоги повинні звітувати перед благодійними організаціями про її використання;
- надходження від проведення благодійних кампаній та масових заходів, лотерей та аукціонів з реалізації майна та пожертвувань, які надійшли від благодійників;
- доходи від депозитних вкладів та від цінних паперів, надходження від підприємств, організацій, що перебувають у власності благодійної організації;
- інші джерела, не заборонені законодавством.

Джерелом формування майна та коштів благодійної організації не можуть бути кредити, а майно та кошти організації не можуть бути предметом застави. Одночасно благодійним організаціям дозволено здійснювати господарську діяльність, спрямовану на виконання її статутних цілей та завдань.

Благодійна організація користується самостійністю у питаннях прийняття господарських рішень, визначення умов оплати праці працівників апарату, використання власних фінансових та матеріальних ресурсів відповідно до вимог законодавства. Розмір витрат на утримання благодійної організації не може перевищувати 20 відсотків кошторису цієї організації в поточному році.

Держава сприяє благодійництву і тому фізичні та юридичні особи, які віддають частину своїх прибутків, заощаджень або майна на благодійну діяльність, користуються податковими та іншими пільгами. Благодійні організації, що існують лише на членські внески і добродійні пожертвування, звільняються від сплати податків та інших платежів до бюджету і спеціальних фондів. Фінансова діяльність, спрямована на благодійництво, не розглядається як підприємницька або інша прибуткова діяльність. Надходження благодійної організації від фінансової діяльності спрямовуються виключно на благодійництво і забезпечення її господарської діяльності.

Однією з форм реалізації благодійної діяльності є створення *благодійних фондів*. В залежності від статусу діяльності вони поділяються на всеукраїнські та місцеві. Добре відомі благодійні фонди «Україна-дітям», «Сімейне коло», «Житло військовим», «Відродження», «Ковчег», «Інтелект», Український громадський благодійний фонд сприяння розвитку Олімпійського руху в Україні та інші.

Кожен благодійний фонд виступає як юридична особа, він має свій бухгалтерський баланс, рахунки в установах банку в національній та іноземній валюті, свої печатки, штампи і необхідні реквізити.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Які добровільні громадські формування Ви знаєте?
2. На яких засадах будують свою діяльність громадські організації?
3. Як формуються доходи громадських організацій?
4. Чи можуть громадські організації займатися підприємницькою діяльністю?
5. Які відносини виникають у громадських організацій з державою? Чи мають право органи державної влади і державного управління втручатись у внутрішні справи громадських формувань?
6. Які особливості фінансів профспілкових організацій?
7. На які потреби витрачають кошти профспілкові організації?
8. Дайте характеристику фінансам благодійних фондів.

IV ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

4.1. ВИНИКНЕННЯ І СУТНІСТЬ БЮДЖЕТУ

Бюджет у сучасному його розумінні сформувався в результаті тривалого історичного процесу еволюції суспільства: трансформації натурального господарства у грошово-мінове, становлення держави, ускладнення економічного і фінансового життя.

Першим роком, коли був сформований бюджет вважається 1781 р., саме тоді міністр фінансів Франції Жак Неккер представив звіт королю Людовіку XVI про стан фінансів нації. Вперше був оприлюднений офіційний документ, який вміщував середні звітні дані за декілька років про державні доходи і видатки країни. До цього часу на рівні держави склалися окремі кошториси та рахунки, дуже часто неповні, лише за основними параметрами фінансового господарства.

Сам термін «бюджет» набув розповсюдження в офіційних документах лише на початку XIX ст., його буквальний переклад означає «шкіряний мішок», «шкіряний гаманець». Уявлення про бюджет як офіційний звіт про публічні доходи і видатки відображало початкову практику складання цього документу в кінці XVIII ст. саме у вигляді фактично зібраних доходів і здійснених видатків. Подальший розвиток і ускладнення економічного і фінансового життя, посилення ролі держави вимагало перехід до визначення попередніх розмірів доходів і на цій основі здійснення видатків. Отже з офіційного звіту про доходи і видатки бюджет поступово перетворюється в документ, який відображав передбачувані доходи і видатки.

Окремі історичні свідчення про особливості утворення державних доходів і оподаткування на українських землях належать до часів, коли формувалися початки Київської держави (IX-X століття). Державні доходи склалися головним чином з данин населення; оподаткуванню підлягало також і хліборобське господарство. Частіше всього данину сплачували натурою: хутром, шкірою, медом, худобою, збіжжям, а також грошима.

Окрім данини, іншими джерелами державних доходів були мито на державних кордонах, торгове мито у містах, грошові кари визначені судами за різні провини. Досить розповсюдженим явищем в Ки-

ївській державі було встановлення натуральних повинностей на потреби держави: будівництво мостів, доріг, гребель та ін.

За князівської епохи в Україні з'являються особливі княжі агенти, обов'язком яких стало справляння повинностей, податків, збирання данини – городники, мостники, митники, металники, вирники. Всі державні доходи зосереджувалися в розпорядженні князів, причому як особисті потреби князя та його сім'ї, так і загальнодержавні потреби задовольнялися з державної скарбниці.

На українських землях, які входили до складу Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Росії фінансова система, а в її складі державні фінанси і фіск закономірно набували рис, притаманних даним державам.

Новий етап державотворення в Україні і становлення державних фінансів справедливо пов'язується із Козацькою добою. Вперше реформування державного скарбу і відокремлення коштів гетьмана провела козацька демократія за І.Брюховецького (1663-1668 рр.). Такий принцип організації державних фінансів Запорозької Січі пізніше був закріплений Конституцією 1710 р. і далі розвинутий гетьманами Д.Апостолом та К.Розумовським, які внесли значний вклад у справу реорганізації скарбового діловодства. Основним фондом державного скарбу на той час були так звані рангові маєтності, давні королівщини, поступлення від яких спрямовувались на утримання державних установ, урядовців, забезпечення заслужених осіб. Постійними державними доходами залишались податки.

В Росії перші згадки про загальні кошториси державних доходів і видатків та кошториси окремих міст (як попередники бюджету) датовані ще 1645 роком. Єдиних підходів до розробки кошторисів в той час не існувало, регулярне їх складання на державному рівні почалося лише з 1803 р.

Безпосередня заслуга у становленні і зміцненні російського бюджету належить видатному державному діячу М.М.Сперанському, автору відомого «Плану фінансів» складеного ним у 1809 р. Одним з позитивних наслідків плану М.М.Сперанського було те, що він став підставою для запровадження єдиних правил складання щорічних державних розписів, які проіснували до 1862 р. Сам розпис тримався в таємниці і був недоступним для широких мас громадськості.

Діяльність у галузі бюджету в Росії до 1862 р. характеризувалася надзвичайною секретністю і безконтрольністю, бюджетній практиці

була притаманна значна розпорошеність державних коштів. Бурхливий розвиток капіталізму в середині XIX ст. змусив царський уряд провести ряд реформ, зокрема фінансову реформу 1862 р., яка докорінно змінила бюджетну справу в Росії. Були запроваджені такі принципи організації бюджету як єдність (або повнота) бюджету, єдність каси, гласність та контроль за витрачанням державних коштів.

За радянських часів бюджет використовувався як один з найважливіших важелів державного впливу на суспільно-економічне життя країни. В умовах панування адміністративно-командних методів управління у державному бюджеті акумулювалася значна частина валового національного продукту (до 80%). Державний бюджет став найбільшим за абсолютними розмірами фондом фінансових ресурсів держави, він характеризувався надзвичайною централізацією коштів, процедури бюджетного процесу були непрозорими. Крім того в останні десятиліття існування СРСР утворився і почав неухильно збільшуватися бюджетний дефіцит, який усіма мірами приховувався.

В умовах незалежної Української держави була створена власна фінансова і бюджетна система, сформована необхідна нормативна база. Важливим кроком на даному шляху стало ухвалення в 2001 р. Бюджетного кодексу України.

В даний час економічна природа та сутність бюджету у вітчизняній літературі з'ясовується виходячи з представлення його як: фінансового плану, фонду грошових коштів, економічної або правової категорії. У Бюджетному кодексі дано визначення поняття бюджету, яке набуло найбільшого поширення: “Бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду”.

Підводячи підсумок короткому історичному екскурсу, слід зазначити, що бюджет – це складне економічне явище, без якого ні одна економічна система розвиватись не може. Об'єктивна необхідність бюджету зумовлена тим, що з його допомогою держава мобілізує кошти для виконання покладених на неї функцій, здійснюється перерозподіл валового національного продукту між галузями діяльності, територіями країни внаслідок нерівномірності їхнього розвитку, між окремими верствами населення з метою підтримки найбільш незахищених категорій тощо.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Які передумови виникнення бюджету.
2. Які Вам відомі перші історичні згадки про бюджет.
3. Як відбувалось формування основних принципів функціонування бюджетів.
4. Що Вам відомо про досвід складання бюджету (скарбу) на території нашої країни.
5. У чому полягає об'єктивна необхідність бюджету.
6. Які підходи використовуються у вітчизняній науці до в'яснення сутності бюджету.

4.2. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

Сукупність усіх бюджетів країни утворює її *бюджетну систему*. Склад і принципи побудови бюджетної системи завжди визначаються державним та адміністративно-територіальним устроєм країни, її економічною системою; вони знаходять законодавче закріплення у відповідних нормативних документах. В Україні бюджетна система складається з:

- 1) державного бюджету;
- 2) місцевих бюджетів.

До *місцевих бюджетів* належать: бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування. До *бюджетів місцевого самоврядування* належать бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань (див. рис. 8).

Для аналізу і прогнозування економічного і соціального розвитку держави складаються зведені бюджети. Так, *зведений бюджет України* включає: показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей та міст Києва та Севастополя.

Зведений бюджет Автономної Республіки Крим включає: показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення.

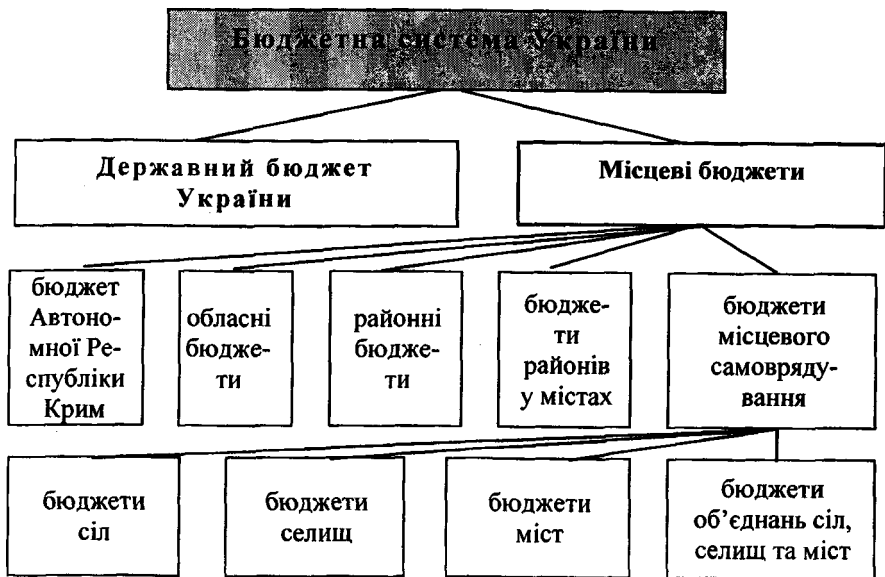


Рис. 8. Склад бюджетної системи України.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

Зведений бюджет району включає показники районних бюджетів, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району.

Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу.

Бюджетні системи в кожній країні мають свої особливості: склад, структуру, взаємозв'язок між бюджетами різних рівнів та видів. Все це охоплюється поняттям "бюджетний устрій". На бюджетний устрій визначальний вплив має державний устрій та адміністративно-територіальний поділ країни. Отже, бюджетний устрій – це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи.

Принципи побудови бюджетної системи України:

– принцип *єдності* забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

– принцип *збалансованості* означає, що повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на певний бюджетний період;

– принцип *самостійності* державного і місцевих бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання коштів згідно вимог чинного законодавства. Принцип самостійності знаходить свій прояв ще й в тому, що вказані органи самостійно і незалежно одне від одного розглядають та затверджують відповідні бюджети. Крім того, держава коштами держбюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. А вони у свою чергу – не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного і держави.

– принцип *повноти* полягає у включенні до складу бюджетів усіх надходжень бюджетів та витрат бюджетів;

– принцип *обґрунтованості* забезпечується формуванням бюджетів на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень та витрат згідно затверджених методик та правил;

– принцип *ефективності* означає, що при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу повинні прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні цих коштів;

– принцип *субсидіарності* передбачає розподіл видів видатків між державним та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами окремих видів з метою максимально можливого наближення надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

– принцип *цільового використання бюджетних коштів* забезпечується шляхом використання коштів бюджетів лише на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

– принцип *справедливості і неупередженості* передбачає побудову бюджетної системи країни на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

– принцип *публічності та прозорості* означає, що державний та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховної Радою України, Верховної Радою Автономної Республіки Крим та радами;

– принцип *відповідальності учасників бюджетного процесу* означає, що кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Між бюджетами різних рівнів існує певне розмежування як по доходах, так і по видатках. Це пов'язано з різною масштабністю і характером завдань, які вирішуються на державному, регіональному, місцевому рівнях. Крім того, враховується розмежування функцій між центральними і місцевими органами державної влади і місцевим самоврядуванням, підпорядкованість підприємств, організацій і установ, що фінансуються з бюджетів.

Згідно Бюджетного кодексу України бюджетні видатки поділені на три види:

1) видатки для забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші, які не можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню. Такі видатки здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України;

2) видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності;

3) видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер.

Видатки другої та третьої групи фінансуються з місцевих бюджетів, в тому числі за рахунок трансфертів з Державного бюджету України. Розмежування даних видатків між місцевими бюджетами окремих видів проведено на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача.

У відповідності до таких вимог, у фінансуванні бюджетних установ та заходів з місцевих бюджетів виділяють такі, які забезпечують:

1) необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які максимально наближені до споживача (здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань);

2) надання основних соціальних послуг, гарантованих законодавством для всіх громадян України (здійснюються з районних бюджетів, міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення);

3) гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України (здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів).

Бюджет може складатись із загального і спеціального фондів. Цей розподіл визначається щорічним законом про Державний бюджет України. У загальному фонді акумулюються кошти, які мають загальнодержавний характер і підлягають подальшому перерозподілу. У спеціальному фонді зосереджуються ресурси, що мають визначені джерела надходжень та відповідне цільове використання.

Виділення коштів з бюджетів здійснюється на основі визначених у чинному законодавстві засадах, з пред'явленням певних вимог до користувачів, які на практиці отримали назву *принципів бюджетного фінансування*, найважливішими з них є:

- надання коштів з врахуванням обсягів і строків поступлень інших доходів;
- проведення бюджетного фінансування лише при виконанні установою своїх виробничих показників;
- по мірі використання раніше виділених коштів;
- при цільовому використанні коштів;
- дотриманні режиму економії;
- здійсненні контролю за економним і цільовим використанням коштів;
- фінансування з бюджету проводиться лише в межах наявних фінансових ресурсів.

Необхідною умовою фінансово-бюджетної політики є збалансованість бюджетів, що входять до складу бюджетної системи. Ця проблема набуває особливого значення в сучасних умовах розвитку України.

Бюджетна класифікація.

При формуванні та використанні бюджетів, здійсненні контролю за цільовим спрямуванням бюджетних коштів виняткове значення має *бюджетна класифікація*, яка представляє єдине систематизоване згрупування доходів, видатків та фінансування бюджету за ознаками

економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів. Бюджетна класифікація включає: класифікацію доходів бюджету, класифікацію видатків бюджету, класифікацію фінансування бюджету, класифікацію боргу.

Доходи бюджету поділяються на 4 групи.

1. Податкові надходження:

- податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості;
- податки на власність;
- платежі за використання природних ресурсів;
- внутрішні податки на товари і послуги;
- податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції;
- інші податки.

2. Неподаткові надходження:

- доходи від власності та підприємницької діяльності;
- адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу;
- надходження від штрафів та фінансових санкцій;
- інші неподаткові надходження.

3. Доходи від операцій з капіталом:

- надходження від продажу основного капіталу;
- надходження від продажу державних запасів товарів;
- надходження від продажу землі і нематеріальних активів;
- податки на фінансові операції та операції з капіталом.

4. Трансферти:

- дотації вирівнювання;
- субвенції;
- кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
- інші дотації.

Видатки бюджетів поділяються за:

- *функціональною ознакою* (функціональна класифікація видатків), т.б. в залежності від функцій, з виконанням яких пов'язані видатки;
- *економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки* (економічна класифікація видатків). Передбачається розмежування коштів, направлених на поточні і капітальні видатки, а також на кредитування за вирахуванням погашення;

- ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків);

- за бюджетними програмами (програмна класифікація видатків);

Класифікація *фінансування бюджету* визначає джерела отримання фінансових ресурсів для покриття дефіциту бюджету і напрямки витрачання коштів у випадку профіциту бюджету. Класифікація фінансування бюджету проводиться за типом кредитора та за типом боргового зобов'язання.

Класифікація *боргу* відображає інформацію про всі боргові зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим, місцевого самоврядування. Вона також проводиться за типом кредитора та за типом боргового зобов'язання.

Бюджетні права.

Державний бюджет, як було вказано раніше, має силу закону. Щодо місцевих бюджетів приймаються рішення місцевими радами. Отже всі відносини з приводу розробки проектів бюджетів, їх розгляду, затвердженню і виконанню, складанню звітів, їх розгляду і затвердження регламентуються відповідними нормативними актами. Це стосується також і розподілу функцій між ланками державної влади і управління.

Бюджетні права – це сукупність юридичних норм, які регулюють діяльність органів державної влади і управління по складанню проекту, розгляду, затвердженню і виконанню державного бюджету.

Найважливіші бюджетні права завжди обумовлюються у Конституції країни і деталізуються в інших законодавчих актах. Наприклад, до повноважень *Верховної Ради України* належить контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу. Контроль проводиться шляхом заслуховування звітів про стан виконання Державного бюджету України, зокрема звітів розпорядників бюджетних коштів. Верховна Рада України здійснює контроль за використанням коштів резервного фонду державного бюджету.

Рахункова палата контролює використання коштів Державного бюджету України; утворення, обслуговування і погашення державного боргу України; ефективність використання та управління коштами Державного бюджету України; використання бюджетних коштів у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади.

Міністерство фінансів України здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу як стосовно державного, так і місцевих бюджетів.

Державне казначейство України здійснює бухгалтерський облік всіх надходжень та витрат бюджетів; встановлює єдині правила ведення бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання бюджетів, кошторисів, видає інструктивні матеріали з даних питань та контролює їх дотримання; перевіряє відповідність платежів взятим зобов'язанням та бюджетним асигнуванням.

Державна контрольно-ревізійна служба України проводить контроль за: цільовим та ефективним використанням коштів державного та місцевих бюджетів; цільовим використанням та своєчасним поверненням кредитів, одержаних під гарантію Кабінету Міністрів України; порядком ведення бухгалтерського обліку та достовірністю звітності про виконання державного та місцевих бюджетів, кошторисів.

Певними повноваженням щодо відповідних місцевих бюджетів користуються Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи рад; коло їх повноважень визначено Бюджетним кодексом України.

Бюджетний процес.

Уся діяльність, пов'язана з функціонуванням бюджетів визначається чинним законодавством; вона має назву бюджетного процесу. Отже, *бюджетний процес* – це регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України. Бюджетний процес має чотири стадії:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд та прийняття закону про Державний бюджет, рішень про місцеві бюджети;
- 3) виконання бюджету;
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо цього.

Тривалість стадій бюджетного процесу різна в окремих країнах, але у більшості випадків весь процес триває більше, ніж 2 роки. Бюджет складається на рік, цей період має назву *бюджетного періоду*, він в Україні співпадає з календарним роком.

Організація бюджетного процесу в Україні здійснюється на підставі Бюджетного кодексу України.

Питання для закріплення матеріалу
та самостійної роботи

1. Що таке “бюджетна система” і який її склад в Україні?
2. На яких принципах засновується бюджетний устрій України?
3. Дайте характеристику бюджетним правам Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України.
4. Назвіть стадії бюджетного процесу.
5. На основі щорічних законів Про Державний бюджет України зробіть висновок: наскільки повно реалізується бюджетна політика держави.

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Бюджетна система
- Бюджетний устрій
- Бюджетні права
- Бюджетний процес
- Бюджетний період
- Бюджетна класифікація

4.3. ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ

У фінансовій системі України центральне місце займає державний бюджет, він є найбільшим централізованим фондом грошових коштів. Поряд з фінансами, державний бюджет є самостійною економічною категорією і втілює фінансові відносини, що виникають при утворенні централізованого фонду грошових ресурсів країни та його використанням на загальнодержавні потреби. Бюджетні відносини виникають між державою, з одного боку, і підприємствами, установами, організаціями, населенням – з іншого боку з приводу сплати податків, зборів, а також при використанні бюджетних коштів.

Державний бюджет, як фонд грошових коштів, має специфічні ознаки:

- великі розміри;
- має силу закону;
- у складі бюджету утворюються бюджетні резерви, що сприяє зміцненню його стійкості.

На розмір найбільшого в країні фонду грошових коштів впливають наступні чинники:

- рівень розвитку економіки, розміри виробленого валового національного продукту;
- методи господарювання (ринкові, командно-адміністративні);
- склад системи оподаткування;
- масштаби зрушень в народному господарстві, соціальних і економічних завдань, які передбачається вирішити і профінансувати за рахунок коштів бюджету.

Як інструмент впливу на розвиток економіки і соціальної сфери, бюджет завжди використовується державою і був:

- фінансовою базою для виконання покладених на неї функцій по впливу на економіку, по управлінню і обороні країни;
- найважливішим джерелом фінансування невиробничої сфери;
- інструментом для вирішення соціальних і національних проблем, джерело виплат по соціальному забезпеченню населення;
- інструментом міжтериторіального і міжгалузевого перерозподілу коштів;
- за допомогою бюджету здійснюється вплив на розвиток продуктивних сил, науково-технічний прогрес;
- з бюджету значною мірою фінансуються затрати по охороні навколишнього середовища, по зовнішньоекономічній діяльності.

При переході до ринкової економіки змінюється роль бюджету, характер бюджетних відносин, що проявляється у складі і структурі доходів та видатків. Формування доходної частини відбувається на податковій основі, все більшого значення набувають платежі від суб'єктів господарювання, в т.ч. від фізичних осіб. Змінюється співвідношення між прямими і непрямими податками в напрямку зростання поступлень від прямих податків.

Використання бюджетних коштів проходить шляхом фінансування життєвоважливих і прогресивних галузей економіки, створення необхідної інфраструктури, вирішення потреб, пов'язаних з добробутом, зайнятістю населення, соціальним забезпеченням. В умовах рин-

ку бюджетні відносини повинні будуватися таким чином, щоб здійснювати активний вплив на господарську кон'юктуру, сприяти розвитку ділової активності підприємців.

Склад *видатків Державного бюджету України*:

- 1) фінансування загальнодержавних програм по підтримці і підвищенню життєвого рівня народу, соціальний захист населення;
- 2) фінансування загальнодержавного значення установ не виробничої сфери (освіта, культура, охорона здоров'я, наука);
- 3) фінансування виробничого і невиробничого будівництва, проектно-пошукових та інших робіт відповідно до загальнодержавних програм;
- 4) оборона;
- 5) охорона навколишнього середовища;
- 6) утримання правоохоронних і митних органів, податкової та контролюючо-ревізійної служби, захисту прав споживачів, законодавчої, виконавчої, судової влади та прокуратури;
- 7) здійснення зовнішньоекономічної діяльності;
- 8) надання дотацій, субвенцій обласним бюджетам та бюджету Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя;
- 9) створення державних матеріальних та фінансових резервів;
- 10) обслуговування державного внутрішнього та зовнішнього боргів.

Формування доходів державного бюджету багато в чому залежить від методів господарювання, завдань, які вирішує держава, складу принципів побудови податкової системи.

Доходи Державного бюджету України утворюються за рахунок:

- податків, які повністю або частково надходять в бюджет у відповідності із діючими законами;
- частини доходів від приватизації державних підприємств;
- надходжень від зовнішньоекономічної діяльності;
- орендної плати за оренду майна цілісних майнових комплексів, що перебувають у загальнодержавній власності;
- внесків до тимчасово приєднаних до Державного бюджету України позабюджетних фондів;
- надходжень від внутрішніх позик;
- дивідендів, одержаних від цінних паперів, що належать державі;
- інших доходів, встановлених законодавством України.

Найбільшу питому вагу у структурі доходів Державного бюджету займають податкові поступлення, а також внески до державних цільових фондів.

Якщо наявні доходи в бюджеті недостатні для фінансування всіх необхідних потреб, то має місце *бюджетний дефіцит*, т.б. це перевищення видатків з бюджету над його доходами. Негативною рисою бюджетів України, як і більшості постсоціалістичних країн, є їх хронічна дефіцитність.

Причинами бюджетного дефіциту можуть бути:

1) значні інвестиції держави у розвиток економіки. Такий бюджетний дефіцит є наслідком не кризових явищ, а певної політики уряду, який проводить значні структурні зрушення у народному господарстві;

2) негативні, руйнівні наслідки непередбачених подій, таких як війна, катастрофа, стихійні лиха;

3) криза в економіці, яка знаходить відображення зокрема і у бюджетному дефіциті. Такий бюджетний дефіцит важче всього подолати; для цього повинні бути вжиті заходи по фінансовому оздоровленню економіки; лише за цієї умови можна розраховувати на збалансування бюджету.

Бюджетний дефіцит в Україні був "успадкований" від колишнього СРСР і причини цього негативного явища треба шукати ще на початку 1960-х років. Саме починаючи з цього часу в економіці СРСР почали нагромаджуватися певні несприятливі тенденції, які з часом і стали однією з причин його розпаду, це:

- сповільнення темпів економічного розвитку;
- недостатня ефективність економічних заходів і реформ (1964, 1965, 1979, 1985 років);
- збільшення внутрішнього державного боргу;
- зменшення надходжень валюти від зовнішньо-економічної торгівлі через погіршення кон'юнктури на ринку нафти;
- значні незавершені капітальні вкладення у народне господарство;
- заміщення фінансових ресурсів кредитними ресурсами, грошова емісія;
- руйнівні наслідки антиалкогольної компанії тощо.

Одним з найважливіших напрямків сучасної фінансової політики уряду України є досягнення сталої збалансованості бюджету. При розробці заходів по вирішенню цієї складної проблеми слід враху-

вати, що сам бюджетний дефіцит як такий не є злом. В борг жили і живуть наймогутніші країни Заходу з ринковою економікою. Головне – це розмір бюджетного дефіциту, який співставляється із величиною створеного валового національного продукту. Досвід західних країн доводить, що допустимим розміром дефіциту бюджету є 2 - 3 % ВВП; в таких межах він не тільки не дає негативних наслідків, а навіть сприяє розвитку економіки, пожвавленню ділової активності. Така практика має назву “дефіцитного фінансування”.

Шляхи подолання бюджетного дефіциту:

- оздоровлення економіки країни;
- перебудова податкової системи в напрямку зменшення податкового тягаря і стимулювання ділової активності;
- скорочення бюджетних дотацій;
- зменшення фінансування державних інвестицій;
- запровадження обов’язкового медичного страхування;
- економне і цільове витрачання бюджетних коштів;
- посилення контрольної роботи за своєчасною і повною сплатою податків;
- скорочення видатків на управління і оборону;
- використання неемісійних джерел покриття бюджетного дефіциту та ін.

В сучасних умовах дефіцит державного бюджету України законодавчо обмежується, а джерелами його покриття є державні внутрішні та зовнішні запозичення.

Бюджетний процес.

Складанню проекту закону про Державний бюджет України передувє велика і тривала підготовча робота, яка проводиться органами державної влади і управління.

Серед усіх процедур бюджетного процесу важливе місце займає визначення *Основних напрямів бюджетної політики* на наступний бюджетний період. Проект цього документу складається Кабінетом Міністрів України і подається до Верховної Ради України для проведення парламентських слухань з питань бюджетної політики, які розпочинаються 1 червня року, що передувє плановому. За результатами парламентських слухань Верховна Рада України приймає постанову про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

Проект закону про державний бюджет розробляється Міністерством фінансів України, подається на розгляд у Кабінет Міністрів України, а у разі його схвалення направляється до Верховної Ради України не пізніше 15 вересня. Не пізніше ніж 5 днів після цього Міністр фінансів України представляє проект на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Процес розгляду проекту закону про державний бюджет досить тривалий; він передбачає ухвалення відповідних рішень, проведення декількох читань проекту, у ході яких повинно бути досягнуто складання такого документу, який би відповідав вимогам чинного законодавства, визначеним напрямам бюджетної політики, базувався на основних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави.

Верховна Рада України, як найвищий законодавчий орган, затверджує Закон про Державний бюджет України, в якому вказуються:

- загальна сума доходів і загальна сума видатків;
- граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) Державного бюджету України і державного боргу на кінець наступного бюджетного періоду, повноваження щодо надання державних гарантій та їх обсяги;
- бюджетні призначення головним розпорядникам коштів Державного бюджету України за бюджетною класифікацією;
- доходи бюджету за бюджетною класифікацією;
- міжбюджетні трансферти;
- додаткові положення щодо виконання бюджету.

Затверджений Верховною Радою Закон України “Про Державний бюджет України” публікується в пресі для загального ознайомлення.

Виконання Державного бюджету України забезпечує Кабінет Міністрів України. Міністерство фінансів України здійснює загальну організацію та управління виконанням Державного бюджету України, координує діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету. В Україні застосовується казначейська форма обслуговування Державного бюджету України, згідно якої Державне казначейство України здійснює: операції з коштами держбюджету; розрахунково-касове обслуговування розпорядників бюджетних коштів, контролює бюджетні повноваження, веде бухгалтерський облік та складає звітність про виконання Державного бюджету.

Бюджетні асигнування для здійснення програм та заходів за рахунок бюджету надаються *розпорядникам бюджетних коштів*. За обся-

гом прав, вони поділяються на головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників нижчого рівня.

Головними розпорядниками коштів щодо Державного бюджету можуть бути керівники органів, уповноважених Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України забезпечувати їх діяльність, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Конституційний Суд України, Верховний Суд України тощо.

Розпорядниками коштів місцевих бюджетів можуть бути керівники місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад та їх секретарів, керівники головних управлінь, відділів та інших самостійних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад.

Після закінчення бюджетного періоду Міністерство фінансів України складає звіт про виконання Державного бюджету України, який до 1-го травня року наступного за звітним повинен бути представлений Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України, яка його розглядає і затверджує.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Яку роль відіграє державний бюджет у бюджетній системі кожної країни.
2. На які потреби витрачаються кошти державного бюджету, чи впливають вони на обсяги бюджету?
3. Назвіть основні доходи і видатки державного бюджету України.
4. На основі щорічних законів Про Державний бюджет України проаналізуйте, які зміни відбулися у структурі доходів та видатків Державного бюджету за останні роки.
5. Що Вам відомо про бюджетний дефіцит, його причини та наслідки?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Державний бюджет
- Бюджетний дефіцит

4.4. МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ

Найбільш чисельною ланкою бюджетної системи кожної країни є місцеві бюджети. В даний час в нашій державі їх нараховується майже дванадцять тисяч. Згідно Бюджетного кодексу України, до них належать: бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування. В свою чергу, бюджетами місцевого самоврядування визнаються бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Особлива роль місцевих бюджетів пов'язана з тим, що вони є фінансовою базою місцевого самоврядування, основним важелем проведення державної регіональної політики, здійснення фінансового вирівнювання. За рахунок коштів місцевих бюджетів фінансуються найбільш значні заходи держави в галузі освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, тобто всі ті витрати, які безпосередньо зачіпають інтереси широких верств населення.

Доходи місцевих бюджетів складаються з власних, закріплених доходів і бюджетних трансфертів. До *власних доходів* місцевих бюджетів належать:

- місцеві податки і збори;
- плата за землю;
- податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- податок на промисел;
- плата за забруднення навколишнього природного середовища;
- фіксований сільськогосподарський податок;
- надходження сум відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами;
- надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, що знаходяться у власності територіальної громади;
- кошти від відчуження комунального майна, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення;
- плата за оренду майнових комплексів комунальної власності;
- надходження від місцевих грошово-речових лотерей;
- плата за гарантії, надані органами місцевого самоврядування;

- гранти та дарунки;
- власні надходження бюджетних установ, що утримуються з місцевих бюджетів;
- податок на прибуток комунальних підприємств;
- платежі за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення.

До *закріплених доходів* бюджетів місцевого самоврядування включені:

- прибутковий податок з громадян;
- державне мито і єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва – у частині, що належить відповідним бюджетам;
- плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами місцевих рад;
- плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності та за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності, що справляються виконавчими органами місцевих рад;
- адміністративні штрафи, які накладаються даними органами.

Найбільше значення у формуванні доходів місцевих бюджетів мають податкові надходження і, перш за все, податок на прибуток підприємств комунальної форми власності, прибутковий податок з громадян, платежі за використання природних ресурсів. Не зважаючи на досить значний перелік місцевих податків та зборів, вони поки що не відіграють значної фіскальної ролі у формуванні місцевих бюджетів. Як правило, їх питома вага складає лише 3-4% сукупних доходів місцевих бюджетів України. Для структури дохідної частини місцевих бюджетів більшості адміністративно-територіальних одиниць характерною є висока питома вага бюджетних трансфертів, які надаються з Державного бюджету України.

Видатки місцевих бюджетів поділяються на дві групи:

- 1) видатки, які враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів;
- 2) видатки, які не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів.

Перша група видатків місцевих бюджетів відповідає повноваженням, які органи державної влади делегують органам місцевого самоврядування, а друга група видатків – власним повноваженням місцевого самоврядування.

Структура видатків місцевих бюджетів протягом останніх років засвідчує їх чітко окреслену соціальну спрямованість: на соціальний захист і соціальне забезпечення, утримання об'єктів соціально-культурної сфери (освіти, охорони здоров'я, культури, мистецтва, засобів масової інформації, молодіжні програми, фізичну культуру і спорт) витрачається майже $\frac{3}{4}$ усіх коштів місцевих бюджетів України. Але не зважаючи на те, що фінансування об'єктів соціальної та побутової інфраструктури поглинає лівову частку бюджетних коштів, їх хронічно не вистачає не тільки на розвиток даних установ, але і на належне поточне утримання.

Не менш важливим напрямком витрачання коштів місцевих бюджетів є видатки, пов'язані з економічною діяльністю місцевої влади: капітальні вкладення у промислові об'єкти комунальної власності, агропромисловий комплекс, електроенергетику та інші галузі, обслуговування комунальної системи, роботи по благоустрою, земельній реформі та землевпорядкуванню.

Бюджетний кодекс України передбачає, що внутрішня будова як державного, так і місцевих бюджетів може складатися із загального та спеціального фондів. У *загальному фонді* акумулюються кошти, які мають загальнодержавний характер і підлягають подальшому перерозподілу. У *спеціальному фонді* зосереджуються кошти бюджетних установ, у тому числі спеціальні, державних цільових фондів, які не підлягають перерозподілу і використовуються за цільовим призначенням.

Складовою частиною спеціального фонду місцевих бюджетів є *бюджет розвитку*, в якому зосереджуються бюджетні ресурси, призначені для проведення інвестиційної та інноваційної діяльності. Джерелами надходжень бюджету розвитку є: кошти від відчуження майна, яке знаходиться у комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення; надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, що знаходяться у власності територіальної громади; кошти від повернення позик, які надавалися з місцевого бюджету та відсотків, сплачених за користування позиками; кошти, що передаються з іншої частини місцевого бюджету; запозичення, які здійснюють місцеві ради; субвенції з інших бюджетів на виконання інвестиційних проектів.

Напрямки витрачання коштів бюджету розвитку: погашення основної суми боргу Автономної Республіки Крим і місцевого самоврядування (крім боргу за короткостроковими позичками, отриманими на покриття тимчасових касових розривів у процесі виконання місцевих бюджетів); капітальні вкладення; внески у статутні фонди суб'єктів підприємницької діяльності.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Які бюджети, згідно чинного законодавства, входять до складу місцевих?
2. Яке місце відведено місцевим бюджетам у складі бюджетної системи унітарної держави?
3. Назвіть основні групи доходів та видатків місцевих бюджетів України.
4. Яку роль виконують місцеві бюджети у соціально-економічному розвитку країни?
5. Як впливає процес формування доходів місцевих бюджетів та порядок використання їхніх коштів на функціонування органів місцевого самоврядування?

4.5. МІЖБЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ

У бюджетній системі України постійно виникають взаємовідносини між бюджетами різних рівнів та видів, їм притаманні великі за обсягами зустрічні потоки бюджетних ресурсів. Основними *формами* цього руху є міжбюджетні трансферти, взаємозаліки та взаєморозрахунки, об'єднання коштів бюджетів для виконання спільних проектів програм. *Суб'єктами міжбюджетних відносин* виступають органи влади і управління, до компетенції яких включені повноваження щодо складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів. І тому у Бюджетному кодексі міжбюджетні відносини розглядаються як *відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією та законами України.*

Найважливішою передумовою існування міжбюджетних відносин є необхідність здійснення перерозподілу бюджетних ресурсів усередині бюджетної системи, яка в свою чергу спричинена розбіжностями між обсягами коштів, акумульованих у бюджетах різних рівнів і видів та потребою в них.

Основою міжбюджетних відносин є розмежування доходів і видатків між рівнями бюджетної системи та видами бюджетів, проведене у відповідності до розподілу повноважень органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування. Проте, розмежування доходів, здійснене на єдиних засадах для бюджетів відповідного рівня не дає можливості збалансувати абсолютно усі бюджети. Причиною цього є значні відмінності у формуванні доходів та складі і обсягах видатків бюджетів територіальних одиниць, які мають об'єктивний характер і спричинені:

- різним рівнем економічного розвитку господарського комплексу адміністративно-територіальних одиниць і його спеціалізацією;
- різноманітністю природнокліматичних умов;
- різним екологічним станом територій;
- особливостями розташування населених пунктів, зокрема адміністративних центрів;
- насиченістю шляхами сполучення;
- кількістю населення, його віковим складом;
- сформованою протягом тривалого історичного періоду мережею об'єктів соціальної та побутової інфраструктури та їх станом тощо.

Вплив даних та багатьох інших факторів визначає різний податковий потенціал, який безпосередньо впливає на формування дохідної бази місцевих бюджетів; різну вартість послуг, що надають місцеві органи у розрізі адміністративно-територіальних одиниць; неоднакову потребу в коштах, які спрямовуються на підтримку соціально незахищених верств населення, утримання об'єктів соціально-культурної сфери і т.п.

Остаточне збалансування бюджетів одного рівня, яке неможливо провести лише шляхом розмежування їх доходів та видатків, досягається за допомогою *бюджетного регулювання*, тобто перерозподільчих процесів у межах бюджетної системи, шляхом надання коштів «бідним» у фінансовому відношенні територіям або вилучення коштів у відносно «багатих» територій.

У процесі бюджетного регулювання вирішується багато завдань основними серед яких є:

- досягнення відповідності між видатками і доходами усіх бюджетів, тобто їх збалансування;
- забезпечення рівномірності у поступленні доходів та запобігання перебоїв у фінансуванні видатків;
- створення заінтересованості органів місцевого самоврядування у повній мобілізації доходів на своїй території;
- забезпечення самостійності у використанні додатково одержаних коштів у процесі виконання місцевих бюджетів;
- перерозподіл бюджетних ресурсів між «багатими» і «бідними» у фінансовому відношенні територіями;
- ув'язка обсягів одержаної фінансової допомоги з конкретними зусиллями по мобілізації податків і зборів, залученні додаткових доходних джерел;
- здійснення фінансового вирівнювання.

В межах кожної країни об'єктивно існують розбіжності у фінансовому потенціалі окремих територій, є особливості у формуванні дохідної бази бюджетів і можливостях задоволення місцевих потреб. В зв'язку з цим видатки місцевих бюджетів у співставленні з кількістю населення можуть значно відрізнятися у територіальному розрізі. Фінансове вирівнювання спрямоване на нівелювання таких відхилень, тому що їх існування створює неоднакові умови для задоволення гарантованих державою соціальних, адміністративних та інших послуг.

У складних процесах бюджетного регулювання необхідно відокремлювати вертикальне і горизонтальне бюджетне регулювання. *Вертикальне бюджетне регулювання* має на меті забезпечення необхідними дохідними джерелами бюджетів різних рівнів у відповідності до діючого порядку розмежування повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування. Вирішення цього завдання досягається шляхом розподілу видатків між бюджетами і надання їм доходів, достатніх для фінансування визначених видатків.

Горизонтальне бюджетне регулювання покликано усунути розбіжності у рівнях бюджетної забезпеченості в розрізі бюджетів місцевого самоврядування. Іншими словами, основний зміст горизонтального бюджетного регулювання полягає у фінансовому вирівню-

ванні бюджетів в територіальному розрізі. Причому горизонтальне вирівнювання здійснюється лише в межах бюджетів територіальних громад, окремо серед міських, селищних та сільських бюджетів.

Збалансування доходів і видатків бюджетів, вирівнювання бюджетної забезпеченості територій здійснюється за допомогою особливих методів. Вибір методів бюджетного регулювання залежить від того, яким чином розмежовані доходи між ланками бюджетної системи у відповідності до поділу повноважень між державною виконавчою владою і місцевим самоврядуванням. У світовій практиці використовуються три основні способи розмежування доходів:

1) розподіл податків та інших доходів між бюджетами різних рівнів;

2) розщеплення поступлень від податків шляхом закріплення за кожним рівнем бюджетної системи конкретних часток податку в межах єдиної ставки оподаткування;

3) встановлення територіальних надбавок до загальнодержавних податків.

Застосування того чи іншого способу розмежування доходів залежить від засад побудови бюджетної системи, які у свою чергу визначаються державним устроєм країни.

В унітарних (єдиних) державах, як правило, використовуються другий і третій спосіб розмежування доходів усередині бюджетної системи. Органи місцевого самоврядування одержують власні доходи, збалансування місцевих бюджетів досягається за допомогою передачі частини зібраних на їх території загальнодержавних податків або місцевій владі надається право встановлювати надбавки до податків (у межах, визначених центральним урядом).

У федеративних країнах частіше застосовується розмежування доходів, тобто чіткий поділ податків та інших доходів між центральним бюджетом, бюджетами членів федерації і місцевими бюджетами. Крім того, для бюджетного федералізму характерна самостійність суб'єктів федерації у встановленні власних податків – фіскальний федералізм. При цьому поступлення доходів можуть також розщеплюватися між окремими ланками бюджетної системи, які відповідають різним рівням управління.

В Україні з її перехідною економікою бюджетна система в перші роки після здобуття незалежності мала багато рис, успадкованих від бюджетної системи колишнього СРСР, зокрема їй була притаманна

практика розщеплення податків між різними рівнями бюджетів, яка сформувалася внаслідок зміцнення централізованих засад в управлінні країною, обмеження прав місцевих органів влади. Розмежування доходів між ланками бюджетної системи в нашій країні до недавнього часу представляло симбіоз першого і другого з відзначених методів.

До 1997 р. переважно використовувався метод розщеплення податків між Державним бюджетом України і місцевими бюджетами; у 1997-1998 рр. намітилася тенденція до розподілу податків: у Державний бюджет України були передані непрямі податки, у місцеві бюджети – прямі; у 1999 р. знову відбулося повернення до системи розщеплень податкових надходжень. У 2000-2002 рр. діє система розподілу податкових надходжень.

Протягом тривалого часу у вітчизняній бюджетній практиці застосовувалися наступні два методи бюджетного регулювання: 1) метод відсоткових відрахувань від загальнодержавних податків та доходів, які надходять на території місцевого бюджету; 2) надання фінансової допомоги бюджетам у певній визначеній сумі (бюджетні трансферти). В даний час перевага віддана трансфертам.

Трансферти – це кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету в інший. Міжбюджетні трансферти поділяються на чотири види.

Перший вид – це *дотації вирівнювання*, які надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам. Основною метою даного виду трансфертів є здійснення вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який її отримує, тобто, у кінцевому підсумку, проведення фінансового вирівнювання.

Другий вид міжбюджетних трансфертів – це *субвенції*; вони можуть надаватися як з державного, так і місцевих бюджетів. Характерною ознакою субвенцій є цільове використання одержаних коштів, основні напрямки якого визначено:

- здійснення програм соціального захисту;
- компенсація втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, встановлених державою;
- виконання інвестиційних проектів;
- утримання об'єктів спільного користування чи ліквідація негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування;

- виконання власних повноважень територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;

- інші цілі.

Третій вид трансфертів представляє *передачу коштів* до державного або місцевого бюджету з інших місцевих бюджетів у випадках, коли прогностичні показники доходів місцевого бюджету перевищують розрахунковий обсяг видатків. Четвертий вид міжбюджетних трансфертів – це *інші дотації*, які надаються з державного бюджету до місцевих бюджетів.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Які відносини виникають всередині бюджетної системи між бюджетами різних рівнів та видів?
2. Що таке “бюджетне регулювання”, яка його мета та методи?
3. На прикладі закону Про Державний бюджет України дайте характеристику діючому механізму бюджетного регулювання.
4. На основі щорічних законів про Державний бюджет України прослідкуйте, як проходить розвиток механізму бюджетного регулювання.
5. У чому полягають відмінності між дотаціями та субвенціями?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Міжбюджетні відносини
- Бюджетне регулювання
- Фінансове вирівнювання
- Трансферти
- Дотації
- Субвенції

4.6. ДЕРЖАВНІ ЦІЛЬОВІ ФОНДИ

Державні цільові фонди – це сукупність фондів грошових коштів, які знаходяться в розпорядженні центральних органів влади та у органів місцевого самоврядування. Фонди мають цільове призначення, яке втілюється як у чітко визначених джерелах утворення, так і в

напрямках використання коштів. Державні цільові фонди є однією з ланок державних фінансів, порядок їх формування та витрачання регламентується законодавчими актами.

Історично цільові фонди з'явилися раніше бюджету, як єдиного державного фонду грошових ресурсів. Це були спеціальні фонди або особливі рахунки. Кількість їх постійно коливалася, більшість мали тимчасовий характер і разом із виконанням намічених цілей ліквідувалися.

Велика кількість фондів сприяла розпорошеності коштів, послабленню контролю за їх використанням, і тому з'явився бюджет як джерело фінансування потреб держави, пов'язаних з виконанням нею головних своїх функцій: втручання в економіку, управління, соціального захисту населення та оборони.

У колишньому СРСР державний бюджет поглинув і об'єднав в собі цільові фонди і став єдиним і найбільшим централізованим фондом державних ресурсів, що на певних етапах було доцільним, але з часом перестало відповідати потребам розвитку країни. В умовах дефіциту коштів бюджет виявився неспроможним профінансувати всі потреби держави. І тому почався зворотний процес відокремлення від державного бюджету спеціальних фондів, в першу чергу, з чітко визначеними дохідними джерелами. Першим фондом, який був відокремлений від бюджету, став Пенсійний фонд.

В сучасних умовах розвитку незалежної України значення державних цільових фондів, поряд із бюджетом, значно зростає. Їх існування є необхідним і доцільним, це пов'язано із наступним:

1) у органів державної влади і управління, що формують цільові фонди, з'являються додаткові джерела фінансування своїх потреб понад бюджетні кошти;

2) існування одного централізованого фонду грошових ресурсів недостатнє для задоволення всіх державних потреб;

3) при наявності перевищення доходів над видатками цільових фондів кошти можуть бути використані для покриття бюджетного дефіциту;

4) з'являється можливість з більшою ефективністю проводити контрольну роботу за цільовим використанням державних коштів.

Державні цільові фонди можуть утворюватися:

- шляхом відокремлення із державного бюджету окремих видатків, що мають велике значення,

• формуванням спеціальних фондів з самостійними джерелами доходів.

Мобілізація коштів до державних цільових фондів здійснюється через:

- спеціальні збори (як правило обов'язкові);
- добровільні внески і пожертвування;
- позики;
- кредити;
- направлення коштів із бюджету.

В залежності від рівня, на якому утворюються спеціальні фонди, вони можуть бути:

- ◆ *державними;*
- ◆ *місцевими.*

В залежності від напрямків використання існують фонди:

- *економічні;*
- *соціальні;*
- *науково-дослідні;*
- *страхові;*
- *міждержавні та інші.*

В Україні до економічних державних цільових фондів можна віднести: Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України, Фонд охорони праці, Фонд розвитку та захисту конкуренції, Фонд підтримки селянських (фермерських) господарств.

Соціальні фонди: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд загальнообов'язкового соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Фонд соціального захисту інвалідів.

Державний інноваційний фонд є науково-дослідним.

Пенсійний фонд України був створений у 1991 році. Завдання, які поставлені перед фондом:

- пенсійне забезпечення населення;
- фінансування програм по підтримці пенсіонерів та інвалідів;

– міжнародне співробітництво з проблем пенсійного забезпечення тощо.

Джерелами утворення Пенсійного фонду України є:

- ◆ обов'язкові внески суб'єктів господарювання і громадян;
- ◆ кошти з Державного бюджету України, призначені для виплат пенсій військовослужбовцям;
- ◆ добровільні внески і пожертвування;
- ◆ інші надходження.

Суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, їх об'єднання, філії, відділення, бюджетні, громадські та інші установи і організації, фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності перераховують в Пенсійний фонд збори на обов'язкове державне пенсійне страхування в розмірі 32 відсотки від фактичних витрат на оплату праці.

Громадяни, які працюють на умовах трудового договору, а також які виконують роботи згідно з цивільно-правовими договорами, в тому числі члени творчих спілок сплачують збір на обов'язкове державне пенсійне страхування в розмірі 1-2 відсотка сукупного оподаткованого доходу, обчисленого згідно законодавству України.

Для підприємств, установ і організацій, де працюють інваліди збір в Пенсійний фонд визначається окремо за ставкою 4 відсотки від фактичних витрат на оплату праці для працюючих інвалідів та за ставкою 32 відсотки для інших працівників підприємства. Крім того збір на обов'язкове державне пенсійне страхування сплачується окремими видами господарських операцій, наприклад, з доходів від продажу ювелірних виробів, легкових автомобілів, нерухомого майна тощо.

Кошти, акумульовані у Пенсійному фонді України, спрямовуються на виплату:

- пенсій (трудових і соціальних);
- пенсій військовослужбовцям;
- допомог непрацюючим матерям по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку;

– допомог на поховання непрацюючих пенсіонерів та ін.

Державні пенсії можуть бути наступних видів:

1) *трудові*, т.б. зароблені суспільно-корисною працею:

- за віком;
- по інвалідності;

– в разі втрати годувальника;

– за вислугу років.

2) *соціальні*, які надаються непрацездатним при відсутності у них права на трудову пенсію.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності створений для керівництва та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, для справляння збору і акумуляції страхових внесків та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та відповідних соціальних послуг. Усі застраховані особи є членами фонду.

Даний фонд є некомерційною самоврядною організацією, юридичною особою. Держава виступає гарантом надання матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам, стабільної діяльності фонду.

Джерелами формування коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням є:

◆ страхові внески страхувальників-роботодавців і застрахованих осіб;

◆ суми не прийнятих до зарахування витрат страхувальника за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, пеня, штрафи та інші фінансові санкції, застосовані до страхувальників та посадових осіб;

◆ благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;

◆ асигнування з Державного бюджету України;

◆ прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів фонду, в т.ч. резерв страхових коштів фонду на депозитному рахунку;

◆ інші надходження.

Кошти фонду не включаються до Державного бюджету України, не підлягають вилученню та використовуються тільки за цільовим призначенням. У разі невикористання в поточному році вони переходять на наступний фінансовий рік.

Для забезпечення фінансової стабільності фонду утворюється резерв страхових коштів у сумі, необхідній для фінансування усіх видів матеріального забезпечення в розрахунку на місяць.

Кошти фонду використовуються на:

- 1) виплату застрахованим особам допомоги по тимчасовій непрацездатності, вагітності та пологах, при народженні дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на поховання;
- 2) фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих та членів їх сімей;
- 3) утворення резерву страхових коштів;
- 4) забезпечення поточної діяльності та утримання органів фонду, розвиток його матеріально-технічної бази.

Розмір страхових внесків визначається Верховною Радою України, встановлюється у відсотках:

- для роботодавців – до сум фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян;

- для найманих працівників – до сум оплати праці, які підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян;

- для громадян України, які працюють за межами України і не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, а також для громадян, які забезпечують себе роботою самостійно – до сум оподаткованого доходу (прибутку).

За рахунок фонду здійснюються такі види матеріального забезпечення та соціальних послуг:

- 1) допомога по тимчасовій непрацездатності, включаючи догляд за хворою дитиною;
- 2) допомога по вагітності та пологах;
- 3) допомога при народженні дитини;
- 4) допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- 5) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);
- 6) забезпечення оздоровчих заходів (оплата путівок на санаторно-курортне лікування застрахованим особам та членам їх сімей, до дитячих оздоровчих закладів, утримання санаторіїв-профілакторіїв, надання соціальних послуг у позашкільній роботі з дітьми).

Допомога по тимчасовій непрацездатності надається на підставі листка непрацездатності, з врахуванням загального трудового стажу працівника в наступних розмірах:

1) 100% середньої заробітної плати (доходу) - працівникам, які мають загальний трудовий стаж 8 і більше років; працівникам, у яких тимчасова непрацездатність настала внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання; працівникам, які мають на утриманні трьох і більше дітей до 16 років; ветеранам війни; працівникам, віднесеним до 1-4 категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та деяким іншим категоріям працівників.

2) 80% середньої заробітної плати (доходу) працівникам, які мають загальний трудовий стаж від 5 до 8 років.

3) 60% середньої заробітної плати (доходу) працівникам, які мають загальний трудовий стаж до 5 років.

Допомога по вагітності та пологах надається застрахованій особі у розмірі 100% середньої заробітної плати (доходу) і не залежить від трудового стажу.

Застрахованим особам (одному з батьків дитини, усиновителю чи опікуну) надається одноразова *допомога при народженні дитини*. Розмір допомоги встановлюється правлінням фонду, але не менше встановленого прожиткового мінімуму.

Допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надаються застрахованим особам (одному з батьків дитини, усиновителю, бабі, діду, іншому родичу або опікуну). Розмір допомоги встановлюється правлінням фонду, але не менше встановленого прожиткового мінімуму.

Допомоги на поховання надаються у разі смерті застрахованої особи, а також членів сім'ї, які перебували на її утриманні. Допомога надається фізичним або юридичним особам, які здійснили поховання. Розмір допомоги встановлюється правлінням фонду, але не менше встановленого прожиткового мінімуму.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (Фонд соціального страхування від нещасних випадків) є некомерційною самоврядною організацією, юридичною особою, має свій статут, правління та виконавчу дирекцію. Управління фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.

Основними завданнями фонду є:

– проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю працюючих (застрахованих);

– відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань;

– відшкодування матеріальної та моральної шкоди застрахованим та членам їх сімей.

Фінансування Фонду соціального страхування від нещасних випадків проводиться за рахунок:

- внесків роботодавців. Підприємства відносять внески на валові витрати виробництва, бюджетні установи та організації здійснюють внески за рахунок асигнувань, виділених на їх утримання;

- капіталізованих платежів, що надходять у випадках ліквідації страхувальників (роботодавців);

- прибутку, одержаного від тимчасово вільних коштів фонду на депозитних рахунках;

- коштів, одержаних від стягнення штрафів і пені з підприємств, а також з працівників, винних у порушенні вимог законодавства з охорони праці;

- добровільних внесків та інших надходжень.

Працівники не несуть ніяких витрат на страхування від нещасного випадку. Кошти Фонду соціального страхування від нещасних випадків не включаються до складу Державного бюджету України, використовуються виключно за їх цільовим призначенням.

Розміри обов'язкових внесків встановлюються законом, вони диференційовані по групах галузей економіки (видах робіт) залежно від класу професійного ризику виробництва. Загалом сума страхових внесків, яка надходить до фонду, повинна бути достатньою для: забезпечення виконання завдань, поставлених перед фондом; створення резерву коштів; покриття витрат, пов'язаних із здійсненням соціального страхування від нещасних випадків.

Розміри обов'язкових внесків обчислюються у відсотках:

- 1) для підприємств – до річного фактичного обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) за винятком ПДВ та акцизного збору;

- 2) для бюджетних установ та організацій – до річної суми фактичних витрат на оплату праці та інших виплат найманим працівникам, що підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян.

З метою встановлення зацікавленості у зниженні рівня професійних захворювань, запобіганню нещасних випадків чинним механізмом визначення розміру страхових внесків передбачено застосування *знижок* (за низькі рівні травматизму, професійної захворюваності та належний стан охорони праці) та *надбавок* до внесків (за високі рівні травматизму, професійної захворюваності та неналежний стан охорони праці). Розмір знижки та надбавки не може перевищувати 50% встановленого страхового тарифу.

За рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків здійснюються наступні виплати:

- щомісячні страхові виплати втраченого заробітку залежно від ступеня втрати професійної працездатності;
- страхові виплати одноразової допомоги потерпілому;
- страхові виплати пенсій по інвалідності потерпілому;
- страхові виплати пенсій у зв'язку з втратою годувальника;
- страхові виплати дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;
- страхові виплати на медичну та соціальну допомогу.

Фонд загальнообов'язкового соціального страхування України на випадок безробіття створений для управління страхуванням на випадок безробіття; справляння збору та акумуляції страхових внесків; контролю за використанням коштів; виплати забезпечення та надання передбачених законодавством соціальних послуг. Даний фонд є централізованим страховим фондом, некомерційною самоврядною організацією. Причому держава виступає гарантом забезпечення застрахованих осіб та наданням їх відповідних соціальних послуг фондом. Кошти фонду не включаються до складу Державного бюджету України. Усі застраховані особи є членами фонду.

Управління фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців. Джерелами формування фонду є:

- страхові внески страхувальників – роботодавців, застрахованих осіб;
- асигнування з державного бюджету;
- суми фінансових санкцій до підприємств, організацій, установ та фізичних осіб за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів фонду, недотримання законодавства

про зайнятість населення, а також суми адміністративних штрафів накладених на посадових осіб та громадян за такі порушення;

- благодійні внески підприємств, організацій, установ та фізичних осіб;

- інші надходження.

Кошти фонду використовуються на:

- виплату забезпечення та надання відповідних соціальних послуг;

- відшкодування Пенсійному фонду України, пов'язаних з достроковим виходом осіб на пенсію;

- фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності дирекції фонду та її робочих органів, управління фондом, розвитку його матеріальної та інформаційної бази;

- створення резерву коштів фонду (у розмірі не більше ніж суми виплат допомог по безробіттю в розрахунок на місяць).

Виплата допомог по безробіттю проводиться у першочерговому порядку, такі видатки є захищеними.

Розміри страхових внесків встановлюються щорічно. Кошти, які надходять до фонду, повинні бути достатніми для: виплати застрахованим особам забезпечення та надання відповідних соціальних послуг; створення резерву коштів; покриття витрат, пов'язаних з діяльністю фонду.

Розміри страхових внесків встановлюються:

- для роботодавця – у відсотках до сум фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян;

- для найманих працівників – у відсотках до сум оплати праці, які підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян;

- для громадян України, які працюють за межами України і не перебувають в системі соціального страхування на випадок безробіття країни, в якій вони перебувають, а також для громадян, які забезпечують себе роботою самостійно і фізичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності, осіб, які виконують роботи згідно з цивільно-правовими угодами – у відсотках до сум оподаткованого доходу (прибутку).

Роботодавці - суб'єкти підприємницької діяльності відносять страхові внески на валові витрати, суми страхових внесків виключаються з доходів працівників, що підлягають обкладанню прибутко-

вим податком з громадян. Роботодавці, діяльність яких фінансується за рахунок державного і місцевих бюджетів, сплачують страхові внески з коштів, передбачених на ці цілі.

З фонду виплачуються такі основні *види допомог*:

- допомоги по безробіттю;
- допомоги по частковому безробіттю;
- матеріальні допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації;
- матеріальні допомоги по безробіттю;
- одноразові матеріальні допомоги;
- допомоги на поховання.

Допомоги по безробіттю визначаються у відсотках до середньої заробітної плати застрахованих осіб та залежно від трудового стажу:

- до 2 років – 50%;
- від 2 до 6 років – 55%;
- від 6 до 10 років – 60%;
- понад 10 років – 70%.

Допомога по безробіттю виплачується залежно від тривалості безробіття у відсотках до визначеного розміру допомоги:

- перші 90 календарних днів – 100%;
- протягом наступних 90 календарних днів – 80%;
- у подальшому – 70%.

Допомога по безробіттю виплачується з 8 дня після реєстрації застрахованої особи в державній службі зайнятості. Загальна тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати 360 календарних днів протягом 2 років, а для осіб передпенсійного віку (за 2 роки до настання права на пенсію) – 720 календарних днів.

Допомоги по частковому безробіттю надаються застрахованим особам у разі втрати ними частини заробітної плати внаслідок вимушеного тимчасового скорочення нормальної чи встановленої на підприємстві тривалості робочого часу та перерви в отриманні заробітної плати чи скороченні її розмірів у зв'язку з тимчасовим припиненням виробництва без переривання трудових відносин з причин економічного, технологічного та структурного характеру.

Допомога по частковому безробіттю працівнику встановлюється за кожну годину простою із розрахунку двох третин тарифної ставки (окладу) встановленого працівникові розряду і її розмір не може перевищувати прожиткового мінімуму. Допомога надається з першого

дня простою, тривалість її виплати не може перевищувати 180 календарних днів протягом року.

Матеріальні допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації виплачуються з першого дня навчання. Тривалість виплати матеріальної допомоги зараховується до загальної тривалості виплати допомоги по безробіттю і не може перевищувати.

Матеріальні допомоги по безробіттю надаються безробітним, у яких закінчився строк виплати допомоги по безробіттю за умови, що середньомісячний сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує встановленого прожиткового мінімуму. Такий вид допомог надається протягом 180 календарних днів у розмірі 75% встановленого прожиткового мінімуму.

Одноразові матеріальні допомоги можуть надаватися безробітним, у яких закінчився строк виплати матеріальної допомоги по безробіттю, або непрацездатним особам, які перебувають на їх утриманні за умови, що середньомісячний сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує встановленого прожиткового мінімуму. Розмір одноразової матеріальної допомоги – 50% встановленого прожиткового мінімуму.

Допомоги на поховання виплачується у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні. Надається особам, які здійснюють поховання, у розмірі прожиткового мінімуму.

Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення був утворений в зв'язку із необхідністю фінансування потреб, пов'язаних з подоланням наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС. До 1999 р. фонд формувався за рахунок:

- обов'язкових внесків суб'єктів господарювання;
- добровільних внесків і пожертвувань.

Починаючи з 1999 р. скасовані обов'язкові внески суб'єктів господарювання до фонду Чорнобиля, який в даний час утворюється за рахунок коштів Державного бюджету України та включається до його складу.

Кошти фонду Чорнобиля використовуються виключно на фінансування заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, а саме на:

- витрати на соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- державні капітальні вкладення;
- фінансування самостійного переселення громадян з радіоактивно забруднених територій і будівництво житла для громадян, віднесених до категорії 1;
- витрати на забезпечення робіт у зоні відчуження;
- інші цільові програми.

Перелік видатків на здійснення вищевказаних заходів щорічно затверджується законом Про Державний бюджет України. Головним розпорядником коштів фонду Чорнобиля є Міністерство з надзвичайних ситуацій.

Фонд України соціального захисту інвалідів. Законом України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” передбачено встановлення для всіх підприємств, установ і організацій (незалежно від форм власності) нормативів робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів у розмірі не менше 4% загальної чисельності працюючих станом на початок року.

У разі недотримання цієї вимоги, підприємство зобов’язане щорічно відраховувати до названого Фонду цільові кошти на створення робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів і здійснення заходів щодо їх соціально-трудової та професійної реабілітації у сумі середньорічної заробітної плати за кожне незайняте інвалідом місце.

Фонд формується за рахунок:

- коштів, що передаються з державного бюджету для проведення державних заходів щодо соціального захисту інвалідів;
- надходжень від підприємств, установ і організацій, що не забезпечили додержання встановлених нормативів робочих місць для працевлаштування інвалідів;
- благодійних внесків організацій, трудових колективів і громадян;
- відтворення позабюджетних коштів;
- інших надходжень.

Використання коштів фонду визначено за напрямками в залежності від джерел їх формування. Так, кошти, що передаються з державного бюджету, використовуються на оплату автомобілів та крісел-колясок для інвалідів, протезно-ортопедичних засобів, засобів реабі-

літації, путівок на санаторно-курортне лікування, надання матеріальної допомоги тощо. Цільові надходження від підприємств використовуються на фінансування заходів щодо соціально-трудової і професійної реабілітації та ін. Благодійні внески використовуються на заходи щодо соціального захисту інвалідів та фінансове забезпечення виконання державних програм соціального захисту інвалідів.

Державний інноваційний фонд був утворений з метою фінансування і матеріально-технічної підтримки заходів і забезпечення розвитку та використання досягнень науки і техніки.

Основні завдання фонду:

- державна фінансова, інвестиційна та матеріально-технічна підтримка впровадження нових технологій у виробництво;
- технічне переоснащення підприємств;
- сприяння випуску продукції, здатної замінити імпортні товари;
- відбір інноваційних проектів.

В останні роки кошти Державного інноваційного фонду включаються до складу доходів і видатків Державного бюджету України без зміни їх цільового призначення.

Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України є центральною, науково-методичною, консультативною та координуючою установою, утвореною при Президентові України для підтримки місцевого самоврядування.

Основними завданнями фонду є:

- надання науково-методичної та консультативної допомоги у становленні та розвитку місцевого самоврядування;
- координація зусиль вітчизняних асоціацій та інших громадських організацій з вказаних проблем;
- сприяння органам місцевого самоврядування у розвитку демократичних форм і методів їхньої роботи;
- сприяння утвердженню правових засад у діяльності органів місцевого самоврядування;
- вироблення на основі вітчизняного і міжнародного досвіду пропозицій і рекомендацій.

Фінансування видатків на утримання фонду здійснюється за рахунок Державного бюджету України. Іншими джерелами надходжень фонду є:

- кошти, які об'єднуються фондом на договірних засадах з органами місцевого самоврядування та їх асоціаціями, а також централь-

ними і місцевими органами державної виконавчої влади та іншими установами для реалізації заходів та програм розвитку і підтримки місцевого самоврядування;

- банківські кредити;
- добровільні внески і пожертвування;
- зарубіжна та міжнародна фінансова підтримка;
- надходження від виконання госпрозрахункових договорів та проведення заходів;
- дохід від реалізації науково-дослідної, інформаційно-довідкової, видавничої та іншої продукції, надання платних послуг юридичним та фізичним особам.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи.

1. Якими рисами характеризуються державні цільові фонди і їх місце у фінансовій системі?
2. Чим пояснюється необхідність функціонування системи державних цільових фондів поряд із бюджетною системою?
3. За якими ознаками можна згрупувати державні цільові фонди?
4. Які фонди утворюють місцеві органи влади і управління та їх цільове використання?
5. Проаналізуйте розвиток системи державних цільових фондів в Україні та вкажіть найважливіші проблеми.

4.7. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ

Однією з ланок державних фінансів України є державний кредит як сукупність відносин, в яких держава виступає в ролі позичальника коштів, кредитора і гаранта. Переважно держава виступає в ролі боржника і позичальника, при цьому за допомогою державного кредиту залучаються вільні фінансові ресурси суб'єктів підприємницької діяльності та громадян, які використовуються для задоволення державних потреб.

Держава може виступати в ролі кредитора, надаючи позики юридичним і фізичним особам, а також гаранта – в тих випадках, коли бере на себе відповідальність за погашення позик та виконання інших зобов'язань, які взяли фізичні та юридичні особи.

Існування державного кредиту пов'язано з постійним протиріччям між зростаючими завданнями і потребами держави та наявними фінансовими ресурсами. Історично державний кредит з'явився для задоволення виняткових потреб держави, які неможливо задовольнити постійними «звичайними» джерелами доходів: податками, доходами від державного майна, державної монополії на певні види діяльності. Такі потреби в основному виникали під час війн, стихійного лиха, а з часом – при фінансових труднощах, обумовлених циклічним характером економічного розвитку, зміною урядів, революційними потрясіннями.

Під час формування державних господарств (до другої половини XIX ст.) частіше всього для фінансування виняткових потреб залучалися домени, т.б. здійснювався продаж державного майна (землі, будинків та ін.), а одержані кошти спрямовувалися на задоволення надзвичайних потреб. Використовувався і такий метод отримання додаткових доходів як збільшення податків, щоправда воно мало свої межі, отже і не могло задовольняти нові, постійно зростаючі державні потреби.

Іншими нетрадиційними і надзвичайними джерелами доходів були нагромаджені запаси металевих грошей, майно *фінанс'є* (відкупщиків державних податків), яке час від часу конфісковувалося при скаргах на значні зловживання цих скарбників. Паперові гроші також давали дохід у випадках, коли виникали особливі потреби держави. Зловживання при надмірному друкуванні паперових грошей ще у першій чверті XVIII ст. у Франції вперше призвели до значних економічних потрясінь і інфляції.

Ганебною плямою в історії цивілізованих держав був грабунок євреїв, який також переслідував фіскальну мету. В періоди гострого безгрошів'я держава конфісковувала їх майно, запроваджувала особливі податки на євреїв або стягувала загальноновстановлені податки але у підвищеному розмірі.

Головною причиною наявності державного кредиту в сучасних умовах є необхідність фінансування постійно зростаючих державних видатків. І тому, перш за все, кошти що залучаються за допомогою державного кредиту передаються органам державного управління для покриття бюджетного дефіциту. Така практика є більш доцільною у порівнянні з емісією грошей, наслідком якої є посилення інфляції.

В Україні вперше у 1995 році було здійснено фінансування дефіциту Державного бюджету шляхом проведення державної позики. І

починаючи з цього часу уряд не вдавався до емісії грошових знаків для покриття дефіциту Державного бюджету України. Згідно Бюджетного кодексу України джерелами фінансування дефіциту бюджетів є державні внутрішні та зовнішні запозичення, внутрішні запозичення органів влади Автономної Республіки Крим, внутрішні та зовнішні запозичення органів місцевого самоврядування.

У державного і банківського кредиту є спільні засади функціонування, справа в тому, що вони надаються на принципах поверненості, строковості і платності. Відмінність банківського кредиту полягає у тому, що він призначений у більшості випадків для задоволення виробничих потреб суб'єктів господарювання. Державний кредит призначений для задоволення потреб державних органів влади і управління.

Державний кредит може бути внутрішнім і зовнішнім. Основні форми *внутрішнього державного кредиту*:

- державні позики;
- використання частини вкладів населення в ощадних установах;
- грошово-речові лотереї;
- використання коштів державного позичкового фонду.

Найбільш поширена форма державного кредиту – це *державні позики*. Вони можуть випускатися центральними і місцевими органами державної влади. В залежності від строку, на який здійснено випуск, розрізняють короткострокові (до 1 року), середньострокові (від 1 до 5 років) і довгострокові (понад 5 років) позики. Під час економічних криз та інфляції переважають короткострокові і середньострокові державні позики.

Розміщення державних позик може проходити на добровільних засадах (виключно так відбувається в умовах ринку) і примусовим шляхом. Примусові облігації і формально добровільні (по підписці) використовувалися в нашій країні в складні періоди війни і післявоєнного відновлення народного господарства. В цілому такі методи розміщення державних позик притаманні лише тоталітарним системам.

Формами випуску державних позик можуть бути готівка (емісія державних цінних паперів) і безготівка (шляхом записів на відповідних рахунках). Державні цінні папери бувають іменними і на пред'явника. Перші випуски облігацій внутрішньої державної позики 1995 року в Україні були проведені безготівковим шляхом. Коло вла-

сників, серед яких розміщуються державні цінні папери, визначається умовами випуску і ними можуть бути: лише юридичні або фізичні особи, чи юридичні і фізичні особи.

Обіг цінних паперів державної позики може мати обмеження, і тому позики бувають ринкові (вільно купуються і продаються), неринкові (мають обмеження по купівлі і продажу або без права обігу – не можуть змінювати свого власника).

Виплата доходу по державних позиках може здійснюватися у вигляді процентів, виграшів. У 1990 році в СРСР була випущена цільова позика, погашення якої передбачалося провести через надання власникам облігацій товарів народного споживання довготермінового використання (автомобілів, телевізорів, холодильників тощо).

Погашення позик може проходити одночасно для всіх випущених позик (ординарні позики) або серійно (деякими частинами через певні проміжки часу). Крім того, при наявності коштів держава може вдаватися до дострокового погашення державних позик. Класифікація державних позик за вказаними ознаками наведена в таблиці 6.

Таблиця 6

Класифікація державних позик

№ п/п	Ознака класифікації	Види позик
1.	За правом випуску	державні місцеві (муніципальні)
2.	За формою випуску	готівкові безготівкові
3.	За власниками, серед яких розповсюджуються позики.	розміщені серед юридичних осіб розміщені серед населення серед юридичних і фізичних осіб
4.	За методами розміщення	добровільні примусові
5.	За виплатою доходу	процентні виграшні виграшно-процентні безпрограшні безпроцентні (цільові)
6.	За характером обігу	ринкові неринкові

7.	За строками погашення	короткострокові середньострокові довгострокові
8.	За способом погашення	серійні ординарні з достроковим погашенням

Найбільшого розповсюдження серед державних цінних паперів у практиці ринкових країн набули облігації та казначейські зобов'язання, які є борговими цінними паперами, що засвідчують внесення їхніми власниками коштів, дають право на отримання доходу, а також на повернення коштів після визначеного строку. Відмінності між облігаціями і казначейськими зобов'язаннями зазначені в таблиці 7.

Таблиця 7

Відмінності між облігаціями і казначейськими зобов'язаннями

Облігації	Казначейські зобов'язання
<u>Мета випуску:</u> поповнення бюджету поповнення цільових фондів спеціальні цілі	поповнення бюджету
<u>Виплата доходу:</u> у фіксованих процентах виграші безпроцентні	у фіксованих процентах
<u>Характер обороту:</u> вільно або обмежено обертаються у населення і юридичних осіб	реалізуються серед населення

Активне використання позик як форми державного кредиту розпочалося в Україні в 1995 році. Перша емісія облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) 1995 року була здійснена безготівковим шляхом – через записи на рахунках інвесторів. Облігації були випущені короткострокові на 3-6 місяців, процентна ставка доходності 140% річних, номінальна вартість однієї облігації становила 100 млн. крб.

У наступних випусках ОВДП доходність облігацій зменшувалась у відповідності із зниженням ставки рефінансування НБУ. Пізніше

ринок державних облігацій доповнився облігаціями, що випускаються на 9, 12 і 18 місяців. В умовах становлення ринку цінних паперів, як свідчить досвід ринкових країн, доцільно випускати короткострокові державні цінні папери, що сприяє зміцненню довіри до держави і не приводить до знецінення грошових коштів власників облігацій.

Крім випуску позик, держава використовує кошти населення, розміщені в ощадних установах. Це є ще однією, досить розповсюдженою формою державного кредиту, яка супроводжується випуском цінних паперів (ощадних сертифікатів) або безоблігаційних позик.

Грошово-речові лотереї, як форма державного кредиту, мають тривалу історію. Вони досить активно використовувались в СРСР для поповнення доходів бюджетів. В Україні у 1998 р. була прийнята постанова Кабінету Міністрів України «Про сприяння розвитку державної системи лотерей в Україні», яка визначає умови і правила розповсюдження державних лотерей.

Так, встановлено, що призовий фонд державних лотерей повинен бути не меншим ніж 50 відсотків від суми отриманих доходів. Крім того, до Державного бюджету України перераховується 30 відсотків доходів, що залишаються після виплат призового фонду у розпорядженні підприємств, установ чи організацій, які одержали право на проведення державної грошової лотереї.

Лотерея може проводитися як із застосуванням лотерейних білетів, так і через електронне обладнання, використання якого дозволяє замінити лотерейні білети іншими документами або в інший спосіб засвідчувати участь у грі та надавати право на одержання виграшу. Лотерейні білети виготовляються за ліцензією Міністерства фінансів України і є бланками документа суворої звітності. Білети розповсюджуються при дотриманні принципу добровільності. Розповсюджувачам забороняється обумовлювати продаж окремих товарів та надання послуг обов'язковим придбанням лотерейних білетів. Контроль за дотримання правил розповсюдження лотерей покладено на Міністерство фінансів України.

У тоталітарних системах поширеною формою державного кредиту є використання державою для фінансування своїх потреб коштів державного позичкового фонду. Але в результаті відбувається заміщення фінансових ресурсів кредитними ресурсами. Це економічно недоцільно, тому що сприяє загостренню фінансової кризи і посиленню інфляції.

Функціонування і розвиток державного кредиту веде до утворення *державного боргу*, який визначається як загальна сума заборгованості держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), що складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань, включаючи боргові зобов'язання, які вступають в дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору.

Державний борг складається з державного внутрішнього і державного зовнішнього боргу. У відповідності до чинного законодавства, державний внутрішній борг гарантується всім майном, що перебуває у загальнодержавній власності.

До складу державного внутрішнього боргу України входять позичання Уряду України і позичання, здійснені при безумовній гарантії Уряду, для забезпечення фінансування загальнодержавних програм. Борг складається із заборгованості минулих років та заборгованості, що знову виникає по боргових зобов'язаннях Уряду України.

Борговими зобов'язаннями є:

- випущені Урядом України цінні папери (облігації і казначейські зобов'язання);
- інші зобов'язання в грошовій формі;
- одержані кредити.

Відомості про стан і розміри державного внутрішнього боргу України щорічно публікуються Міністерством фінансів у загальнодоступному виданні. Щорічними законами про Державний бюджет України встановлюється граничний розмір державного внутрішнього та зовнішнього боргу України. Чинним законодавством встановлено, що величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати 60 відсотків фактичного річного обсягу валового внутрішнього продукту України.

Управління державним боргом покладено на Міністерство фінансів України, а в його складі – на Державне казначейство. Діяльність по управлінню державним боргом охоплює:

- випуск нових позик, визначення умов їх випуску;
- виплату доходу за раніше випущеними позиками;
- погашення позик;
- зміну умов раніше випущених позик.

Контроль за утворенням, обслуговуванням та погашенням державного боргу України здійснює Рахункова палата.

Питання для закріплення матеріалу
та самостійної роботи

1. Що таке “державний кредит” і в яких формах він здійснюється в умовах ринкової економіки?
2. Який зв’язок державного кредиту з бюджетним дефіцитом?
3. Які види державних позик Ви знаєте?
4. На яких умовах здійснюється випуск державних облігацій в Україні?
5. Що таке “державний борг”? За даними статистичної звітності проаналізуйте динаміку державного внутрішнього і зовнішнього боргу України.
6. У чому полягає діяльність Міністерства фінансів України по управлінню державним боргом України?
7. За даними щорічних законів про державний бюджет розрахуйте питому вагу коштів, що спрямовуються на погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргів у видатках державного бюджету.

Запам’ятайте значення наступних термінів:

- Державний кредит
- Державний борг

V СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ

5.1. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЛЬ ПОДАТКІВ

Податки, як головне джерело державних доходів, мають багатовікову історію. Цілісна система оподаткування в кожній країні сформувалась в результаті тривалого періоду становлення і розвитку держави. В культурних державах стародавнього світу існували досить складні системи податків. Так, в древній Індії справлялися поземельний, промисловий, торговий податок; їх розміри визначалися в певних долях доходів або вартості продуктів виробництва, предметів торгівлі (від 1/5 до 1/6). Цікаво, що сплата податків рахувалась не світським обов'язком, як тепер, а обумовлювалася релігійними віруваннями. Дуже часто податки мали форму жертвоприношення.

У древніх класичних державах податки стають вже суто світською повинністю у зв'язку з розвитком самої ідеї державності. В римській імперії існували надзвичайно різноманітні податки, крім того, проводилися досить складні розрахунки чисельності населення – для стягнення подушних податків, вартості майна – для справляння майнових і доходних податків.

В епоху феодалізму спостерігалось послаблення урядової влади, що зменшило роль податків. Більшість населення було закріпачено або знаходилося в залежності від своїх поміщиків і не сплачувало податків центральному уряду, та і самі податки здебільшого мали добровільний характер або справлялися у формі внесків при особливих обставинах (викуп короля з полону, посвята синів короля у рицарство, видача дочок заміж та ін.). Серед міського населення основними платниками податків були представники промислових та торгових верств, незалежні від поміщиків і лицарів. Найважливішими державними доходами в даний період були домени (доходи від державного майна) та регалії (казенні державні промисли, в яких держава має перевагу перед підданими).

У кінці XV на початку XVI ст. відбулося значне зміцнення урядової влади, формувалась постійна армія, розвивалась внутрішня і зовнішня торгівля, натуральне господарство поступово витіснялося грошовим. Все це стало поштовхом для розвитку і вдосконалення податків. Найбільшого розповсюдження набули податки у вигляді мита

т.б. плати за послуги, які держава надавала окремим громадянам (судове мито, мито за переміщення людей і товарів, мито як винагорода за безпеку на дорогах, за устрій доріг, мостів, портів тощо).

Цікаво, що суцільне оподаткування власних підданих вважалося образливим, тому що воно нагадувало данину, якою обкладалися підкорені народи. Але поступово, під тиском все зростаючих потреб держави оподаткування запроваджується і всередині країни, спочатку у вигляді непрямих податків, тому що вони були не такі помітні та відчутні. Проте збільшення розмірів непрямих податків має певні межі і дуже часто наштовхувалося на опір у вигляді відкритих повстань. І тому уряди були змушені шукати інші джерела поповнення державної скарбниці, перш за все, за допомогою прямих податків.

Першими видами прямих податків стали подушні (поголовні) та поземельні. Широке застосування цих податків пояснюється відносною простотою механізму справляння, сталою базою оподаткування, неможливістю ухиляння від сплати. З розвитком промисловості з'являються прямі податки з доходів (прибутку) капіталістичних підприємств.

В історії оподаткування (в глобальному масштабі) зазвичай виділяють три етапи. Перший етап – від древнього світу і до початку середньовіччя – це зародження інституту податків, які мали випадковий і тимчасовий характер, справлялися у примітивних формах, дуже часто у натуральному вигляді.

Другий етап охоплює XVI - XVIII ст., характеризується становленням феодальних держав, грошових господарств країн, бурхливим розвитком податків, які практично стягувалися за все, що можна: вікна, двері, майно, борода, спадщину, землю, будинки, товари, прибутки, з холостяків, євреїв, проститутток, покійників і т.п.

Лише в кінці XVIII ст. настає більш цивілізований третій етап розвитку податків. Саме в цей час набувають поширення ідеї про законність і природність обкладання для задоволення державних потреб, обґрунтовуються найважливіші засади оподаткування такі як рівномірність, визначеність, зручність, дешевизна справляння податків (А.Сміт). Кількість податків зменшується, вони стають більш одноманітними, держава відмовляється від дріб'язкових зборів, а віддає перевагу тим, які можуть суттєво поповнити скарбницю. Відпрацьовуються технічні прийоми збирання податків. Свого найвищого роз-

квіту і вдосконалення податки набувають в умовах ринкового господарства.

Податкам, як специфічним платежам на користь держави, притаманні особливі риси:

по-перше, обов'язковість сплати. Податки – це примусові платежі постійного характеру, які центральний уряд або органи місцевого самоврядування стягують на свою користь з населення, підприємств, організацій. Обов'язковість сплати податків обумовлена наявністю держави, якій для виконання покладених на неї функцій необхідні грошові засоби. В демократичних державах з розвитком свідомості населення сплата податків стає почесним обов'язком кожного громадянина, а ухилення від сплати податків рахується одним із самих важких злочинів проти суспільства;

по-друге, податки відображають односторонній рух коштів від населення, підприємств до держави, який не супроводжується одночасно наданням певних благ, матеріальних цінностей, як це характерно для товарного обміну. Вносячи податки, громадяни і суб'єкти підприємництва тим самим «оплачують» послуги, які їм надає держава: охорону, безпеку, суд, освіту, медичну допомогу тощо. Виняток складають деякі збори (обов'язкові платежі), що безпосередньо асоціюються з платою за певні види державних послуг; вони мають цільове спрямування, яке у момент надання або у віддаленій перспективі повертається до платника визначеними благами. Це - збори на пенсійне страхування, соціальне страхування, страхування на випадок безробіття, ринковий збір, за парковку автотранспорту та ін.;

по-третє, податки стягуються на основі діючих законодавчих актів, т.б. законно, легальним шляхом. Закони про податки приймає верховна влада. Наприклад, перелік податків в нашій державі визначає Закон України «Про систему оподаткування»; з прийняттям Податкового кодексу основні засади оподаткування будуть регламентуватися цим законодавчим актом.

Податки мають двояку мету:

- 1) фіскальну;
- 2) соціальну-економічну.

Головна заслуга в обґрунтуванні цілей оподаткування належить видатному німецькому фінансисту Адольфу Вагнеру, який після Адама Сміта зробив значний вклад у теорію оподаткування, розвинувши основні правила обкладання. Фінансова мета податків – це забез-

печення державної скарбниці коштами. Заради досягнення цієї мети виникли податки, як особлива форма фінансових відносин. Соціально-економічна мета податків полягає в тому, що держава з їх допомогою має змогу вирішувати інші, нефінансові цілі; податки також важливим важелем економічної політики.

У відповідності з двоякою метою оподаткування можна назвати дві основні функції податків (як прояв їхньої внутрішньої сутності) – це фінансова і економічна. *Фінансова функція* є основною, в зв'язку з тим, що основне призначення податків – мобілізація коштів на користь держави. В розвинутих ринкових країнах надходження від податків домінують в доходах бюджетів всіх рівнів.

Економічна функція (або її ще називають – регулююча) є похідною від попередньої; полягає в тому, що за допомогою податків держава може впливати на хід, обсяги, пріоритети процесу суспільного відтворення, крім того, вирішувати соціальні проблеми по підтримці певних верств населення.

Якщо фінансова функція «працює» безумовно і завжди, то цього не можна стверджувати про економічну функцію. Намагання стягувати податки у все більших розмірах, скасування пільг в оподаткуванні негативно впливають на суспільний розвиток, приводять до занепаду окремих галузей діяльності, засиллю іноземних конкурентноздатних товарів, зuboжинню населення.

У законодавців не завжди вистачає здорового глузду для прийняття таких законів, які б зменшували податковий тягар, а, отже, позитивно впливали на розвиток підприємництва, приватної ініціативи, зростання доходів населення. Залежність між рівнем оподаткування і доходами скарбниці обґрунтував відомий економіст А.Лаффер («крива Лаффера»), він довів, що при підвищенні ставок оподаткування сума надходжень у бюджет від податків зростає тільки до певної межі, а потім починається зменшення поступлень внаслідок спаду виробництва та масового ухилення від сплати податків.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Яку роль відіграють податки у фінансовому механізмі держави?
2. Які найдавніші види податків Вам відомі з літературних джерел, пам'яток історії, науки тощо?
3. Назвіть основні етапи розвитку податків у глобальному масштабі.

4. Яке призначення податків та функції, що вони виконують?
5. Яка залежність існує між рівнем оподаткування та обсягами по-ступлень від податків до державної скарбниці?

5.2. КЛАСИЧНІ ЗАСАДИ ОПОДАТКУВАННЯ

Однією із заслуг класика політичної економії А.Сміта є обґрунтування у фундаментальній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) основних положень оподаткування. Так, він писав, що:

по-перше, всі громадяни повинні приймати участь в утриманні уряду пропорційно своїм доходам, які вони отримують під захистом і опікою держави. Тобто необхідно притримуватися рівності оподаткування;

по-друге, податки повинні бути чітко визначені, а не довільні. Це означає встановлення строків сплати, способів платежу, сум податків зрозумілих для платника та всіх інших осіб;

по-третє, податки повинні стягуватися в той час і таким способом, коли і як зручно для платника, тобто необхідна умова оподаткування – зручність справляння;

по-четверте, кожен податок повинен бути так розробленим, що би він якомога менше вилучав грошей від платників понад той дохід, який він приносить в скарбницю – дешевизна справляння податків. Великі витрати на збирання податку роблять сам податок недоцільним.

Видатний російський вчений Н.І.Тургенев в «Основах теорії податків» (1818 р.) розвинув засади оподаткування А.Сміта, проаналізував механізм їх дії на прикладі Росії, одним з перших у світі систематизував теорію податків відповідно до буржуазно-демократичних поглядів. Багато уваги Н.І.Тургенев приділив у своїй праці ідеї податкової справедливості. Досліджуючи сутність і призначення податків, він писав, що «каждый налог есть зло; ибо он лишает платящего части его собственности: надлежит только с искусством избирать сие зло, т.е. надлежит избирать легчайшее». І тому уряд повинен брати податків лише стільки, скільки необхідно для задоволення дійсних потреб держави, а не стільки, скільки народ в змозі дати. Даний висновок на-

буває особливої актуальності в сучасних умовах реформування системи оподаткування в Україні.

Коментуючи і досліджуючи чотири основні положення оподаткування, сформульовані А.Смітом, Н.І.Тургенев робить наголос на загальному правилі: податок завжди повинен справлятися з доходу, а точніше – з чистого доходу, а не з самого капіталу. Це необхідно для того, щоб джерела державних доходів не вичерпувалися. Хоча можливі і винятки з цього загального правила оподаткування, в основному вони пов'язані з надзвичайними ситуаціями, які вимагають пожертви від платників податків на загальну користь.

В трактатах по фінансовій науці, які з'явилися пізніше, вказані принципи оподаткування досліджувалися і були доповнені А.Шефле А.Вагнером, С. де Сімонді. Так, швейцарський економіст Сімонді до чотирьох правил А.Сміта додає ще чотири:

- податок повинен накладатися не на капітал, а на дохід;
- податок повинен накладатися не на валовий, а на чистий дохід;
- частина чистого доходу, яка необхідна для існування, повинна звільнитися від оподаткування;
- податок не повинен сприяти відтоку майна за межі країни і тому має бути тим більш поміркованим, чим більш рухомий капітал.

Саме Сімонді вперше обґрунтував застосування в оподаткуванні неоподатковуваного мінімуму доходів (згідно сучасної термінології). Він писав, що податок ніколи не повинен припадати на ту частину доходу, яка необхідна для існування платника. Намагаючись підкреслити важливість цього принципу він застерігає уряд, який порушує цю вимогу і тим самим приносить в жертву не тільки людей, але і саму надію на майбутнє.

Російський професор І.І.Янжул у своєму вченні про державні доходи додає до чотирьох правил А.Сміта ще п'яте: держава не повинна запроваджувати податків, які суперечать положенням морального і етичного кодексів (податків на євреїв, раскольників, проститутток і т.п.) Найбільш вдале групування принципів оподаткування було зроблене німецьким фінансистом А.Вагнером, який відокремив теоретичні засади оподаткування від практичних міркувань техніки справляння податків:

Етичні засади оподаткування.

1. Загальність.
2. Недоторканість особистої свободи платників.

3. Рівність (відповідність податків доходам).

Засади управління податками.

4. Визначеність.

5. Зручність.

6. Дешевизна і мінімум податкового тягаря.

Народно-господарські (фінансово-політичні) засади оподаткування.

7. Належний вибір джерел податків.

8. Достатність і еластичність поступлень від податків.

Таким чином, А.Вагнер поширив перелік засад оподаткування, відзначених А.Смітом, і додав до вказаних ним чотирьох правил (рівності, визначеності, зручності, дешевизни) ще чотири – загальності, недоторканості свободи платників, оптимальності у виборі джерел податку, достатності і еластичності поступлень від податку.

Загальність оподаткування трактується А.Вагнером як рівність всіх перед податками, відсутність привілеїв для окремих осіб, класів в силу їх суспільного становища або інших причин. Відповідність обкладання з платіжною спроможністю передбачає, зокрема, застосування прогресивного оподаткування, т.б. стягнення податків за ставками, які збільшуються при збільшенні розмірів доходів. Намагаючись досягти відповідності обкладання із платіжною спроможністю громадян, держава не може задовольнитися лише пропорційністю податків доходам. Справедливість вимагає, що би разом із збільшенням доходів окремих осіб, не тільки збільшувалася сума податку, але і процентне співвідношення податку до доходів платника. На це вказують багато вчених, які досліджують сутність податків і, зокрема, на початку ХХ ст. до вказаних проблем звертався відомий економіст Л.В.Ходський.

Цікаво, що принцип прогресивності «працює» не тільки в галузі прямого, але і непрямого оподаткування. Хіба не є доказом цього стягнення специфічних акцизів, мита за більш високими ставками для товарів, які призначені для задоволення потреб не першої необхідності, забаганок, з так званих «предметів розкоші», які, цілком зрозуміло, споживаються в своїй основній масі заможними верствами населення?

Необхідність застосування в практиці оподаткування засад відповідності податків з доходами багатьох дослідників підводила до ідеї стягнення одного-єдиного податку із всіх доходів платника. На перший погляд, дана пропозиція є привабливою, але нереальною з пози-

цій втілення в життя. Справа в тому, що важко обліковувати і контролювати всі доходи платників, які можна отримувати з багатьох джерел. Крім того, справляння невеликої кількості податків завжди ставить під загрозу поповнення державної скарбниці: при випаданні з їх переліку хоча би однієї позиції (затримки в поступленні коштів, ухилення від сплати, зменшення об'єктів оподаткування тощо) можна чекати значного зменшення надходжень.

І тому повинна існувати система податків, яка відповідає народногосподарським вимогам, т.б. оптимально поєднує джерела і об'єкти оподаткування з метою найменшого обмеження виробництва і підприємництва, а тим самим сприяє здійсненню соціально-політичних цілей податків. Оптимальна комбінація сукупності податків повинна утворювати таку систему, яка забезпечила би при дотриманні етичних засад і засад управління податками достатність і еластичність поступлень на випадок надзвичайних державних потреб.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Назвіть чотири основних правила оподаткування сформульовані А.Смітом.
2. Які вчені-економісти доповнили перелік класичних засад оподаткування?
3. Який внесок зробили вітчизняні вчені у розвиток теорії оподаткування?
4. Проаналізуйте, наскільки діюча система оподаткування та чинний механізм справляння податків відповідає класичним засадам оподаткування.
5. В якому напрямку відбувається вдосконалення вітчизняної системи оподаткування?

5.3. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО ОПОДАТКУВАННЯ

Місцеві податки мають не таку тривалу історію як державні податки. Першим податком місцевого характеру став *податок на користь бідних*, він був введений в Англії у XVII ст. Причиною його запровадження стало значне збільшення в країні злидарів, жебраків, бідних.

Центральний уряд вимагав від міст та приходів матеріально підтримувати бідних за рахунок добровільних пожертвувань місцевих заможних громадян. Але поступово ця добровільність перетворилася на обов'язковість.

Податок на користь бідних сплачувався багатими громадянами, головною підставою для його стягнення була наявність у платників землі, будівель та іншого нерухомого майна. По мірі виникнення інших потреб місцевих союзів з'являлися інші місцеві податки – *дорожній* і *шкільний податок*. Існували місцеві податки для утримання лікарень, місцевої поліції і охорони, на окремі види робіт з благоустрою міст (освітлення, будівництво греблі тощо).

У Франції місцеві податки з'явилися у формі надбавок до загальнодержавних реальних податків (поземельного, подомового, промислового). Місцевим органам самоврядування було надано право встановлювати до названих податків надбавки – *«добавочні сантими»* (сантим – дрібна монета Франції). У Франції також існував особливий податок, який справлявся на території общин – *октруа*, або привратний чи заставний збір. Октруа представляв з себе непрямий податок, стягувався з продуктів споживання при їхньому завезенні на територію місцевого союзу.

Місцеві органи самоврядування Пруссії завжди мали велику самостійність у своїй діяльності, в тому числі і у фінансах. У 1892 р. місцевим властям були передані реальні податки: поземельний, подомовий та промисловий. Держава залишила за собою стягнення подорожного та майнових податків. Поряд із цим, існувала система місцевих надбавок до подорожного податку. Крім того, общини мали право запроваджувати податок на приріст цінностей, який набував особливо значення у містах, що розвивалися тому, що даний процес супроводжувався зростанням ціни на землю.

Особливою формою місцевого оподаткування стало так зване *«спеціальне обкладання»*, воно мало одноразовий характер і пов'язувалося із проведенням конкретних робіт по благоустрою міст, для фінансування яких залучалися кошти тих членів територіальних громад, які від цього отримували вигоду. Така форма місцевого оподаткування набула поширення у Сполучених Штатах Америки, в нашій країні вона відома під назвою *самообкладання*, що практикувалось у сільській місцевості.

Місцеве оподаткування в ринкових країнах в сучасному його вигляді сформувалося в результаті тривалого процесу еволюції податків в цілому, пошуку оптимальних засад обкладання, становлення інституту місцевого самоврядування.

Всі місцеві податки в зарубіжних країнах, як правило, поділяють на **чотири групи**:

1) Власні місцеві податки – встановлюються місцевими органами самоврядування і справляються лише на території місцевого союзу. До них належать як прямі, так і непрямі податки: особисті прибуткові, податки на прибуток корпорацій, майнові, земельні, промислові, на автомобілі, на професії, місцеві акцизи, на покупки тощо. Найбільше фіскальне значення мають податки на доходи (громадян та підприємств) і майнові.

2) Надбавки до державних податків на користь місцевих бюджетів. Крім того, до даної групи належать відрахування від загальнодержавних податків, які залишаються в доходах місцевих бюджетів. Розміри відрахувань, а також граничні рівні надбавок визначаються центральним урядом.

3) Податки, що стягуються у вигляді плати за послуги, які надаються місцевими властями (за користування електроенергією, газом, водопроводом, каналізацією, послугами зв'язку, автостоянками, за видачу різного роду документів органами місцевої влади).

4) Податки, які відображають політику місцевих властей, головним чином, це екологічні податки, значної фіскальної ролі вони не відіграють, проте сприяють охороні навколишнього середовища і економному використанню обмежених природних ресурсів.

Характерними рисами сучасних місцевих податків зарубіжних країн є їх множинність, регресивність, широке охоплення платників. Загальна кількість місцевих податків в окремих країнах досить значна і відповідно суттєва роль місцевих податків у формуванні доходів місцевих бюджетів.

Розвиток місцевого оподаткування в Росії і на українських землях, які входили до її складу нерозривно пов'язаний із формуванням перших органів місцевого самоврядування – земств. Поняття земських повинностей, як суто місцевих податків, формувалося поступово. До початку XIX ст. земські повинності справлялись в значній своїй частині без встановлених правил, розподіл їх здійснювався довільно, на розсуд місцевих властей.

Для того, що би покласти край такому безладу імператор Олександр I доручив Сенату зібрати точні дані про земські повинності і встановити єдине та загальне положення по їх справлянню. Першим законодавчим актом в Росії, який визначав порядок місцевого оподаткування став Указ 1.05.1805 р. і розроблене на його основі Попереднє Положення про земські повинності, яким запроваджувався поділ всіх повинностей на *щорічні* та *тимчасові*. Крім того, було проведено розмежування обов'язкових земських повинностей і добровільних внесків дворянства (складок).

У послідуючі роки (1808 р., 1816 р.) система земських повинностей зазнала деяких змін, вони стосувалися порядку справляння грошових і натуральних повинностей; був здійснений їх поділ на загальні і часткові (а точніше: *обов'язкові* і *необов'язкові*, що відповідало розповсюдженому на той час погляду на завдання держави і місцевих союзів).

У XIX ст. в Росії існували натуральні земські повинності, які справлялися не грошима, а шляхом особистої праці згідно встановленої черговості і визначених завдань. Головними натуральними повинностями були підводна та дорожня. Відбування натуральних повинностей враховувалося при сплаті місцевих податків. Такі повинності накладалися на селян та міщан, а почесні громадяни та купці звільнялися від несення натуральних повинностей.

У 1851 р. в Росії видаються нові правила про земські повинності, якими вони були поділені на дві групи: 1) *загальні* або *державні*, спрямовані на задоволення спільних потреб для всіх територій імперії і 2) *місцеві* – на користь однієї губернії або області чи групи областей або губерній.

Скасування кріпацтва вимагало перегляду складу земських повинностей і їхнього розповсюдження на селян. У 1864 р. разом із проведенням земської реформи відбулося впорядкування місцевого оподаткування. Перш за все, у складі земських повинностей були залишені суто місцеві, які не входили до загальної державної системи фінансів і не підпорядковувалися загальному фінансовому управлінню.

Тимчасовими правилами 1864 р. значно збільшувався перелік земських повинностей, визначалося коло обов'язкових і необов'язкових. До обов'язкових земських повинностей віднесли ті, які раніше рахувалися в складі губернських: утримання закладів, що управляли селянськими справами; утримання мирових суддів та при-

міщень для перебування ув'язнених; деякі видатки по виконанню військової повинності; видача квартирних грошей визначеним категоріям чиновників; міри проти чуми рогатої худоби та деякі інші.

Одночасно було розширено коло губернських повинностей, серед яких значний розвиток одержали видатки по утриманню медичних закладів, органів опіки. В західних губерніях Російської імперії існували особливі земські повинності: поземельний збір на користь духовенства, тимчасові збори для благоустрою приміщень для православних сільських приходів. Земствам були надані широкі права в питаннях встановлення розмірів земських повинностей та форм їхнього справляння, проведення розкладки платежів.

Після Жовтневої революції 1917 р. земське самоуправління було ліквідовано, на зміну земствам прийшли місцеві ради. В середині 1918 р. розробляються Тимчасові правила по регулюванню земського обкладання, які характеризувалися надзвичайною спрощеністю, яка була спричинена обмеженими технічними можливостями місцевого фіскального апарату. Запроваджувалися лише збори: поголовний, з худоби, з житлових приміщень поза містами.

Пізніше була запропонована більш деталізована програма організації місцевих фінансів і в т.ч. місцевого оподаткування; в грудні 1918 р. виходять нормативні документи, згідно яких вводилась значно більша кількість місцевих податків та зборів: 9 видів у сільській місцевості і 15 видів у містах.

Тимчасовим Положенням про місцеві фінанси 1923 р. перелік місцевих податків та зборів був уточнений і включав 5 видів надбавок до державних податків та 20 самостійних місцевих податків та зборів. У 1926 р. приймається нове Положення про місцеві фінанси, яке передбачало всього 4 види місцевих податків та зборів, проте союзним республікам надавалося право запроваджувати додатково місцеві податки не передбачені загальносоюзним законодавством. Так, в УРСР перелік таких місцевих податків та зборів на той час охоплював 14 видів.

Початок 1930-х років відзначився посиленням централізованих засад в управлінні країною, що спричинило послаблення місцевих фінансів. Податковою реформою 1930-1932 рр. були скасовані множинні дріб'язкові, головним чином, місцеві податки і збори та встановлені нові загальнодержавні податки; перелік місцевих податків та зборів скоротився до двох – земельної ренти та податку з будов. У 1942 р. до

їх складу були додатково включені разовий збір на колгоспних ринках та збір з власників транспортних засобів.

Перелік місцевих податків та зборів обмежений вказаними 4 видами лишався незмінним протягом тривалого часу – до початку 1980-х років. У 1981 р. були встановлені 3 види місцевих податків: з власників будов, з власників транспортних засобів та земельний податок. В Україні додатково, окрім зазначених, був запроваджений місцевий разовий збір на колгоспних ринках.

Отже, упродовж майже півстоліття кількість місцевих податків та зборів обмежувалася лише 4 податками, які не відігравали суттєвої фінансової ролі, їх питома вага в доходах місцевих бюджетів становила лише декілька відсотків.

Перехід від адміністративно-командної системи до ринкової економіки передбачає суттєве підвищення ролі місцевого оподаткування. Місцеві податки, поряд із іншими джерелами місцевих надходжень, повинні стати фінансовою основою самостійності органів місцевого самоврядування.

В умовах незалежної України початок формування інституту місцевого оподаткування був покладений разом із прийняттям 20 травня 1993 р. Декрету Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори», яким визначалися 16 видів місцевих податків та зборів, їхні граничні розміри та порядок обчислення.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Які Вам відомі найперші за часом виникнення види місцевого оподаткування?
2. Назвіть основні групи місцевих податків, що справляються у західних країнах.
3. Охарактеризуйте еволюцію місцевого оподаткування в Росії та Україні.
4. Які місцеві податки та збори справляються в даний час в Україні?
5. Що Вам відомо про напрямки реформування місцевого оподаткування в нашій державі?

5.4. СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ЇЇ ПОБУДОВИ

Систему оподаткування становлять сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, що справляються у визначеному законами України порядку.

Встановлення і скасування податків і зборів, а також пільг їх платникам є прерогативою Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад у відповідності до законів України про оподаткування.

Систему оподаткування України складають:

- загальнодержавні податки і збори;
- місцеві податки і збори.

До загальнодержавних податків і зборів належать:

- 1) податок на додану вартість;
- 2) акцизний збір;
- 3) податок на прибуток підприємств;
- 4) податок на доходи фізичних осіб;
- 5) мито;
- 6) державне мито;
- 7) податок на нерухоме майно (нерухомість);
- 8) плата (податок) за землю;
- 9) рентні платежі;
- 10) податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- 11) податок на промисел;
- 12) збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;
- 13) збір за спеціальне використання природних ресурсів;
- 14) збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- 15) збір на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- 16) збір на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- 17) плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності;
- 18) фіксований сільськогосподарський податок;
- 19) збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
- 20) гербовий збір.

Загальнодержавні податки і збори встановлюються Верховною Радою України і справляються на всій території України.

До *місцевих податків* належать:

- 1) податок з реклами;
- 2) комунальний податок.

До *місцевих зборів* належать:

- 1) готельний збір;
- 2) збір за припаркування автотранспорту;
- 3) ринковий збір;
- 4) збір за видачу ордера на квартиру;
- 5) курортний збір;
- 6) збір за участь у бігах на іподромі;
- 7) збір за виграш на бігах на іподромі;
- 8) збір за осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі;
- 9) збір за право використання місцевої символіки;
- 10) збір за право проведення кіно- та телезйомок;
- 11) збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей;
- 12) збір за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон;
- 13) збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг;
- 14) збір з власників собак.

Місцеві податки і збори, механізм справляння та порядок їх сплати визначається сільськими, селищними, міськими радами відповідно до вищенаведеного переліку і в межах граничних розмірів ставок, установлених законами України. Виключення становить збір за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон, який встановлюється обласними радами.

Представлена побудова системи оподаткування базується на таких принципах:

– стимулювання підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності з допомогою введення пільг щодо оподаткування прибутку, спрямованого на розвиток виробництва;

– обов'язковості через впровадження норм щодо сплати податків і зборів та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;

– *рівнозначності і пропорційності* у справлянні податків з юридичних осіб через вилучення певної частки від одержаного прибутку, сплата рівних податків при однакових розмірах прибутку, пропорційно більших податків – з більших прибутків;

– *рівності* як недопущення проявів податкової дискримінації, застосування однакового підходу до всіх суб'єктів господарювання;

– *соціальної справедливості*, т.б. забезпечення підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження обґрунтованого неоподатковуваного мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі доходи;

– *стабільності* шляхом забезпечення незмінності податків, зборів, їх ставок, пільг протягом бюджетного року;

– *економічної обґрунтованості* рівня податків і обов'язкових зборів з врахуванням показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей держави, необхідності досягнення збалансованості витрат і доходів бюджету;

– *рівномірності сплати* через встановлення таких строків сплати податків і зборів, які б забезпечили своєчасне надходження коштів до бюджету і фінансування запланованих потреб;

– *компетенції*, т.б. встановлення і скасування податків і зборів, податкових пільг їхнім платникам повинно здійснюватися відповідно до розмежування повноважень між Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними та міськими радами;

– *єдиного підходу* в розробці податкових законів з чітким визначенням платника податку і збору, податкового періоду, ставок, строків та порядку сплати, підстав для надання пільг;

– *доступності*, т.б. забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів.

Податки і обов'язкові збори мають двояке призначення. З одного боку, вони виконують фіскальну функцію, т.б. є головним джерелом доходів бюджетів. З другого боку, їм притаманна і економічна функція, оскільки податки впливають на процес суспільного відтворення і визначають його темпи, інвестиційні можливості підприємств, платоспроможний попит населення.

Елементи податків і обов'язкових зборів.

Кожен податок має чітко визначений *об'єкт оподаткування*, який дуже часто вказується в його назві, т.б. це предмет, що підлягає оподаткуванню (дохід, майно, прибуток).

Платником, або *суб'єктом податку* є фізичні або юридичні особи, на яких згідно з діючими законами покладено обов'язок сплачувати податки і збори.

Джерелом податку виступає дохід суб'єкта оподаткування з якого сплачується податок (прибуток, заробітна плата).

Одиниця оподаткування – це одиниця виміру об'єкта оподаткування (фізична чи грошова). Наприклад, одиниця виміру земельної ділянки, одиниця потужностей двигуна транспортного засобу, одиниця грошового доходу.

Податкова ставка – це встановлена величина податку на одиницю оподаткування.

Податкові пільги – повне або часткове звільнення від податків для певних категорій платників.

Класифікація податків і обов'язкових зборів

I. В залежності від рівня державних органів влади, які встановлюють податки, вони бувають:

- 1) загальнодержавні;
- 2) місцеві.

Склад загальнодержавних і місцевих податків і зборів був наведений вище.

II. В залежності від форми оподаткування є:

- 1) прямі податки;
- 2) непрямі податки.

Об'єктом оподаткування прямими податками є дохід, прибуток, майно. Вони накладаються безпосередньо на платників і розмір цих податків залежить від розмірів об'єкта оподаткування. Наприклад, податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, плата за землю.

Непрямі податки входять до складу цін на товари та послуги, їх розмір не залежить від доходів платника. Непрямі податки вважаються найбільш соціально несправедливими, оскільки вони є обтяжливими для незаможних верств населення. Проте фіскальне значення цих податків надзвичайно велике, тому що вони забезпечують державі постійні і значні доходи. В складі непрямих податків є універсальні

акцизи (податок на додану вартість), специфічні акцизи (акцизний збір).

III. В залежності від об'єкта оподаткування існують:

1) податки на доходи (податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб);

2) податки на споживання (податок на додану вартість, акцизний збір);

3) податки на майно (податок на нерухоме майно, плата за землю).

IV. В залежності від розміру ставок податків розрізняють:

• пропорційні податки – стягуються за стабільною ставкою незалежно від величини об'єму оподаткування (податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість);

• прогресивні податки – ставки їх збільшуються відповідно до зростання об'єкта оподаткування (податок на доходи фізичних осіб).

Напрями вдосконалення вітчизняної системи оподаткування.

Одним з центральних завдань стратегії економічного та соціального розвитку України на 2000-2004 рр. є підвищення надійності грошової та фінансової стабілізації, досягти якої можливо перш за все за допомогою зменшення податкового тиску на основі розширення податкової бази; скасування податкових пільг; посилення захисту платників податків; спрощення процедур податкового адміністрування. Особливого значення набуває суттєве зменшення податкового навантаження на фонд оплати праці.

Успішне вирішення даних завдань залежить від розробки та запровадження у практику Податкового кодексу. Проектом передбачено здійснити значні зміни в оподаткуванні. Переглянутий як сам перелік податків, так і окремі їхні ставки, механізм обчислення, пільги.

До загальнодержавних податків передбачається включити такі податки:

- а) податок на прибуток підприємств;
- б) податок на доходи фізичних осіб;
- в) податок на додану вартість;
- г) акцизний податок;
- д) податок на майно;
- е) державне мито;
- ж) мито;
- з) податок на транспортні засоби;
- и) рентні платежі;

- і) єдиний збір, що справляється в пунктах пропуску через державний кордон України;
- ї) платежі за спеціальне використання природних ресурсів;
- й) збір на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства;
- к) екологічний збір.

Місцеві податки, згідно із проектом Податкового кодексу включатимуть:

- а) податок з реклами;
- б) збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг
- в) шкільний податок;
- г) податок за використання місцевої символіки;
- д) ринковий збір;
- е) готельний збір;
- є) збір за паркування автотранспорту;
- ж) курортний податок;
- з) збір за організацію гастрольних заходів;
- и) збір за видачу дозволів на будівництво у населених пунктах об'єктів виробничого та невиробничого призначення, індивідуального житлового, дачного будівництва, будівництва садових будинків і гаражів.

Планується зменшення ставок по таким загальнодержавним податкам як:

- податок на додану вартість (з 20% до 17%, нульова ставка збережена);
- податок на прибуток (з 30% до 20%);
- податок на доходи фізичних осіб (прогресивне оподаткування за шкалою від 10% до 40% замінене оподаткування за двома ставками: 10% і 20%).

Проектом Податкового кодексу визначено наступний перелік підакцизних товарів: алкогольні напої, бензин, дизельне паливо, пиво, спирт етиловий, транспортні засоби, тютюнові вироби. Обчислення акцизного податку буде здійснюватись із застосуванням ставок: двалерних (у відсотках), специфічних (у твердих сумах з одиниці виміру ваги, об'єму, кількості або іншого натурального показника), змішаних (одночасно у відсотках до бази оподаткування та у твердих сумах).

Передбачається запровадження податку на майно, при цьому об'єктами оподаткування будуть: земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні; будівлі; споруди.

Ставки податку на земельні ділянки диференційовані в залежності від призначення земель: для земель сільськогосподарського призначення (угіддя) вони встановлюються з одного гектара у відсотках від їх грошової оцінки у таких розмірах:

- а) для ріллі, сіножатей та пасовищ - 0,1;
- б) для багаторічних насаджень - 0,03.

Ставка податку на земельні ділянки населених пунктів, за якими встановлено грошову оцінку, визначається у розмірі 1 відсотка грошової оцінки.

Будівлі передбачається оподатковувати за ставкою, в розмірі 1-2 відсотка бази оподаткування. Визначення бази оподаткування буде проходити окремо по кожному об'єкту шляхом множення площі будівлі у відповідних одиницях виміру (квадратні метри) на середню вартість одиниці виміру будівлі.

Оцінка середньої вартості одиниці виміру будівлі буде здійснюватися за допомогою методу аналогій, за яким середня вартість одиниці виміру будівлі визначатиметься на підставі оцінки середньої вартості одиниці виміру площі будівлі, аналогічної оподатковуваній, залежно від матеріалу, з якого виготовлені стіни, місця розташування, призначення будівлі та інших факторів її оцінки.

Оподаткування споруд планується здійснювати із застосуванням ставок в розмірах не нижче 1 відсотків та не вище 2 відсотків балансової вартості споруд.

В проекті Податкового кодексу визначено склад рентних платежів, до яких віднесено: ресурсну ренту, транзитну ренту та платежі за спеціальне використання природних ресурсів.

Ресурсна рента сплачуватиметься юридичними особами, їх філіалами, відділеннями, представництвами та іншими відокремленими підрозділами, які видобувають нафту і природний газ, інші корисні копалини, в межах території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, здійснюють операції з реалізації, іншої передачі мінеральної сировини та продукції її переробки.

Транзитну ренту сплачуватимуть юридичні особи, їх філіали, відділення, представництва та інші відокремлені підрозділи, які здій-

снюють транспортування трубопровідним транспортом через територію України мінеральної сировини та продуктів її переробки.

До платежів за спеціальне використання природних ресурсів включено: плату за користування надрами; збір за використання радіочастотного ресурсу України; плату за спеціальне водокористування; плату за спеціальне використання лісових ресурсів.

В проєкті Податкового кодексу зменшено перелік місцевих податків з 16 до 10. Передбачається запровадити такі нові місцеві податки як збір за організацію гастрольних заходів, шкільний податок, збір за видачу дозволів на будівництво у населених пунктах об'єктів виробничого та невиробничого призначення, індивідуального житлового, дачного будівництва, будівництва садових будинків і гаражів.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Зміст поняття "система оподаткування".
2. Які податки і збори належать до загальнодержавних?
3. Які податки і збори належать до місцевих?
4. На яких принципах будується система оподаткування в Україні?
5. Назвіть елементи податків.
6. При справлянні якого податку є співпадання об'єкта оподаткування і джерела податку?
7. Як можна згрупувати податки в залежності від форми і об'єкта оподаткування, розміру ставок?
8. В чому полягають переваги та недоліки непрямих податків?
9. В якому напрямку проходить вдосконалення системи оподаткування в Україні?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Система оподаткування
- Об'єкт оподаткування
- Суб'єкт податку
- Джерело податку
- Одиниця оподаткування
- Податкова ставка
- Податкові пільги
- Прямі податки
- Непрямі податки

5.5. ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІ ПОДАТКИ ТА ЗБОРИ

Податок на додану вартість (ПДВ) займає найбільшу питому вагу в доходах державного бюджету. Це найважливіший непрямий податок, який застосовується в практиці оподаткування у більшості розвинутих ринкових країн.

Об'єктом оподаткування є операції з:

- 1) продажу товарів (робіт, послуг) на території України;
- 2) ввезення (пересилання) товарів на митну територію України отримання робіт (послуг), що надаються нерезидентами для використання або споживання на території України;
- 3) вивезення (пересилання) товарів за межі митної території України та надання послуг (виконання робіт) для їх споживання за межами України.

Виключення становлять операції, пов'язані з рухом цінних паперів, валюти, операції по страхуванню і перестраховуванню, залучення коштів в позики, депозити, виплаті заробітної плати, стипендій, пенсій, дотацій тощо.

Законом України "Про податок на додану вартість" від 3 квітня 1997 р. встановлено дві ставки ПДВ – 20% від бази оподаткування і нульова ставка. При використанні ставки 20% нарахований ПДВ додають до ціни товару (робіт, послуг). При застосуванні нульової ставки ПДВ не виникає, а право на відшкодування ПДВ залишається.

ПДВ обчислюється за нульовою ставкою щодо операцій з: експорту товарів (робіт, послуг), продажу переробним підприємствам молока та м'яса сільськогосподарськими товаровиробниками та ін.

Звільняються від оподаткування ПДВ операції з: продажу вітчизняних продуктів дитячого харчування молочними кухнями та спеціалізованими магазинами, продаж (передплата) і доставка вітчизняних періодичних видань, продаж учнівських зошитів, підручників та навчальних посібників, товарів спеціального призначення для інвалідів, лікарських засобів та виробів медичного призначення, доставка пенсій населенню, надання багатьох видів послуг в сферах охорони здоров'я, соціального захисту, освіти тощо.

Податок на прибуток підприємств

Даний податок є вагомим джерелом доходів як Державного, так і місцевих бюджетів; найважливіший з прямих податків, який присутній в системах оподаткування всіх країн. Оподаткування прибутку

підприємств в Україні зазнало докорінних змін разом із прийняттям 22.05.1997 р. закону «Про оподаткування прибутку підприємств», який змінив ідеологію оподаткування прибутку та методологію обліку, запровадив податковий облік, наблизив порядок обчислення податку на прибуток до світових та європейських стандартів.

Об'єктом оподаткування є прибуток, який визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду на суму валових витрат платника податку та суму амортизаційних відрахувань. Перелік витрат, які можна віднести до валових, встановлюється законодавчо.

Валовий дохід підприємства представляє собою загальну суму доходу від усіх видів діяльності, отриманого протягом певного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні, так і за їх межами.

Скоригований валовий дохід одержується шляхом зменшення валового доходу на:

- суми акцизного збору, податку на додану вартість, отриманих підприємством у складі ціни реалізації продукції (робіт, послуг);
- суми коштів або вартість майна, отримані підприємством як компенсація за примусове відчуження державою іншого майна;
- суми коштів або вартість майна, отримані за рішенням суду як компенсація прямих витрат або збитків, понесених підприємством, якщо вони не були віднесені до складу валових витрат або відшкодованих за рахунок страхових резервів;
- суми надмірно сплачених податків і зборів, що повертаються або мають бути повернені з бюджетів;
- суми отриманих прямих інвестицій або реінвестицій у корпоративні права, емітовані підприємством;
- суми одержаного емісійного доходу;
- доходи від спільної діяльності на території України без створення юридичної особи;
- міжнародну технічну допомогу, яка надається іншими державами;
- деякі інші надходження згідно діючого законодавства.

Валові витрати підприємства – це сума будь-яких витрат у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), які купуються або виго-

товляються підприємством для їх подальшого використання у власній господарській діяльності. До складу валових витрат включаються:

- суми витрат по підготовці, організації, веденню виробництва, реалізації, охороні праці;

- кошти або вартість майна, переданих неприбутковим організаціям (але не більше, ніж чотири відсотки оподаткованого прибутку за попередній період);

- кошти, перераховані до страхових резервів;

- суми витрат, не віднесених до валових витрат минулих періодів у зв'язку з втратою, знищенням, зіпсуттям документів та підтверджених документально у звітному періоді;

- суми безнадійної заборгованості, а також заборгованості, стосовно якої закінчився строк позовної давності;

- суми витрат по поліпшенню основних фондів у межах п'яти відсотків сукупної балансової вартості груп основних фондів на початок звітного року;

- деякі інші витрати згідно діючого законодавства.

Податок з прибутку, обчислений вищевказаним методом, оподатковується за ставкою 30%.

Звільняються від оподаткування податком на прибуток визначені чинним законодавством доходи неприбуткових установ і організацій (органів державної влади і місцевого самоврядування, благодійних фондів і організацій, пенсійних фондів, кредитних спілок, релігійних організацій). Пільги передбачені для підприємств громадських організацій інвалідів та деяких інших категорій платників.

Акцизний збір.

За своєю сутністю – це непрямий податок на споживачів окремих товарів, визначених законодавством як підакцизні, він включається до ціни цих товарів. Акцизний збір стягується під час здійснення оборотів з продажу підакцизних товарів, вироблених на митній території України, або при імпортуванні таких товарів на митну територію України.

З 1 січня 2000 р. перелік підакцизних товарів значно скоротився, до їх складу в даний час включаються: спирт, алкогольні напої, пиво солодове, тютюнові вироби, нафтопродукти, транспортні засоби та ювелірні вироби.

Платниками акцизного збору є:

а) суб'єкти підприємницької діяльності - виробники підакцизних товарів (послуг) на митній території України;

б) нерезиденти, які здійснюють виготовлення підакцизних товарів (послуг) на митній території України безпосередньо або через їх постійні представництва чи осіб, прирівняних до них згідно із законодавством;

в) будь-які суб'єкти підприємницької діяльності, інші юридичні особи, які імпортують на митну територію України підакцизні товари, незалежно від наявності внесених до них іноземних інвестицій;

г) фізичні особи – резиденти або нерезиденти, які ввозять (пересилають) підакцизні речі або предмети на митну територію України, а також фізичні особи, які одержують такі підакцизні речі (предмети), переслані з-за митного кордону України;

д) юридичні або фізичні особи, які купують (одержують в інші форми володіння, користування або розпорядження) підакцизні товари у підприємств з іноземною інвестицією, які користуються податковими пільгами, а також у державних органів, що здійснюють продаж підакцизних товарів, конфіскованих або вилучених з вільного обігу.

Об'єктом оподаткування виступають: обороти з реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів, а для імпортованих товарів - митна вартість. Ставки акцизного збору диференційовані в залежності від видів підакцизних товарів, встановлюються в твердому розмірі (в євро) або у відсотках.

Прибутковий податок з громадян

Прибутковий податок з громадян – один з найбільш розповсюджених прямих податків, який стягується з доходів фізичних осіб. У більшості зарубіжних країн цей податок поступає в доходи місцевих бюджетів.

Вітчизняний механізм передбачає стягнення прибуткового податку з громадян із сукупного оподаткованого доходу за календарний рік, що складається з місячних сукупних оподатковуваних доходів, одержаних з різних джерел як на території України, так і за її межами. Це доходи, одержані за місцем основної роботи, за сумісництвом, за виконання робіт по договорах-підрядку, від здачі житла у найм, від підприємницької діяльності без створення юридичної особи.

Платниками даного податку є громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства. Оподаткування доходів громадян

здійснюється за прогресивною шкалою, т.б. з більших доходів податок сплачується за більш високими ставками (від 10% до 40%).

При нарахуванні прибуткового податку з громадян застосовується система пільг, яка включає:

1) зменшення суми сукупного оподаткованого доходу на один неоподатковуваний мінімум;

2) зменшення суми сукупного оподаткованого доходу на один неоподатковуваний мінімум одному з батьків на кожну дитину віком до 16 років, якщо сукупний оподатковуваний дохід не перевищує десяти мінімальних заробітних плат;

3) зменшення суми сукупного оподаткованого доходу на п'ятнадцять неоподатковуваних мінімумів інвалідам і учасникам війни, учасникам бойових дій, особам, які прирівнюються до учасників війни, особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною;

4) зменшення суми сукупного оподаткованого доходу на десять неоподатковуваних мінімумів громадянам, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, віднесених до I і II категорій;

5) зменшення суми сукупного оподаткованого доходу на п'ять неоподатковуваних мінімумів інвалідам з дитинства, інвалідам I і II груп, громадянам, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, віднесених до III і IV категорій, реабілітованим, одному з батьків, які виховують інваліда з дитинства і батькам, які виховують двох і більше інвалідів з дитинства, що проживають разом з ними і потребують постійного догляду;

6) зменшення суми прибуткового податку на 50 відсотків: одному з батьків, які мають на утриманні трьох і більше дітей віком до 16 років, працівникам атомної енергетики та промисловості;

7) не включаються до сукупного оподаткованого доходу допомоги по державному соціальному страхуванню і державному соціальному забезпеченню, крім допомоги по тимчасовій непрацездатності, аліменти, державні пенсії, компенсаційні виплати в грошовій і натуральній формі в межах норм, передбачених чинним законодавством, доходи від продажу вирощеної продукції у власному підсобному господарстві, виграші за облігаціями державних позик та державними лотереями, проценти та виграші по вкладах в установах банків та ін.

Мито.

Мито – це непрямий податок, який сплачується з товарів, які перетинають митний кордон України. Об'єктом оподаткування є митна

вартість, т.б. ціна, яка фактично сплачена або підлягає сплаті за товар на момент перетину митного кордону України.

Ставки мита можуть бути:

- адвалерними (в % до митної вартості);
- специфічними (у встановленому грошовому розмірі на одиницю товару);

– комбінованими (об'єднують два попередніх види ставок).

Види мита:

- ввізне мито;
- вивізне мито;
- сезонне мито.

Ввізне мито встановлюється на товари та інші предмети при їх ввезенні на митну територію України. Ставки ввізного (імпортного) мита можуть бути двох видів: пільгові і повні. За пільговими ставками справляється мито по товарам ті іншим предметам, що походять з країн, з якими Україною укладено угоди про вільну торгівлю та торговельно-економічні угоди з наданням режиму найбільшого сприяння або національного режиму. До решти товарів та інших предметів застосовуються повні (загальні) ставки мита, передбачені Єдиним митним тарифом України.

Пільги щодо ввізного мита встановлені для: дипломатичних, консульських представництв іноземних держав в частині предметів, призначених для офіційного користування; для міжнародних, міжурядових організацій; міжнародних неурядових організацій; для спільних підприємств тощо.

Вивізне мито нараховується на товари та інші предмети при їх вивезенні за межі митної території України за ставками, передбаченими Єдиним митним тарифом України.

На окремі види товарів та інших предметів встановлюється *сезонне ввізне і вивізне мито* на строк не більший чотирьох місяців з моменту їх встановлення.

Для захисту економічних інтересів України і вітчизняних виробників при ввезенні та вивезенні товарів незалежно від інших видів мита можуть застосовуватися особливі види мита:

- спеціальне мито;
- антидемпінгове мито;
- компенсаційне мито.

Спеціальне мито застосовується при ввезенні товарів на митну територію України в таких обсягах або за таких умов, коли може бути заподіяна значна шкода національному товаровиробнику. Спеціальне мито також використовується як запобіжний засіб щодо учасників зовнішньоекономічної діяльності, які порушують національні інтереси; як заходи у відповідь на дискримінаційні та недружні дії інших держав, митних союзів та економічних угруповань, які обмежують здійснення законних прав та інтересів учасників зовнішньоекономічної діяльності, ущемляють інтереси України.

Антидемпінгове мито застосовується при ввезенні на митну територію України товарів, які є об'єктом демпінгу, внаслідок чого завдається шкода національному товаровиробнику. Антидемпінгове мито також застосовується у разі вивезення за межі митної території України товарів за ціною, істотно нижчою за ціни інших експортерів подібних або конкуруючих товарів, якщо таке вивезення заподіє шкоду.

Компенсаційне мито застосовується при ввезенні на митну територію України товарів, які є об'єктом субсидованого імпорту, яке заподіє шкоду національному товаровиробнику. Крім того, даний вид мита застосовується при вивезенні за межі митної території України товарів, для виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту або споживання яких безпосередньо або опосередковано надавалася субсидія, якщо таке вивезення заподіє шкоду.

Не обкладаються митом при перетинанні митного кордону України:

- транспортні засоби, що здійснюють перевезення вантажу;
- валюта, цінні папери;
- предмети, що ввозяться в Україну для офіційного і особистого користування;
 - товари, які стали непридатними для користування при пошкодженні під час перетинання кордону;
 - товарно-матеріальні цінності, що вносяться в якості внеску у статутні фонди підприємств з іноземними інвестиціями та ін.

Державне мито.

В доходи місцевих бюджетів надходить державне мито, яке для платників (юридичних та фізичних осіб) виступає як плата, що справляється за вчинення юридичних дій та за видачу документів юридичного значення уповноваженими на те органами. Державне мито спра-

вляється із позовних заяв, за вчинення нотаріальних дій, за реєстрацію актів громадянського стану, за видачу документів, віз, дозволів, за прописку, за операції з цінними паперами, за проведення аукціонів тощо.

Ставки державного мита можуть бути:

- в твердому розмірі (по відношенню до неоподаткованого мінімуму доходів громадян);

- пропорційні (у відсотках до певної суми).

- комбіновані (у відсотках до певної суми, але у визначених межах по відношенню до неоподаткованого мінімуму доходів громадян);

Діючий порядок сплати державного мита передбачає значний перелік пільг, які мають яскраво виражену соціальну спрямованість. Так, звільняються від сплати державного мита інваліди Великої Вітчизняної війни та сім'ї воїнів (партизан), які загинули або пропали безвісти і прирівняні до них особи, інваліди I і II груп, громадяни, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, неповнолітні за видачу їм паспорта громадянина України та видачу свідоцтва про право на спадщину тощо. Від сплати державного мита звільняються позивачі – робітники та службовці за позовами про стягнення зарплати, з авторських прав, прав винаходу, відкриття; позивачі – за стягнення аліментів, про відшкодування матеріальних збитків, завданих злочином та ін. Від сплати звільняються деякі установи та організації, такі як Національний банк України, Пенсійний фонд України, Фонд України соціального захисту інвалідів, Генеральна прокуратура, органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, ряд добровільних товариств і об'єднань та інші по окремим видам позовів, визначених діючим законодавством.

Плата за землю.

Використання землі в Україні є платним. Плата за землю справляється у вигляді земельного податку або орендної плати, яка визначається в залежності від грошової оцінки земель. Земельний податок сплачують власники землі та землекористувачі (крім орендарів). За земельні ділянки, здані в оренду, справляється орендна плата.

Важливим елементом у механізмі стягнення плати за землю є те, що розмір її не залежить від результатів господарської діяльності на земельній ділянці.

Об'єктом плати за землю є земельна ділянка. Всі землі діляться на землі сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення (населених пунктів). Ставки земельного податку з одного гектара сільськогосподарських угідь встановлюються у відсотках від їхньої грошової оцінки окремо для ріллі, сіножатей, пасовищ та для багаторічних насаджень.

За земельні ділянки, які знаходяться в населених пунктах, земельний податок стягується по ставках в грошових одиницях за 1 кв. метр площі. Ставки диференційовані по групах населених пунктів в залежності від чисельності населення. Для міст обласного підпорядкування, Києва, Сімферополя, Севастополя, курортних міст при обчисленні податку за землю застосовуються збільшуючі коефіцієнти, встановлені діючим законодавством.

Від плати за землю звільняються:

– заповідники, національні природні парки, заказники, регіональні ландшафтні парки, ботанічні сади, пам'ятки природи та садово-паркового мистецтва;

– вітчизняні дослідні господарства науково-дослідних установ і навчальних закладів сільськогосподарського профілю та професійно-технічних училищ;

– органи державної влади та органи місцевого самоврядування, органи прокуратури, бюджетні установи, спеціалізовані санаторії для реабілітації хворих, дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади, підприємства, об'єднання та організації товариств сліпих і глухих, громадські організації інвалідів України та їх об'єднання;

– вітчизняні заклади культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури та спорту, спортивні споруди, що використовуються ними за цільовим призначенням;

– зареєстровані релігійні та благодійні організації, які не займаються підприємницькою діяльністю.

Не справляється плата за сільсько-господарські угіддя зон радіоактивно забруднених територій, за землі хімічно забруднених сільськогосподарських угідь, за землі дорожнього господарства автомобільних доріг загального користування, за землі кладовищ та ін. Для фізичних осіб пільги встановлені за земельні ділянки в межах визначених граничних норм для інвалідів I і II груп, громадян, які виховують трьох і більше дітей, та громадян, члени сімей яких проходять стро-

кову військову службу, для пенсіонерів, а також осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи.

Плата за спеціальне використання водних ресурсів.

Платниками платежів за спеціальне використання водних ресурсів є усі суб'єкти підприємницької діяльності, крім тих, які використовують воду виключно для задоволення власних питних і санітарно-гігієнічних потреб; підприємства гідроенергетики та підприємства водного транспорту, які експлуатують річкові водні шляхи.

Об'єктом обчислення плати є обсяг води, яку водоспоживачі використовують для власних потреб. Водокористувачам встановлюється ліміт використання води. Нормативи плати за спеціальне використання водних ресурсів затверджуються Кабінетом Міністрів за поданням Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки за погодженням з Міністерством економіки і Міністерством фінансів. За понадлімітне використання водних ресурсів плата стягується у п'ятикратному розмірі.

Плата не справляється за воду, що використовується для задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення, для протипожежних потреб, для зовнішнього благоустрою територій міст та населених пунктів; за підземну, морську воду та ін.

Плата за спеціальне використання лісових ресурсів.

Запроваджена з метою забезпечення раціонального і бережливого користування лісовими ресурсами, які є національним багатством країни. Верховна Рада України від імені держави розпоряджається лісами, крім того, вона делегує свої повноваження щодо розпорядження лісами відповідним радам. Всі лісові ресурси поділяються на лісові ресурси державного і місцевого значення. До лісових ресурсів державного значення належать деревина від рубок головного користування і живиця. Всі інші лісові ресурси, не віднесені до державних належать до місцевих лісових ресурсів.

Платниками плати за спеціальне використання лісових ресурсів є лісокористувачі. Об'єкт оподаткування – деревина лісових порід, що відпускається на пні, живиця, другорядні лісові матеріали, побічні лісові користування. Розмір плати встановлюється диференційовано в залежності від виду лісових ресурсів.

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів.

Даний податок сплачують як фізичні, так і юридичні особи, які мають зареєстровані в Україні власні транспортні засоби. Об'єктами оподаткування є трактори, автомобілі, мотоцикли, човни, яхти та інші транспортні засоби.

Ставки податку встановлюються на рік з 100 см куб. об'єму циліндрів двигуна, з 1 кВт. потужності двигуна або 100 см довжини – в твердих розмірах, в гривнях.

Податок з власників наземних транспортних засобів зараховується на спеціальні рахунки територіальних дорожніх фондів бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів та бюджету міста Севастополя.

Територіальні дорожні фонди 85 відсотків із суми цього податку спрямовують на фінансування витрат, пов'язаних з будівництвом, ремонтом і утриманням автомобільних доріг загального користування, а також сільських доріг, а 15 відсотків – до бюджетів місцевого самоврядування на ремонт і утримання вулиць в населених пунктах, що належать до комунальної власності і суміщаються з автомобільними дорогами загального користування державного значення. Податок з власників водних транспортних засобів спрямовується до бюджетів місцевого самоврядування.

Податок сплачується:

- фізичними особами перед реєстрацією, перереєстрацією або технічним оглядом транспортних засобів щорічно або один раз на два роки;

- юридичними особами щоквартально рівними частинами.

Від сплати податку звільняються:

- підприємства автомобільного транспорту загального користування щодо транспортних засобів, зайнятих на перевезенні пасажирів, на які у встановленому порядку визначено тарифи оплати проїзду в цих транспортних засобах незалежно від форм власності;

- навчальні заклади, які повністю фінансуються з бюджетів, стосовно учбових транспортних засобів, при умові використання їх за призначенням;

- особи, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, інваліди I і II груп, ветерани війни та ін.;

- в половинному розмірі сплачують податок сільськогосподарські підприємства – товаровиробники за трактори колісні, автобуси та

спеціальні автомобілі для перевезення людей з кількістю місць не менше десяти;

– в половинному розмірі сплачують податок громадяни, у власності яких знаходяться легкові автомобілі, вироблені в країнах СНД і поставлені на облік в Україні до 1990 року.

Податок на промисел.

Податок на промисел надходить до місцевих бюджетів, його сплачують громадяни, які не зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності і здійснюють несистематичний (не більше чотирьох разів протягом календарного року) продаж виробленої, переробленої та купленої продукції, речей, товарів. Об'єктом оподаткування є сумарна вартість товару за ринковими цінами, що зазначається громадянином у поданій в податковій органі декларації.

Ставки податку на промисел:

- 10% вказаної в декларації вартості товарів, що підлягають продажу протягом трьох календарних днів (але не менше розміру однієї мінімальної заробітної плати);
- 20% вартості товарів у випадку збільшення терміну продажу до семи календарних днів.

Податок на промисел сплачується у вигляді придбання одноразового патенту на торгівлю. Не оподатковується продаж продуктів, вироблених в особистому підсобному господарстві, на присадибній, дачній, садовій і городній ділянках продукції рослинництва, худоби, кролів, нутрій, птиці (як у живому вигляді, так і продукції їх забою в сирому вигляді та у вигляді первинної переробки), продукції власного бджільництва.

Збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету.

Платниками збору є надрокористувачі незалежно від форм власності, які видобувають корисні копалини на раніше розвіданих родовищах, а також на розташованих у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони родовищах з попередньо оціненими запасами, які передані їм для промислового освоєння.

Об'єктом оподаткування є видобуті корисні копалини. Обсяг погашених запасів корисних копалин визначається як сума видобутих корисних копалин та їхніх фактичних втрат у надрах під час видобування.

Нормативи збору встановлюються окремо для кожного виду корисних копалин чи групи близьких за призначенням корисних копалин у гривнях до одиниці видобутку чи погашення у надрах запасів корисних копалин. Нормативи можуть бути проіндексовані з урахуванням офіційного індексу інфляції.

В механізмі справляння збору передбачено застосування понижуючих коефіцієнтів з метою стимулювання більш ефективного використання родовищ (видобуток супутніх корисних копалин, залучення родовищ з виснаженими та важковидобувними запасами тощо). Збір за виконані геологорозвідувальні роботи не справляється за видобуток:

- раніше погашених запасів корисних копалин, віднесених у процесі розробки родовищ до категорії втрачених у надрах;

- вуглеводневої сировини з нерентабельних свердловин з метою недопущення вибухонебезпечних газопроявів у населених пунктах нафтогазопромислових районів;

- підземних вод, які не використовуються в народному господарстві;

- корисних копалин для усунення їх шкідливої дії (підтоплення, засолення, виникнення зсувів) та забруднення надр.

Суми збору за виконані геологорозвідувальні роботи відносяться на собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг). Збір в повному обсязі зараховується до державного бюджету і спрямовується на розвиток матеріально-сировинної бази.

Плата за користування надрами.

Плата за використання надр при видобуванні корисних копалин справляється за видобуті корисні копалини з метою раціонального і економного їх використання. Корисні копалини, так як і лісові ресурси, поділяються на дві групи: державного і місцевого значення. Об'єктом оподаткування платою є обсяг погашених балансових запасів корисних копалин.

Плата за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин державного значення зараховується в розмірі 40 відсотків нарахованих сум до Державного бюджету України і 60 відсотків у місцеві бюджети. Плата за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин місцевого значення зараховується до місцевих бюджетів.

Збір на обов'язкове державне пенсійне страхування.

Суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, їх об'єднання, філії, відділення, громадські, бюджетні та інші установи, а також фізичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників сплачують збір в розмірі 32% фактичних витрат на оплату праці працівників.

Для підприємств, організацій, установ, де працюють інваліди встановлена пільгова ставка збору в розмірі 4% в частині фактичних витрат на оплату праці інвалідів. Для підприємств всеукраїнських організацій інвалідів, де кількість інвалідів не менше 50% загальної чисельності працюючих збір визначається також за пільговою ставкою 4% від об'єкта оподаткування для всіх працівників цих підприємств.

Фізичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності, які не використовують працю найманих працівників, а також приватні нотаріуси, адвокати, які не є суб'єктами підприємницької діяльності і займаються діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу встановлена ставка збору в розмірі 32% оподатковуваного доходу; фізичні особи, які працюють на умовах контракту або згідно з цивільно-правовими договорами також сплачують збір у розмірі 32% сукупного оподатковуваного доходу.

Діючим законодавством передбачена сплата збору на обов'язкове державне пенсійне страхування юридичними та фізичними особами, які здійснюють певні види операцій. Наприклад:

купівля-продаж валюти оподатковується за ставкою 1% від суми операцій з купівлі-продажу валюти;

торгівля ювелірними виробами із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння оподатковується за ставкою 5% вартості реалізованих виробів;

відчуження легкових автомобілів, крім легкових автомобілів, якими забезпечуються інваліди та тих автомобілів, які переходять у власність спадкоємцям за законом оподатковується за ставкою 3% вартості легкового автомобіля;

суб'єкти підприємницької діяльності – виробники тютюнових виробів сплачують збір у розмірі 5% вартості тютюнових виробів;

юридичні та фізичні особи, які купують нерухоме майно (крім державних підприємств і організацій за бюджетні кошти, а також громадян, які купують житло і перебувають у черзі на одержання жи-

тла або купують житло вперше) сплачують збір 1% від вартості нерухомого майна;

підприємства, установи та організації, фізичні особи, які користуються послугами стільникового рухомого зв'язку сплачують збір в розмірі 6% вартості таких послуг.

Чинним законодавством визначено особливості оподаткування державних службовців і встановлені прогресивні ставки збору (від 1% до 5%) в залежності від розміру сукупного оподаткованого доходу.

Внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням.

Платниками внесків є роботодавці та наймані працівники. Внески встановлюються у відсотках до суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні і компенсаційні виплати, у т.ч. в натуральній формі, які підлягають обкладанням прибутковим податком з громадян.

Для роботодавців внески встановлені у розмірі 2,9% суми оплати праці.

Для роботодавців – на підприємствах громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становить не менше 50% загальної чисельності працюючих і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25% суми витрат на оплату праці, – окремо 0,7% суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників інвалідів та 2,9% суми фактичних витрат на оплату праці інших працівників.

Для роботодавців – на підприємствах товариств УТОГ та УТОС – 0,5% суми оплати праці.

Для найманих працівників розміри внесків наступні:

- 0,25% для найманих працівників, які мають заробітну плату нижче 150 гривень та найманих працівників, які працюють на підприємствах товариств УТОГ та УТОС;

- 0,5% для найманих працівників, які мають заробітну плату більше 150 гривень.

Внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття.

Платниками внесків є роботодавці, наймані працівники, особи, які беруть участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні на добровільних засадах. Внески для роботодавців та найманих працівників встановлюються у відсотках до суми фактичних витрат на оплату праці, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні і компенсаційні виплати, у т.ч. в натуральній формі, які підлягають обкладанням прибутковим податком з громадян.

Для роботодавців внески встановлені у розмірі 2,1% суми оплати праці.

На підприємствах та в організаціях громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становить не менше 50% загальної чисельності працюючих і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25% суми витрат на оплату праці, роботодавці звільняються від сплати внесків у частині витрат на оплату праці найманих працівників-інвалідів.

Роботодавці підприємств та організацій УТОГ і УТОС звільняються від сплати внесків.

Для найманих працівників внески встановлені у розмірі 0,5% суми оплати праці.

Для осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники), фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, осіб, які працюють згідно з цивільно-правовими угодами, а також громадян України, які працюють за межами України і не застраховані в системі обов'язкового державного соціального страхування країни, в якій вони перебувають – 6% суми оподаткованого доходу (прибутку), з них:

- 3,4% – на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;

- 2,6% – на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття.

Плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності.

Причиною введення плати стало значне розповсюдження ухилень від сплати податків шляхом приховування доходів окремими суб'єктами підприємницької діяльності і труднощів у здійсненні кон-

тролю за такими доходами. В першу чергу це стосується роздрібноі торгівлі, торгівлі іноземною валютою, послуг грального бізнесу.

Патентуванню підлягає, згідно діючого законодавства, торговельна діяльність за готівкові кошти, а також з використанням інших форм розрахунків та кредитних карток на території України, діяльність з обміну готівкових валютних цінностей, з надання послуг у сфері грального бізнесу та побутових послуг.

Вартість торгового патенту встановлюється органами місцевого самоврядування залежно від місцезнаходження пункту продажу товарів та асортиментного переліку товарів. Термін дії торгового патенту на здійснення торговельної діяльності становить 12 календарних місяців, короткотермінового патенту – від 1 до 15 днів.

Збір за забруднення навколишнього природного середовища.

Цей збір є екологічним податком, він справляється за:

- викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними та пересувними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;
- розміщення відходів.

Органи Міністерства екологічної безпеки разом з органами місцевого самоврядування або місцевими державними адміністраціями визначають перелік платників цього збору. Ліміти викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря і скидів у водні об'єкти встановлюють органи Мінекобезпеки, ліміти розміщення відходів визначаються Кабінетом Міністрів України.

Важливим стимулюючим елементом діючого порядку справляння збору за забруднення навколишнього природного середовища є стягнення у п'ятикратному розмірі збору за понадлімітні обсяги викидів, скидів і розміщення відходів. Заохочення суб'єктів господарювання до охорони природних ресурсів здійснюється також за допомогою визначення джерел сплати збору.

Збір, який справляється за викиди стаціонарними джерелами забруднення, скиди та розміщення відходів у межах лімітів, відноситься на валові витрати виробництва то обігу, а за перевищення цих лімітів – справляється за рахунок прибутку, який залишається у розпорядженні юридичних осіб.

Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності сплачують цей збір за рахунок свого доходу. Для пересувних джерел забруднення суми збору за викиди забруднюючих речовин у атмосферне повіт-

ря відносяться на валові витрати виробництва та обігу. Бюджетні організації збір за забруднення навколишнього природного середовища враховують в складі видатків і передбачають у кошторисі доходів і видатків.

Суми збору за забруднення навколишнього природного середовища розподіляються наступним чином:

20% – до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються у складі сільських, селищних, міських бюджетів;

50% – до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються у складі бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів;

30% – до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, що утворюється у складі Державного бюджету України.

Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства.

Платниками даного збору є суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності та підпорядкування, які реалізують у оптово-роздрібній торговельній мережі алкогольні напої та пиво.

При цьому об'єктом оподаткування виступає виручка, одержувана від реалізації вказаної продукції. Ставка збору встановлена у розмірі 1 відсотка від об'єкта оподаткування.

Кошти одержані від справляння даного збору розподіляються наступним чином:

– 30 відсотків нарахованих сум збору залишаються на спеціальних рахунках управлінь Державного казначейства України в Автономній Республіці Крим та в областях і використовуються на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства. Розпорядження даними коштами здійснюють органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим та областей;

– 70 відсотків нарахованих сум збору перераховуються на спеціальний рахунок управлінь Державного казначейства України. В свою чергу дані кошти розподіляються таким чином: 70 відсотків – використовується на розвиток виноградарства, 30 відсотків – на розвиток садівництва і хмелярства. Розпорядником вказаних коштів є центральні органи виконавчої влади, які здійснюють державну політику у сфері виноградарства, садівництва та хмелярства.

Гербовий збір.

Гербовий збір – це загальнодержавний збір, який підлягає сплаті суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності при ввезенні на митну територію України товарів, предметів і транспортних засобів.

Справляння гербового збору проводиться з ввізних вантажних митних декларацій, які подаються митним органам у випадках, визначених законодавством.

Об'єктом справляння гербового збору є визначена у ввізній вантажній декларації митна вартість товарів та інших предметів, які ввозяться на митну територію України для їх вільного використання, а для товарів на інших предметів, які ввозяться з метою транзиту через митну територію України або у режимі їх тимчасового ввезення – вантажна митна декларація.

Розміри ставок гербового збору визначаються залежно від суми митної вартості товарів та інших предметів, зазначеної у ввізній вантажній митній декларації, перерахованої у гривні за офіційним обмінним курсом НБУ, що діяв на момент подання такої декларації.

Розміри ставок диференційовані в межах: від 10 грн. при митній вартості товарів від 1001 до 2000 грн., до 20000 грн. – при митній вартості товарів більше ніж 10000001 грн.

Сплата гербового збору провадиться шляхом придбання його платниками марок гербового збору в установах Державного спеціалізованого ощадного банку України. Крім того, марки можна придбати і на митницях розташованих у пунктах пропуску на державному кордоні України.

Маркуванню підлягає один основний аркуш ввізної вантажної митної декларації, марка гербового збору погашається штампом (печаткою) посадової особи митного органу, яка проводить митне оформлення товарів.

Марки гербового збору випускаються номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 та 400 гривень; виготовляються високим друком, із застосуванням спеціальних зображень, із високим ступенем захисту. Захист марки від підроблення, несанкціонованого тиражування чи повторного використання визначається Міністерством фінансів за погодженням з Ощадбанком, Державною податковою адміністрацією, Міністерством внутрішніх справ та Службою безпеки України. Марки мають свою нумерацію, яка складається із серії з трьох літер та шестизначного номера. Продаж марок суб'єктам підприємницької діяльно-

сті проводиться установами Ощадбанку як за готівку, так і в безготівковій формі.

Фіксований сільськогосподарський податок.

Запроваджений на період з 1.01. 1999 р. по 1.01. 2004 р. з метою спрощення оподаткування і зниження податкового тиску на сільськогосподарських виробників і на цій основі забезпечення стимулювання раціонального використання землі.

Фіксований сільськогосподарський податок сплачується в рахунок таких податків і зборів: податку на прибуток підприємств; плати за землю; податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; комунального податку; збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; збору до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення; збору на обов'язкове соціальне страхування; збору на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування України; збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; збору до Державного інноваційного фонду; плати за придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності; збору за спеціальне використання природних ресурсів (щодо користування водою для потреб сільського господарства).

Платниками фіксованого сільськогосподарського податку є сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм та інші господарства, які займаються виробництвом (виросуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, в яких сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 50 відсотків загальної суми вартості валового доходу підприємства.

Платники податку мають право сплачувати податок в грошовій формі або/та у вигляді поставок сільськогосподарської продукції. Об'єктом оподаткування є площа сільськогосподарських угідь, переданих сільськогосподарському товаровиробнику у власність або наданих йому у користування, в т.ч. на умовах оренди.

Ставка фіксованого сільськогосподарського податку з одного гектара сільськогосподарських угідь встановлюється у відсотках до їх грошової оцінки, окремо для ріллі, сіножатей та пасовищ і для багаторічних насаджень. Для платників фіксованого сільськогосподарсь-

кого податку, які здійснюють діяльність у гірських зонах та на поліських територіях застосовуються понижені ставки податку.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Назвіть основні загальнодержавні податки та збори.
2. Прослідкуйте на основі аналізу чинного законодавства розвиток механізму справляння найважливіших загальнодержавних податків та зборів.
3. Які пільги в оподаткуванні спрямовані на захист та вітчизняного товаровиробника, розвиток підприємництва, підтримку малозабезпечених верств населення?
4. Чи сприяє чинний механізм справляння плати за землю, за воду, лісовий дохід тощо ефективному використанню обмежених природних ресурсів?
5. Назвіть майнові податки у складі вітчизняної системи оподаткування.

5.6. МІСЦЕВІ ПОДАТКИ ТА ЗБОРИ

Місцеві ради (сільські, селищні, міські) відповідно до переліку місцевих податків і зборів, передбаченого Законом України «Про систему оподаткування» запроваджують на своїй території місцеві податки, визначають механізм їх справляння та порядок сплати. Виключення становить збір за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон, який встановлюється обласними радами.

Крім того, вказаним законодавчим актом визначено обов'язковість запровадження сільськими, селищними та міськими радами за наявності об'єктів оподаткування або умов, з якими пов'язано запровадження певних податків і зборів – комунального податку, а також зборів: за припаркування автотранспорту, ринкового, за видачу ордера на квартиру, за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, з власників собак.

Податок з реклами.

Платниками податку з реклами виступають юридичні особи та громадяни – замовники реклами. Рекламою, згідно чинного законо-

давства, вважається спеціальна інформація про особи або продукцію, яка розповсюджується у будь-якій формі та будь-яким способом з метою прямого або опосередкованого одержання прибутку. Основними видами реклами є: зовнішня, внутрішня, реклама на транспорті, телебаченні і радіо, у друкованих засобах масової інформації, з використанням телефонного та документального електрозв'язку та ін. Зовнішня реклама розміщується на спеціальних конструкціях, щитах, екранах, які знаходяться під відкритим небом. Внутрішня реклама розміщується всередині будинків, приміщень, споруд.

До засобів розповсюдження інформації відносять: пресу (газети, журнали, прейскуранти, каталоги, довідники та ін.), ефірне, супутникове та кабельне телебачення, радіомовлення, ілюстровані зображувальні засоби, афіші, плакати, календарі, аудіо- та відеозаписи, світлові табло, комп'ютерні програми та інше майно юридичних та фізичних осіб.

Об'єктом оподаткування податком з реклами виступає вартість послуг за встановлення та розміщення реклами. Граничні ставки податку встановлені в наступному розмірі:

- 0,1% вартості послуг за розміщення одноразової реклами;
- 0,5% вартості послуг за розміщення реклами на тривалий час.

Податок сплачується під час оплати послуг за встановлення та розміщення реклами. Перерахування податку до місцевого бюджету здійснюють підприємства (організації, установи), які проводять встановлення та розміщення реклами.

Комунальний податок.

Найбільший за абсолютними розмірами поступлень є комунальний податок. Він належить до обов'язкових місцевих податків, які повинні запроваджуватися органами місцевого самоврядування при наявності об'єктів оподаткування.

Платниками комунального податку виступають юридичні особи, крім бюджетних організацій, планово-дотаційних та сільськогосподарських підприємств. Об'єктом оподаткування є середньоспискова чисельність працівників. Гранична ставка податку встановлена в розмірі 10% неоподаткованого податком мінімуму доходів громадян у місяць за кожного середньоспискового працівника.

Готельний збір.

Готельний збір сплачують особи, які проживають у готелях. Стягується збір також і з осіб, що орендують місця у готелях, які до цьо-

го були спальними. Об'єктом оподаткування є добова вартість найманого житла (без додаткових послуг), в т.ч. за неповну добу.

Гранична ставка збору встановлена в розмірі 20% добової вартості найманого житла (без додаткових послуг). Сплачується готельний збір під час оплати найманого житла. Адміністрації готелей здійснюють стягнення готельного збору та його перерахування до місцевого бюджету.

Збір за припаркування автотранспорту.

Даний збір також належить до обов'язкових до запровадження органами місцевого самоврядування. Його платниками виступають юридичні особи та громадяни, які паркують автомобілі у спеціально обладнаних або відведених для цього місцях. Об'єктом оподаткування є час паркування автотранспорту.

Граничні ставки оподаткування визначені за одну годину паркування у наступних розмірах:

- 3% неоподатковуваного мінімуму доходів громадян – у спеціально обладнаних місцях;
- 1% неоподатковуваного мінімуму доходів громадян – у відведених для цього місцях.

Збір сплачується водіями на місці паркування. Місцеві ради визначають перелік органів, які справляють даний збір і несуть відповідальність за його перерахування до відповідного місцевого бюджету.

Ринковий збір.

Ринковий збір займає друге місце після комунального податку за обсягами поступлень. Даний збір також входить до складу обов'язкових для запровадження місцевими органами самоврядування.

Ринковий збір – це плата за право займання місця для торгівлі на ринках усіх форм власності, в тому числі у павільйонах, на критих та відкритих столах, майданчиках (включаючи орендовані), з автомобілів, візків, мотоциклів, ручних візків тощо.

У відповідності до діючого законодавства, платниками ринкового збору є юридичні особи усіх форм власності, їх філіали, відділення, представництва та інші відокремлені підрозділи, а також фізичні особи. Ринковий збір справляється за кожний день торгівлі. Ставка ринкового збору встановлюється у розмірі від 0,05 до 0,15 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян для фізичних осіб і від 0,2 до 2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для юридичних осіб за кожне місце.

Ринковий збір сплачується до початку торгівлі через касовий апарат адміністрації ринку. На підставі касового чека про сплату ринкового збору особі надається місце для торгівлі.

Не справляється ринковий збір із підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, які розташовані у стаціонарних приміщеннях (магазинах, кіосках, палатках) на території ринку, та з власних торговельно-закупівельних підрозділів ринку незалежно від займаного місця.

Збір за видачу ордера на квартиру.

Одним із п'яти обов'язкових до запровадження місцевих зборів є і збір за видачу ордера на квартиру. Платниками його є особи, які одержують документи, що дають право на заселення квартири. Сплачується збір за послуги, пов'язані із видачею відповідних документів. Причому сплата збору здійснюється до одержання ордера на квартиру через банківські установи, які перераховують суми збору до відповідного місцевого бюджету.

Граничний розмір ставки збору за видачу ордера на квартиру не повинен перевищувати 30% неоподаткованого мінімуму доходів громадян на момент оформлення ордера на квартиру.

Облік платників даного збору проводять органи з обліку та розподілу житла.

Курортний збір.

Курортний збір сплачують громадяни, які прибувають у курортну місцевість. Виключення становлять:

- діти віком до 16 років;
- інваліди та особи, що їх супроводжують;
- учасники Великої Вітчизняної війни;
- воїни-інтернаціоналісти;
- учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
- особи, що прибувають за путівками та курсівками у санаторії, будинки відпочинку, пансіонати, включаючи містечка та бази відпочинку;
- особи, що прибувають у курортну місцевість у службові відрядження, на навчання, постійне місце проживання, до батьків та близьких родичів;
- особи, що прибувають за плановими туристичними маршрутами туристично-екскурсійних установ та організацій, а також здійснюючих подорож за маршрутними книжками;

– чоловіки віком 60 років і старші, жінки віком 55 років і старші.
Вказані категорії громадян звільняються від сплати курортного збору.

Граничний розмір курортного збору не повинен перевищувати 10% неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Збір стягується з платників по місцю їх тимчасового проживання. При зміні місця проживання в межах курортної місцевості курортний збір повторно не сплачується. Сплата збору повинна бути проведена протягом триденного строку з дня прибуття у курортну місцевість.

Облік платників курортного збору покладений на адміністрації готелів та інших закладів готельного типу під час реєстрації прибув-ших, а також на квартирно-посередницькі організації при направленні осіб на поселення у будинки або квартири, які належать громадянам на правах власності (крім тих осіб, що приїхали за путівками туристично-екскурсійних установ).

Для тих громадян, які розміщуються на тимчасове житло без направлень квартирно-посередницьких організацій, а також проживають у палатках, автомашинах тощо порядок сплати курортного збору визначають місцеві ради.

Збір за участь у бігах на іподромі.

Платниками збору є юридичні особи та громадяни, які виставляють своїх коней на змагання комерційного характеру. При цьому об'єктом оподаткування стає кожен кінь, виставлений на змагання. Граничний розмір ставки збору за участь у бігах на іподромі встановлений у розмірі 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Сплачується збір до початку змагань.

Облік платників збору здійснює адміністрація іподрому, яка несе відповідальність за своєчасне та повне його перерахування до місцевого бюджету.

Збір за виграш на бігах на іподромі.

Особи, які виграли на тоталізаторі на іподромі сплачують збір за виграш на бігах на іподромі. Стягують даний збір адміністрації іподромів під час видачі виграшів. Розмір збору не повинен перевищувати 6% від суми виграшу. Таким чином, об'єктом оподаткування збором за виграш на бігах на іподромі є сума виграшу одержаного при грі на тоталізаторі.

Збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі.

Цей збір стягується з учасників гри на тоталізаторі на іподромі під

час придбання ними квитків. Справляється збір у вигляді процентної надбавки до плати за участь у грі. Отже, об'єктом оподаткування виступає плата за участь у грі.

Граничний розмір ставки збору з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі – 5% від суми плати, визначеної за участь у грі. Стягнення збору і перерахування до місцевого бюджету, як і по попередніх двох місцевих зборах, пов'язаних із функціонуванням іподромів, здійснює адміністрація іподромів.

Збір за право використання місцевої символіки.

Платниками збору виступають юридичні особи та громадяни, які використовують місцеву символіку з комерційною метою. Дозвіл на використання місцевої символіки (гербу міста чи іншого населеного пункту, назву або зображення архітектурних, історичних пам'ятників) видає відповідний орган місцевого самоврядування.

Ставки збору за використання місцевої символіки не повинні перевищувати:

– для юридичних осіб – 0,1% вартості виробленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг;

– для громадян, які займаються підприємницької діяльністю – 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Збір за право проведення кіно- і телезйомок.

Платниками збору є комерційні кіно- і телеорганізації, в т.ч. з іноземними інвестиціями та зарубіжні організації, які проводять зйомки, що вимагають від місцевих органів державної виконавчої влади додаткових заходів. Об'єктом оподаткування вважається сума затрат на проведення додаткових заходів (виділення наряду міліції, оточення території зйомок і т.п.).

Збір стягується у розмірі, який не повинен перевищувати фактичних витрат на проведення вказаних заходів.

Збір за право проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей.

Юридичні особи та громадяни, які мають дозвіл на проведення аукціонів, конкурсного розпродажу та лотерей сплачують місцевий збір за право проведення аукціонів, конкурсного розпродажу та лотерей. Об'єктом оподаткування виступає вартість заявлених на аукціон, конкурсний розпродаж товарів, виходячи з їхньої початкової ціни, або сума, на яку випускається лотерея.

Ставки збору не повинні перевищувати 0,1% вартості заявлених на місцеві аукціони, конкурсні розпродажі товарів або суми, на яку випускається лотерея. Крім того, ставиться умова: граничний розмір збору за право проведення лотерей не повинен перевищувати з кожного учасника 3 неоподатковуваних мінімуми доходів громадян. Збір сплачується за три дні до проведення вказаних заходів, а за право проведення лотерей – під час отримання дозволу на випуск лотерей.

Збір за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон.

Єдиним місцевим збором, який запроваджується рішеннями обласних, а не місцевих рад є збір за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон. Всі інші місцеві податки і збори встановлюються сільськими, селищними та міськими радами. Закономірно, що надходження даного збору мають місце лише в місцевих бюджетах прикордонних областей, при чому в окремих з них вони складають досить значні суми.

Платниками збору є юридичні особи та громадяни, що прямують за кордон. Об'єктом оподаткування виступає автотранспорт, який слідує за кордон. Збір стягується у диференційованому розмірі в залежності від марки та потужності автомобіля.

Ставки збору за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон наступні:

- для юридичних осіб громадян України – не більше 0,5 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян;
- для юридичних осіб та громадян інших держав – від 5 до 50 доларів США.

Не справляється даний збір за проїзд автотранспорту, який здійснює перевезення за кордон:

- вантажів по державному замовленню та державному контракту;
- громадян України, які направляються в закордонні відрядження;
- спортсменів, що від'їжджають на міжнародні змагання;
- громадян, які від'їжджають у порядку культурного обміну, на лікування, оздоровлення (дітей), за телеграмою на похорон близьких родичів.

Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг.

Обов'язковим місцевим збором є також збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг. Він виступає як плата

за оформлення та видачу дозволів на торгівлю у спеціально відведених для цього місцях. Платники збору – юридичні особи та громадяни, які реалізують сільськогосподарську, промислову продукцію та інші товари.

Граничні ставки збору встановлені в наступних розмірах:

– 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для суб'єктів, які постійно ведуть торгівлю у спеціально відведених для цього місцях;

– 1 неоподатковуваний мінімум доходів громадян в день – за одноразову торгівлю.

Диференціація ставок збору здійснюється в залежності від площі торгового місця, його територіального розміщення та виду продукції.

Збір з власників собак.

Останнім у переліку обов'язкових до запровадження місцевими радами є збір з власників собак. Надходження даного збору незначні не зважаючи на його обов'язковість і тому він являє собою яскравий приклад обов'язкового платежу, затрати по справлянню якого перевищують надходження коштів.

Збір стягується з громадян-власників собак (крім службових), які проживають у будинках державного та громадського житлового фонду та приватизованих квартирах. Збір сплачується щорічно, його граничний розмір за кожного собаку не повинен перевищувати 10% неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Стягнення збору з власників собак проводять органи житлово-комунального господарства.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. В чому полягає основна відмінність місцевих податків та зборів від загальнодержавних?
2. Які місцеві податки та збори є обов'язковими до запровадження органами місцевого самоврядування?
3. Назвіть місцеві податки та збори, що відіграють найбільш вагомую фіскальну роль.
4. Порівняйте практику місцевого оподаткування в Україні та в інших країнах?
5. Наскільки ефективно працює інститут місцевого оподаткування в Україні?

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Акція – цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує долю участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право її власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Амортизація – процес перенесення вартості основних засобів та нематеріальних активів на продукт, що виготовляється.

Аудит – перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам.

Б

Баланс доходів і видатків – поточний фінансовий план підприємства, в якому відображаються доходи і видатки підприємства за рік, а також взаємовідносини з державою і кредитними установами.

Баланс фінансових ресурсів і витрат держави – фінансовий план, який складається з метою визначення обсягів фінансових ресурсів, що створюються в країні, напрямків їх використання, збалансування доходів і витрат держави.

Балансовий метод у фінансовому плануванні передбачає встановлення відповідності видатків джерелам їх покриття, ув'язку всіх розділів фінансового плану, фінансових і виробничих показників, в результаті чого досягається збалансованість фінансового плану.

Бізнес-план – план реалізації певного проекту або угоди, в якому дається характеристика проекту (угоди), а також обґрунтовується доцільність їх реалізації і розраховується фінансовий результат.

Бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Бюджетна система – сукупність бюджетів країни, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетне регулювання – надання коштів з Державного бюджету України місцевим бюджетам з метою збалансування доходів і видатків кожного бюджету.

Бюджетне фінансування – надання коштів з бюджетів на безповоротних засадах.

Бюджетний дефіцит – перевищення видатків над доходами бюджету.

Бюджетний період – період, на який складається бюджет. В Україні він співпадає з календарним роком.

Бюджетний процес – це регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України.

Бюджетний устрій – організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи.

Бюджетні права – сукупність юридичних норм, що регулюють діяльність органів державної влади і управління, органів місцевого самоврядування у сфері відповідних бюджетів.

В

Валовий дохід підприємства – загальна сума доходу від усіх видів діяльності, отриманого протягом певного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні, так і за її межами.

Валовий національний продукт – сумарна вартість товарів та послуг, які надходять у розпорядження країни за певний період часу, як правило, за рік.

Валові витрати підприємства – сума будь-яких витрат у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), які купуються або виготовляються підприємством для їхнього подальшого використання у власній господарській діяльності.

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Витатки розвитку – витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, таких як фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення, фінансування структурної перебудови народного господарства, субвенції та інші витатки, пов'язані з розширенням відтворенням.

Д

Державний борг – загальна сума заборгованості держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань, включаючи боргові зобов'язання, що вступають в дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору.

Державний кредит – сукупність відносин, в яких держава виступає в ролі позичальника коштів, кредитора і гаранта.

Державні цільові фонди – фонди, які створені відповідно до законів України, формуються за рахунок податків і зборів з юридичних та фізичних осіб.

Джерело податку – дохід суб'єкта оподаткування, з якого сплачується податок.

Дотації – кошти, які виділяються з бюджету на безповоротній основі.

З

Закріплені доходи бюджету – доходи, які повністю надходять в певний бюджет.

І

Інвестиції – всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті

якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Інвестування – процес вкладання грошей в ті чи інші об'єкти з розрахунком на збільшення їхньої вартості, а також отримання додаткового доходу.

Інновації – одна з форм інвестицій з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу.

К

Казначейські зобов'язання – вид цінних паперів на пред'явника, що розміщуються виключно серед населення, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання доходу.

Кредитування – надання коштів на принципах поворотності, платності, строковості і забезпеченості.

Кошторис доходів і видатків – фінансовий план бюджетної установи, організації; основний документ, який визначає загальний обсяг, цільове надходження і поквартальний розподіл коштів установи.

М

Медичне страхування – вид страхування, об'єктом якого є видатки, пов'язані зі здоров'ям, наданням медичної допомоги населенню.

Метод коефіцієнтів (або екстраполяції) – у фінансовому плануванні передбачає розповсюдження встановлених у минулому тенденцій на майбутній період або розповсюдження вибіркового даних на іншу частину сукупності досліджуваних об'єктів, які самі не були досліджені.

Місцеві фінанси – це система фінансових відносин з приводу формування, розподілу і використання фінансових ресурсів, необхідних органам місцевого самоврядування для виконання покладених на них завдань

Н

Національне багатство – це сукупність створених та нагромаджених матеріальних благ, якими володіє суспільство, а також природних ресурсів, що залучені у господарський оборот.

Нематеріальні активи – це об'єкти, що не мають фізичної основи, але мають вартісну оцінку, дають дохід і використовуються протягом тривалого часу.

Непрямі податки – це податки, які входять до складу цін на товари, роботи та послуги, їхній розмір не залежить від доходу платника податку.

Нормативний метод у фінансовому плануванні передбачає розрахунок фінансових показників на основі встановлення норм і нормативів.

О

Облігація – цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений в ньому строк з виплатою фіксованого процента (якщо інше не передбачено умовами випуску).

Об'єктами оподаткування – є доходи (прибуток), додана вартість продукції (робіт, послуг), вартість продукції (робіт, послуг), спеціальне використання природних ресурсів, майно юридичних та фізичних осіб та інші об'єкти, визначені законодавством України про оподаткування.

Оборотні активи – це грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом року.

Одиниця оподаткування – одиниця виміру об'єкта оподаткування.

Оренда (лізінг) – передача майна у користування за певну плату і на певний строк.

Основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або у інших видах діяльності, очікуваний строк корисного використання яких більше одного року.

Ощадний сертифікат – письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на одержання після закінчення встановленого строку депозиту і процентів по ньому.

Пеня – це плата у вигляді процентів, нарахованих на суму податкового боргу (без урахування пені), що справляється з платника податків у зв'язку з несвоєчасним погашенням податкового зобов'язання.

Перевірка – обстеження і визначення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів.

Підприємництво – безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку.

Платіжний календар – оперативний фінансовий план підприємства, метою складання якого є прогнозування фінансового стану підприємства на певну дату.

Платники податків і зборів (суб'єкти оподаткування) – це юридичні та фізичні особи, на яких згідно з законами України покладено обов'язок сплачувати податки і збори.

Податкова ставка – встановлена величина податку на одиницю оподаткування.

Податкові пільги – повне або часткове звільнення від податків для певних категорій платників.

Податок – обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня, здійснюваний платниками у порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.

Поточні видатки – витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів, яка діє на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів, що не належать до видатків розвитку.

Прибуток – основний узагальнюючий показник фінансових результатів роботи комерційного підприємства. Це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати.

Прямі податки – податки, об'єктом оподаткування в яких є дохід, прибуток або майно.

Р

Ревізія – метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірності обліку і звітності, спосіб документально-го викриття недостач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань.

Рентабельність – показник, що характеризує рівень прибутковості підприємства або продукції.

Розподіл прибутку – направлення прибутку на формування доходів бюджетів та на задоволення власних потреб суб'єктів господарювання.

С

Самофінансування – принцип організації господарської діяльності, який передбачає відшкодування витратків по основній діяльності та її розвитку за рахунок власних джерел.

Система оподаткування – сукупність податків і обов'язкових зборів до бюджетів та державних цільових фондів, що справляються у визначеному законами України порядку.

Собівартість продукції – грошовий вираз всіх затрат, пов'язаних з використанням у процесі виробництва і реалізації продукції матеріальних, трудових, природних та інших ресурсів, крім того, включає податки і обов'язкові збори згідно діючого законодавства.

Статутний капітал – це сукупність вкладів (у грошовому виразі) учасників або власників у майно при створенні підприємства для забезпечення його діяльності в розмірах, визначених установчими документами.

Страхова медицина – метод фінансування витратків по охороні здоров'я.

Субвенції – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання субвенції.

Т

Трансферти – це кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету в інший.

У

Управління фінансами – складова частина управління економікою, діяльність, пов'язана із впливом на процеси розподілу і перерозподілу валового національного продукту і національного багатства.

Ф

Фінанси – економічна категорія, яка відображає відносини, пов'язані з формуванням та рухом фондів грошових коштів.

Фінансова політика – сукупність фінансових заходів, які здійснює держава через фінансову систему.

Фінансова тактика – фінансові заходи спрямовані на вирішення завдань окремого етапу розвитку країни і полягає у зміні форм організації фінансових відносин.

Фінансова система – сукупність окремих сфер і ланок фінансових відносин, які пов'язані між собою, їм притаманні централізовані і децентралізовані фонди грошових коштів, відповідний апарат управління і правове забезпечення.

Фінансова стратегія – основні напрями використання фінансових відносин на тривалу перспективу.

Фінансове планування – один з елементів управління фінансами, діяльність по складанню планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів.

Фінансовий апарат – сукупність всіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами.

Фінансовий контроль – один з елементів управління фінансами, особлива діяльність по перевірці правильності вартісного розподілу валового національного продукту, утворення і витрачання фондів грошових коштів.

Фінансовий механізм – сукупність конкретних форм і методів забезпечення розподільчих та перерозподільчих відносин, утворення доходів, фондів грошових коштів.

Фінансовий план – план формування, розподілу і використання фінансових ресурсів.

Фінансовий ринок – невід’ємний атрибут ринкової економіки, включає ринок банківських позик та ринок цінних паперів.

Фінансові важелі – конкретні форми здійснення процесів розподілу і перерозподілу створеної вартості.

Фінансові резерви – особлива група фондів грошових коштів, в яких зосереджуються кошти, що на деякий час відволікаються з господарського обороту, а використовуються у випадках збоїв у процесі суспільного виробництва.

Фінансові ресурси – доходи і нагромадження, які формуються у юридичних осіб і держави в процесі розподілу і перерозподілу валового національного продукту.

Фінансові санкції – особливі форми організації фінансових відносин, покликані посилити матеріальну відповідальність суб’єктів господарювання у виконанні взятих зобов’язань.

Фінансові стимули – особливі форми організації фінансових відносин, покликані посилити матеріальну зацікавленість суб’єктів господарювання в досягненні кращих результатів діяльності.

Ч

Чистий прибуток – частина прибутку підприємства, яка залишається у його розпорядженні після сплати податків.

Ш

Штраф – це плата у фіксованій сумі або у вигляді відсотків від суми податкового зобов’язання (без урахування пені та штрафних санкцій), яка справляється з платника податків у зв’язку з порушенням ним правил оподаткування.

Література

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради 28 червня 1996 року. – К.: Преса України, 1997 – 80 с.
2. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 року. – К.: Атіка, 2001. – 80 с.
3. Митний кодекс України//Урядовий кур'єр. – 2002. – № 148.
4. Закон України “Про цінні папери і фондову біржу” //Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38.
5. Закон України “Про пенсійне забезпечення” //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 3.
6. Закон України “Про єдиний митний тариф” //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 19.
7. Закон України “Про об'єднання громадян” //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34.
8. Закон України “Про державний внутрішній борг України” //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 41.
9. Закон України “Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні” //Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №13.
10. Закон України “Про аудиторську діяльність” //Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 23.
11. Закон України “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про плату за землю” //Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 45.
12. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів” //Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 15.
13. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про систему оподаткування” //Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 16.
14. Закон України “Про податок на додану вартість”// Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 21.
15. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні”// Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24.
16. Закон України “Про благодійництво та благодійні організації” //Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 46.
17. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” //Діло. – 1998. – № 1.
18. Закон України “Про підприємництво” //Діло. – 1998. – № 8.
19. Закон України “Про підприємства в Україні” //Діло. – 1998. – № 10.
20. Закон України “Про господарські товариства” //Діло. – 1998. – № 8.
21. Закон України “Про Рахункову палату” //Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 24.

22. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про державну податкову службу в Україні” //Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 29.
23. Закон України “Про гербовий збір” //Урядовий кур’єр. – 1999. – № 99.
24. Закон України “Про збір на обов’язкове державне пенсійне страхування” //Все про бухгалтерський облік. – 1999. – №88.
25. Закон України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” //Урядовий кур’єр. – 1999. – № 187.
26. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” //Урядовий кур’єр. – 1999. – № 215.
27. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” //Урядовий кур’єр. – 2000. – № 72.
28. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” //Професійна бухгалтерська газета. – 2001. – №21.
29. Закон України “Про політичні партії в Україні”// Урядовий кур’єр. – 2001. – № 77.
30. Закон України “Про внесення змін до закону України “Про страхування” //Урядовий кур’єр. – 2001. – № 205.
31. Закон України “Про Державний бюджет України на 2002 рік” //Урядовий кур’єр. – 2002. – № 4.
32. Про основні напрями бюджетної політики на 2002 рік. Послання Президента України Л.Д.Кучми до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України//Урядовий кур’єр. – 2001 – № 102.
33. Декрет Кабінету Міністрів України “Про акцизний збір”// Галицькі контракти. – 1993. – № 3.
34. Декрет Кабінету Міністрів України “Про державне мито”// Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 13.
35. Декрет Кабінету Міністрів України “Про податок на промисел” //Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №19.
36. Декрет Кабінету Міністрів України “Про місцеві податки і збори” //Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 30.
37. Декрет Кабінету Міністрів України “Про прибутковий податок з громадян” //Діло. – 1998. – № 13.
38. Положення про Міністерство фінансів України// Офіційний вісник України. – 1999. – № 35.
39. Постанова Кабінету Міністрів України “Про Порядок складання, розгляду, затвердження та основні вимоги щодо виконання кошторисів доходів

- і видатків бюджетних установ та організацій” від 9.01.2000 р. //Урядовий кур’єр. – 2000. – № 9.
40. Указ Президента України “Про Державне Казначейство України” //Діло. – 1995. – № 43.
 41. Указ Президента України “Про заходи щодо реформування податкової політики” //Урядовий кур’єр. – 1996. – 6 серпня.
 42. Указ Президента України “Про заходи щодо підвищення ефективності контрольно-ревізійної роботи” //Урядовий кур’єр. – 2000. – № 171.
 43. Указ Президента України від 26.03.2001 р. “Про додаткові заходи щодо розвитку фондового ринку України”// Урядовий кур’єр. – 2001. – № 60.
 44. Василик О.Д. Державні фінанси України: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1997. – 383 с.
 45. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник. – К.: НІОС, 2000. – 416 с.
 46. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. – 2-ге видання, виправлене та доповнене. – Львів: Вид-во «Центр Європи», 1997. – 576 с.
 47. Кириленко О.П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика). – К.: НІОС, 2000. – 384 с.
 48. Програма «Україна-2010». Розроблена на виконання розпорядження Президента України від 26 лютого 1998 р. № 43. – К., 1999. – 92 с.
 49. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 роки. Послання Президента України до Верховної Ради України. 2000 рік // Урядовий кур’єр. – 2000. – № 34. – С. 5-12.
 50. Юрій С.І., Бескид Й.М. Бюджетна система України: Навчальний посібник. – К.; НІОС, 2000. – 400 с.

22.
I
-
23.
24.5
/
25.
/
26.
F
E
2
27.
F
28.
F
J
-
29.
2
30.
F
31.
K
32.
D
T
33.
T
34.
E
35.
//
36.
//
37.
D
38.
У
39. I
D

Зміст

Вступ	3
ІСТОРІЯ ФІНАНСІВ	
1.1. Сутність і функції фінансів	5
1.2. Фінансові ресурси	11
1.3. Фінансові резерви	14
1.4. Фінансова система	17
1.5. Фондовий ринок	25
1.6. Фінансова політика	31
СУБ'ЄКТИ ФІНАНСІВ	
2.1. Склад фінансового механізму	41
2.2. Управління фінансами	46
2.3. Фінансове планування	54
2.4. Фінансовий контроль	63
ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСІВ	
3.1. Фінанси комерційних підприємств	76
3.2. Фінанси некомерційних установ і організацій	91
3.3. Фінанси громадських і благодійних організацій та політичних партій	97
БЮДЖЕТ	
4.1. Виникнення і сутність бюджету	103
4.2. Склад та засади побудови бюджетної системи	106
4.3. Державний бюджет	114
4.4. Місцеві бюджети	121
4.5. Міжбюджетні відносини	124
4.6. Державні цільові фонди	129
4.7. Державний кредит	143
ПОДАТКИ	
5.1. Виникнення та роль податків	151
5.2. Класичні засади оподаткування	155
5.3. Виникнення та розвиток місцевого оподаткування	158
5.4. Система оподаткування та принципи її побудови	164
5.5. Загальнодержавні податки та збори	172
5.6. Місцеві податки та збори	192
Термінологічний словник	200
Література	209

Підписано до друку 23.09. 2002 р. формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Умовно-друк. арк. 12,32. Облік.-видавн. арк. 9,83. Зам. № 161.
СМП "Астон" м. Тернопіль
вул. Гайова, 8 тел. (0352) 22-25-60, 22-71-36
Віддруковано в ТОВ "Гал-Друк" м. Тернопіль вул. Гайова, 8

Зам № 233 А.

